

Glava jedanaesta

AUSTRO-PRUSKI I AUSTRO-ITALIJANSKI RAT (1866)

Od Bečkog mira, 1864, Bizmark je bio rešen da priključi Prusiji sva tri vojvodstva stečena zajedno sa Austrijom ratom protiv Danske — Lauenburg, Holštajn i Šlezvig. U sporazumu s Austrijom najpre je primorao hanoveransko-saksonske trupe da napuste Holštajn i Lauenburg. Austro-pruskim sporazumom od 12. januara 1865. ustanovljena je šlezvig-holštajnska privremena vlada. Konvencija zaključena u Gaštajnu 14. avgusta 1865, dala je upravu nad Šlezvigom Prusiji, nad Holštajnom Austriji, a Lauenburg je Austrija ustupila Prusiji za 2 i po miliona danskih talira. Sem toga, u Holštajnu je Kil pripao Prusiji sa pravom utvrđivanja, ona je dobila i pravo da drži svoj garnizon u Rendsburgu pored austrijskog, zatim koncesiju nad kanalom koji je trebalo da poveže Severno i Baltičko more, najzad i upravu nad holštajnskom poštom i telegrafom. Prusija je, dakle, dobila lavovski deo, zahvaljujući svojoj geografskoj prisutnosti, ali je tražila sve. Pruskim aneksionističkim težnjama Austrija je suprotstavljala zastareli princip legitimiteta, pravo princa od Augustenburga na šlezvig-holštajnski presto, što je i pravno bilo vrlo sumnjivo.

Na aneksiji Bizmark je radio lukavo, uporno i bezobzirno, spolja i unutra. U dva maha je posetio Napoleona u Bjaricu, oktobra 1864. i oktobra 1865, odakle je poneo uverenje da se Francuska neće umešati u austro-pruski oružani sukob. Napoleona je brinuo meksički rat, koji ga je dotle stajao 50.000 vojnika i preko milijardu franaka, a uz to pretio da ga dovede u sukob sa Sjedinjenim Američkim Državama koje su privodile kraju svoj secesionistički rat. Bio je sretan što neće doći do austro-prusko-ruskog saveza od čega je najviše strepeo. Inače, nije ni verovao u prusku pobedu, u svakom slučaju računao je na duži tok rata

koji će mu pružiti priliku da se pojavi kao arbitar i da u tom svojstvu izvuče opipljive koristi. Sa petrogradskim dvorom Bismark je negovao dobre odnose, a ni Aleksandru II nije bilo krivo što će se Nemci međusobno krvavo zavaditi, u trenutku kada je on posle poljskog ustanka sprovodio krupne reforme. Velika Britanija neće ništa preduzeti na Kontinentu bez Francuske, a aktivnu saradnju Italije je Bismark obezbedio. Diplomatski, rat se nije mogao bolje pripremiti.

Januara 1868. Bismark je sasvim zaoštrio odnose s Austrijom. Boravak italijanskog generala Gavonea u Berlinu krajem februara, u Beču je pravilno protumačen kao uvod u prusko-italijanski savez, pa je 11. marta pristupljeno ratnim pripremama. Velike demonstracije u celoj Nemačkoj protiv „bratoubilačkog“ rata nisu ga mogle sprečiti. Krajem marta otpočele su i pruske ratne pripreme, a 8. aprila potpisan je savez sa Italijom kojoj je obećana Venecija. Austrija je naredila mobilizaciju Južne armije 21. aprila, Severne armije 28. aprila. Prusija je otpočela mobilizaciju svojih armija redom od 3. do 12. maja. Novi pregovori po raznim inicijativama radi obustave vojnih priprema nisu dali nikakvog rezultata. Prusija je 6. juna pristupila okupaciji Holštajna. Slaba austrijska posada pod generalom Gablencom izbegla je sudar pa je prebačena 11—12. juna železnicom iz Hamburga za Češku. Istog dana prekinuti su diplomatski odnosi između Beča i Berlina. Nemački savez se pocepao u dva neprijateljska tabora. Na stranu Austrije stala je većina južnih država, a na stranu Prusije severne, osim Hanovera, Hesena i Saksonije koje su prišle Austriji. Njima je Prusija 15. juna objavila rat posle kratkoročnog i neprihvatljivog ultimatum, da bi protiv njih mogla odmah otpočeti operacije. U poslednjem času, 12. juna, Austrija i Francuska zaključile su sporazum da će Austrija ustupiti Veneciju Italiji i u slučaju svoje pobede, a za naknadu se proširiti u Šleziji, dok bi Francuska obezbedila sebi kontrolu nad Rajnskom oblasti.

1. AUSTRO-PRUSKI RAT

MOBILIZACIJA, PLANOVI, KONCENTRACIJA

Porazom od 1859. slomio se u austrijskoj monarhiji i apsolutistički centralizam — birokratski, klerikalni i germanizatorski — otelovljen ministrom Bahom. Liberalnim koncesijama bečki dvor sada traži kontakt sa potčinjenim narodima ne bi li osigurao nji-

hovu saradnju pre svega na ratištu. U oktroisanoj *Oktobarskoj diplomati* od 20. oktobra 1859, pored unitarističkog (austrijskog) i dualističkog (austro-madžarskog) principa dolaze do izražaja i neki federalistički momenti koji nastoje da povedu računa i o interesima drugih naroda monarhije. Uoči rata sa Prusijom i Italijom, Austrija je tek tražila izlaz iz preživelog apsolutizma.

Ova nova bečka politika popuštanja nije pokolebala nepoverenje austrijskog komandovanja prema nememačkim narodima i trupama, što se toliko štetno odrazilo 1859. Sada su, doduše, formirani jednojezični pukovi, umesto trojezičnih i četvorojezičnih, kojima se na bojištima Italije nije moglo upravljati, ali su u miru dislocirani u pokrajinama tuđe narodnosti, daleko od svog zavičaja, što je, pri nerazvijenoj austrijskoj železničkoj mreži, usporavalo proces mobilizacije — privlačenje ljudstva sa odsustva i iz rezerve — suprotno Prusima koji su svoje pukove popunjavali iz najbližeg rejona njihovih garnizona. Memoarom od kraja aprila je Henikštajn, načelnik Generalštaba, upozorio cara Franju Josipa da eksteritorijalno popunjavanje (mobilizacija) austrijskih pukova daje Prusima prednost od šest nedelja.

Prusija je mobilisala 326.000 operativne vojske, Austrija 430.000. Na strani Austrije bilo je još oko 150.000 nemačkih saveznika, na strani Prusije oko 250.000 Italijana. Ovi brojevi ne daju veran odnos snaga. Vojske glavnih antagonističkih snaga, Austrije i Prusije, čiji će sudar rešiti rat, bile su nejednake po vrednosti. Od Mađente i Solferina austrijska vojna uprava je znatno podigla kvalitet konjice — boljim konjskim materijalom, celishodnom opremom i izvežbanošću jahača, a najviše boljom taktikom — povećala efikasnost artiljerije novim, izoluenim oruđima, što u Prusa nije bilo još sasvim sprovedeno, ali je pešadija — što je bilo bitno — otišla korak nazad naglašavanjem taktike udara još većom zbije- nošću postroja. Rasuta pruska taktika realizovala je prednosti ostraguše *Dreyse* nad austrijskom sprednjačom *Lorenz*. Tome treba dodati bolju izvežbanost pruskih trupa i bolju spremu pruskih oficira.

Drugo veliko preimućstvo Prusa bilo je u komandovanju. Na pruskoj strani operacijama će rukovoditi Moltke, tvorac ratnog plana, načelnik Velikog generalštaba, koji u ratu preuzima funkciju načelnika štaba vrhovne komande. Moltke će zapravo komandovati u ime kralja, vrhovnog komandanta. Kao šef struke on je svojim idejama nadahnuo pruske generalštabne oficire što će u nižim ešelonima — u armijama, korpusima i divizijama — obezbeđivati

jedinstvo operativne misli. Na austrijskoj strani nije ni bilo ni- kakve vrhovne komande. Benedeku, komandantu Severne armije, za načelnika operativnog odeljenja dodeljen je general Krizmanić, najugledniji austrijski generalštabni oficir, a nad ovim je postav- ljen general Henikštajn, načelnik Generalštaba, ali bez nadležnosti načelnika štaba, pri čemu je ipak izgubio kompetenciju nad Južnom armijom nadvojvode Albrehta, dok je Moltke upravljao svim pru- skim operativnim snagama. Benedek je smatrao da je strategija (operatika) stvar rutine kojom treba da vlada načelnik operativnog odeljenja. Položaj načelnika štaba smatrao je izlišnim, a Henik- štajna je trpeo kao savetnika i prijatelja. Radiće direktno sa Kriz- manićem i pukovnikom Križom, načelnikom adutantskog odeljenja, a odgovarati neposredno caru u Beču na koga je neodgovorni gene- ralni adutant imao vrlo jak uticaj. U Austriji nije moglo biti reči o doktrini koja bi povezivala operativna gledanja austrijskog ko- mandovanja. Taktičke i operativne odlike pruske vojske prevazi- lazile su austrijsko ratno iskustvo iz 1848. i 1859, a kvalitet austrij- skih savezničkih država bio je ispod austrijskog.

Za Prusiju glavni protivnik je bila Austrija. Jednom tučena, niko neće moći da ospori prusku prevlast u Nemačkoj. Otuda što više snaga protiv nje. Bilo je takođe jasno da treba krenuti na Beč, gde će se sigurno naći glavnina austrijske vojske. Uporedo trebalo je zaštititi Breslau (Vroclav) i Berlin. Potreba zaštite pre- stonice nije dopuštala da se težište stavi na levo krilo, u Šleziju, odakle je vodio najkraći pravac za Beč. Ovi operativni postulati odredili su koncentracijsku prostoriju i grupisanje snaga na njoj: desno *Lapska armija* (1 i po korpus) kod Torgaua, na granici Saksonije; u centru *Prva armija* (5 armijskih korpusa i 1 konjički korpus) u rejonu Špreمبرga; levo *Druga armija* (2 korpusa) u rejonu Valdenburga, u Donjoj Šleziji. Koncentracija je izvršena od 17. maja do 5. juna. Na pet železničkih pruga prevezeno je 197.000 ljudi, 55.000 konja i 5.300 vozila. Ostalo je išlo suvim. Nikad pre toga nije koncentracija veće vojske izvršena za kraće vreme. Izra- zito jak centar bio je odgovor na pretpostavku da se Austrijanci prikupljaju u Češkoj u nameri da kroz Lužicu zajedno sa Sakson- cima krenu na Berlin. Kada je pri kraju koncentracije saznao da se Austrijanci prikupljaju glavninom u Moravskoj — pruska oba- veštajna služba je bila slaba — Moltke je dva poslednja prevezena korpusa skrenuo Drugoj armiji. Vidimo tako prvi put i manevar železnicom. Do 10. juna pruska koncentracija je završena i sa ovom korekcijom.

KONCENTRACIJA PRUSA do 22.VI

Skica br 34

Operacije je pruska vojska mogla otpočeti već 6. juna. Pruske armije su mogle prodreti koncentrično u Češku i sjediniti se tamo bez opasnosti da naiđu na nadmoćne austrijske snage. Ali se kralj Vilhelm nije još mogao rešiti na rat protiv Austrije ma koliko Bismark i Moltke navaljivali. U međuvremenu je opasnost za Šleziju i Drugu armiju bivala svakog dana sve veća, po meri kako se austrijska vojska prikupljala u Moravskoj. Stoga se Moltke nerado rešio da obe armije pomeri ulevo: Drugu armiju uputio je iz Valdenburga na Nisu, a Prvu iz Špremberga u Zgoželec. Zamisljao je, u slučaju austrijske ofanzive u Šleziju, da će Drugu armiju lagano povući na liniju Vroclav—Švidnica, gde bi sačekala pojavu Prve armije. Za tu rokadu je bilo potrebno 7 dnevnih marševa, od 12. do 18. juna. U međuvremenu je Lapska armija 16. juna upala u Saksoniju a dva dana kasnije zauzela Drezden bez otpora. Saksonska armija se povukla u Češku, u Lovosice.²²⁹

Austrijski ratni plan, sastavljen početkom aprila, predvideo je Severnu armiju (7 korpusa i 5 konjičkih divizija) protiv Prusa, a Južnu armiju (3 korpusa) protiv Italijana. Benedek, dotle komandant armije u Italiji, postavljen je protiv svoje volje na čelo Severne armije, a nadvojvoda Albreht, mada je dotle komandovao na severu, za komandanta Južne armije. Očigledno, lakši zadatak u Italiji poveren je članu dinastije, teži, protiv Prusa, jedinom austrijskom generalu koji je iz 1859. izašao sa uvećanom reputacijom, uspehom postignutim nad Sardincima kod San Martina. Štaviše, Benedek je do sredine maja ostavljen u Italiji da se Prusi ne bi provocirali ni Italijani ohrabрили. Rešeno je, zatim, da se pribegne defanzivi, a na osnovu pretpostavke da će Prusi udariti na Beč iz Šlezije kroz Moravsku, odlučeno je da se glavnina Severne armije grupiše kod Olomouca, oko istoimenog utvrđenog logora. Koncentracijski pokreti otpočeli su 11. maja a završeni su tek 20. juna. Na austrijskoj strani vodila je ratištu samo jedna železnička pruga kojom je prebačeno 151.513 ljudi, 28.641 konj i 4.280 vozila. Kod Olomouca prikupljeno je 6 korpusa i 4 konjičke

²²⁹ *Ordre de bataille* Prusa na češkom vojištu: *Lapska armija* (Herwart von Bittenfeld) polovina 7. korpusa i 8. korpus (14, 15. i 16. pešađijska divizija), 14. konjička brigada i Rezervna konjička brigada, ukupno 46.000 ljudi; *Prva armija* (princ Fridrih Karl), 2, 3. i 4. korpus, Konjički korpus, 93.000 ljudi; *Druga armija* (prestolonaslednik Fridrih Vilhelm), 1, 5, 6. i Gardijski korpus, 1 konjička divizija, 115.000 ljudi.

Prvi rezervni korpus oko 24.000, još u formiranju u Berlinu, pojačaće Lapsku armiju. U svemu u Češku je upalo 222 bataljona, 190 eskadrona sa 798 topova (od toga 500 izoluiranih).

divizije, a u rejonu Praga bio je I korpus i 2. laka konjička divizija — u svemu 270.000 ljudi operativne vojske (bez posada tvrđava).²²⁴ Kada je Benedek početkom juna saznao da se Prusi ne prikupljaju u Gornjoj već u Donjoj Šleziji i na Saksonskoj granici — austrijska obavještajna služba bila je nešto bolja — rešio je ipak da dovrši koncentraciju u Moravskoj da ne bi poremetio njen tok.

Benedek se u Olomoucu sporazumeo sa generalom Tanom, bavarskim delegatom, da bavarska vojska (45.000) krene u Češku, gde bi sa Saksoncima (24.000) i I korpusom obrazovala levo krilo austrijskog rasporeda. Bizmark je ipak uspeo da malo olabavi austro-bavarski savez, pa su Bavarci, i pored sporazuma, krenuli u Tiringiju umesto u Češku, što su saopštili Austrijancima tek 18. juna. Velika usluga koju je pruska diplomatija učinila strategiji.

OPERACIJE U ČEŠKOJ

Marš-manevri

Suprotno onome što je ranije zahtevalo, bečko ministarstvo spoljnih poslova traži početkom juna da Severna armija krene u Češku da bi ohrabrila i podržala austrijske saveznike u Nemačkoj. U tom smislu je i careva instrukcija od 5. juna. Benedek odbija jer mu armija nije još prikupljena. Uostalom, on smeru ofanzivu u Šleziju, gde ipak misli da su glavne pruske snage. Tek na (pogrešan) izveštaj iz Beča da su glavne pruske snage kod Zgoželeca, Benedek 18. juna kreće na položaj Jozefov—Dvur Kralove—Miletin (osam dnevnih marševa), gde će primiti bitku, ako ne stigne pre Prusa na češko-saksonsku granicu. Ako Prusi zakasne, preduzeće ofanzivu kroz Saksoniju na Berlin. Osmodnevni marš bez odmora organizovan je u tri kolone. *Putem Laškroun—Rihnov—Jozefov*: 1. rezervna konjička divizija, X, IV i VI korpus; 10 km južnije *putem Moravska Tšebova—Usti nad Orlici—Vamberk*: III i VIII korpus i 3. rezervna konjička divizija; 20 km južnije *putem Svitavi—Kenigrec*: 2. rezervna konjička divizija i

²²⁴ *Ordre de bataille* Severne armije: I korpus (Klam-Galas), II (Tun), III (nadvojvoda Ernst), IV (Festetič), VII (Raming), VIII (nadvojvoda Leopold), X (Gablenc), 2 lake i 3 rezervne (teške) konjičke divizije, Artiljerijska rezerva. U svemu 208 bataljona, 155 eskadrona, 736 topova. Osim toga u tvrđavama (Terezin, Jozefov, Kenigrec, Olomouc i Krakov) bilo je još 38.000 ljudi (35 bataljona, 30 četa, 9 eskadrona, 5 baterija).

Artiljerijska rezerva. Na putevima su trupe bile sasvim primaknute: na tridesetak kilometara marševskog fronta kretalo se zbijeno oko 200.000 ljudi i 50.000 do 60.000 konja kao bataljon u kari! Bio je to bočni marš-manevar (u odnosu na Šleziju), pa je II korpus određen da ga obezbedi na granici prema Glacu, posle čega je trebalo da se sa 2. lakom konjičkom divizijom pridruži glavnini kod Jozefova. Borbena gotovost je bila maksimalno zastupljena. Svakog trenutka je Benedek mogao primiti bitku sa pruskim snagama koje bi prodrle iz Šlezije, mada očekuje da će glavnina Prusa provaliti u Češku iz Lužice, a da pruski 5. i 6. korpus samo demonstriraju iz Šlezije. Preterana borbena gotovost na štetu marševske udobnosti i brzine! Naređeno je I korpusu (17. juna) da se zajedno sa Saksoncima grupišu kod Mladog Boleslava i Mnihovog Hradišta, da na Izaru daju najnužniji otpor, posle čega da se povuku na Miletin ako pre toga glavnina ne izbije na Izar. Nezgoda je bila u tome što je ranije Saksonski korpus dirigovan iz Lovosica u Hlumeč, gde je već polovina bila prebačena železnicom. Za narednih nekoliko dana Saksonski korpus biće podeljen u dve grupe. U toku marša, kada je Benedek saznao da su u Šleziji 4 korpusa a ne dva, došao je do zaključka da je pruska glavnina u Lužici slabija no što je mislio, da će moći da je zadrži na Izaru pa je naredio saksonskom prestolonasledniku Albertu, kome je potčinio i I korpus, da drži tu liniju ako je ikako moguće. Nije ni slutio da će protivnik upasti u Češku sa dva razna pravca.

Pri prenošenju zapovesti štab Severne armije se koristi više kuririma nego telegrafom. Nepoverenje vojne uprave prema nemačkim narodima i trupama još je veće nego 1859. Češki narodni prvaci su izjavili da održavanje austrijskog uticaja u Nemačkoj nije od interesa za češki narod — što ni za druge narode nije bilo — a znalo se da je Bismarck tražio dodir sa mađarskim revolucionarima. Zbog čuvanja tajni ni komandanti korpusa nisu bili obavestavani o ciljevima operacija.

Do 18. juna Moltke nije znao gde se nalaze 5 do 8 austrijskih korpusa. Tek idućeg dana saznao je za danguban pokret Severne armije u Češku. Inicijativa je sada njegova i on je neće više ispustiti iz ruku. Lapsku armiju je odmah potčinio komandantu Prve armije, s tim da obrazuje njeno desno krilo, a 23. juna je Prvu i Drugu armiju krenuo koncentrično na Jičín. Između njih zjapila je praznina od 7 dnevnih marševa. Tek što je stigla na Nisu (18. juna) morala je Druga armija nazad na granicu, na prevoje Krkonoša kod Trutnova, Ajpela i Nahoda preko kojih će prodreti

u Češku. Ovim kontramaršom od 20. do 26. juna plaćeno je kraljevo kolebanje. Moltke je nameravao da 6. korpus uputi u Moravsku radi ugrožavanja pruge Olomouc—Jozefov, ali se pokorio mišljenju generala Blumentala, načelnika štaba Druge armije, samo iz principijelnog razloga da se ne bi mešao u detalje operacije. To je smisao njegovih direktiva koje ostavljaju potčinjenima veliku slobodu akcije. Iz tog postupka vidi se kako Moltke opšti sa načelnicima štabova, stvarajući, pored komandne, drugu vertikalnu i paralelnu liniju, liniju načelnika štabova.

Prema austrijskoj hipergrupisanošću, Moltke upada u Češku sa dva razdvojena pravca, iz Lužice i Šlezije. Generalni adutant pruskog kralja, general Alvensleben, predlagao je da se obe armije prikupe pre no što krenu preko granice, što bi trajalo 10 dana (računajući od 20. juna). To je bila stara škola. Pobedilo je kod kralja Moltkeovo mišljenje, što ujedno beleži pobedu Velikog generalštaba nad kraljevim Vojnim kabinetom u strategijskoj materiji. Ako je koncentrični strategijski razvoj usled razvoja komunikacija prestao da bude nepodnošljiv rizik — mislio je Moltke — onda se pretvorio u izvanrednu šansu koju će on iskoristiti.

Granični bojevi

Formalnu objavu rata predali su Prusi austrijskim graničnim trupama 21. juna u Cvikovu, u Češkoj, a idućeg dana u Osvjencimu, u Šleziji.

Prva armija je krenula preko granice 23. juna i idućeg dana je zauzela Liberec uz konjičke čarke. Mada je Moltke insistirao na potrebu energičnog nadiranja — da bi se Drugoj armiji olakšao prelaz preko Krkonoša — princ Fridrih Karl je u Liberecu dao dva dana odmora, da bi stigla Lapska armija koja je zaostala upravo za dva dana marša. Na Moltkeovo navaljivanje ipak je 26. juna krenuo prednjim delovima na Izar. To dovodi do prvih sudara. Kod Sihrova Prusi odbacuju delove 1. lake konjičke divizije, a po podne istog dana kod Kurživodija jedan austrijski lovački bataljon I korpusa naletio je na 5 bataljona Lapske armije, pa je odbačen sa teškim gubicima. Noću 26/27. juna, u pokušaju saveznika da odbace Pruse na desnu obalu Izara, a u duhu Benedekovog naređenja da se drži linija ove reke, došlo je do boja kod Podola između 17 austrijskih i 22 pruske čete. Na jasnoj mesečini disciplinovani Prusi hladnokrvno su dočekivali protivnika plotu-

njima na bliskim odstojanjima. Odbačeni Austrijanci izgubili su 1.050 ljudi od 2.700, a Prusi samo 130 od 5.000 angažovanih. Albert je odstupio na Jičín, tražeći bolji naslon na glavninu, na što ga je ovlastilo jedno Benedekovo obaveštenje da su u nastupanju Severne armije na Izar nastupile izvesne smetnje. Albertova grupa nije mogla na Izaru da se sama nosi sa pruskom glavinom koja se očekivala tim pravcem. U toku savezničkog povlačenja Prusi su kod Mnihovog Hradišta 28. juna zahvatili i tukli začelne austrijske brigade.

Smetnje o kojima govori Benedekovo naređenje, to je pojava Druge armije, upravo izveštaj da pruski 6. korpus ide na Glac a da se velike pruske mase kreću prema prevojima Krkonoša, od kojih je identifikovan samo 1. korpus prema Trutnovu. U Benedekovom štabu ne veruje se poslednjem podatku, tamo se smatra da je 1. korpus na maršu ka Prvoj armiji, no ipak se Severna armija zaustavlja 26. juna na položaju kod Jozefova da bi se raščistila situacija na istoku, a prema Trutnovu i Nahodu šalju se X odnosno VI korpus sa zadatkom da obezbede prikupljanje Severne armije kod Jozefova i Miletina.

Pruski 1. korpus je zaista nadirao prema Trutnovu, 5. korpus prema Nahodu, a Gardijski korpus između njih prema Ajpelu. Daleko iza 5. korpusa nailazio je 6. korpus. Kod Trutnova, 27. juna, X korpus generala Gablenca odbacio je pruski 1. korpus koji je Bonin, dvorski general i kraljev miljenik, vrlo rđavo vodio, a zauzvrat kod Nahoda je pruski 5. korpus generala Štajnmeca istog dana odbacio VI korpus generala Raminga na Skalice. U oba ova boja usled bolje pruske puške i odgovarajuće taktike, austrijski gubici bili su četiri puta veći od pruskih. Za 24 časa, od večeri 26. do večeri 27. juna, Austrijanci su izgubili 456 oficira i 11.098 vojnika!

Kada se u štabu Severne armije saznalo da se kod Nahoda vode veće borbe, VIII korpus, koji se približavao Jozefovu, skrenuo je za VI korpusom, a kada je Raming izvestio da na Skalicama neće moći da izdrži nov napad Prusa, noću 27/28. upućen je tamo i IV korpus iz Miletina, a VIII korpusu je naređeno da se postavi ispred VI. Tako su 28. juna izjutra bila kod Skalica tri austrijska korpusa, jedan za drugim, uz njih i jedna konjička divizija, a u toku 28. juna, najdalje do 29. ujutro, mogla su tu biti još dva, II i III korpus. Krizmanić je verovao da se kod Nahoda nalaze tri pruska korpusa (5. Gardijski i 6.), a u stvari bio je tu samo 5. korpus sa jednom brigadom 6. korpusa; Gardijski korpus je bio kod

Ajpela, a glavnina 6. korpusa mogla je stići tek 29. juna uveče. U svakom slučaju, pa i na bazi pretpostavke austrijskog štaba, pružila se Benedeku zgodna prilika da se tuče Druga armija. Ali, on nije bio još napustio ideju da tuče Prvu armiju — glavninu, kako je on mislio. U Skalicama, gde je stigao 28. juna ujutro, Benedek je stekao utisak da Prusi nemaju namere da napadnu tog dana, a pošto je primio depešu iz Beča da savezničke Saksonce ne treba izlagati teškim gubicima, naredio je da VI i VIII korpus krenu na Jičín, a X korpus da se iz Trutnova pomeri na Skalice. Pod komandom generala Gablenca oba korpusa (X i IV) imala su da zadržavaju armiju pruskog prestolonaslednika pravcem Skalice — Jozefovo. Tako je Druga armija izbegla veliku opasnost u koju je nije dovela Moltkeova dispozicija već sporost Prve armije.

Štajnmeec, komandant 5. korpusa, ipak je rešio da napadne 28. juna ne bi li stigao do Gradlica, marševskog cilja koji mu je bio određen za taj dan. Pruski napad zahvatio je austrijski VIII korpus kod Skalica pre no što se uspeo izvući iz dodira. Sa gubitkom od 5.400 ljudi korpus je prešao Labu na putu za Jičín. Štajnmeec je ostao kod Skalica. Prusi su izgubili samo 1.400 ljudi pretežno od austrijske artiljerije koja je radila znatno bolje od pruske. Istog dana kod Sora je pruski Gardijski korpus tukao X korpus koji je bio na maršu za Skalice. Kod Trutnova i Sora X korpus je izgubio trećinu svoje pešadije.

Za bojeve kod Skalica i Sora saznalo se u Benedekovom štabu u Jozefovu 29. juna po podne. Pošto se uvidelo da se IV i X korpus ne mogu održati na levoj obali Labe, naredeno im je da se povuku na Jozefovo, gde da zadrže Drugu armiju, dok će ostala četiri korpusa (III, VIII, VI, II) krenuti na Jičín. Prestolonasledniku Albertu je naredeno da se drži kod Jičina. Tek u toku noći shvatilo se u Jozefovu da iz Šlezije ne dolazi sekundarna akcija, već da se Severna armija nalazi između dve jake protivničke armije koje nadiru koncentrično. Za manevre po unutrašnjim pravcima nije bilo više mesta. Nije se moglo više na Jičín. Rešeno je da se armija grupiše na platou Dubenec — Dvur Kralove sa namerom da se tu primi defanzivno-ofanzivna bitka. Novo naredenje izdato je 29. juna oko 8 časova. Neke su se trupe morale vratiti, neke se izmešale. Albertu je naredeno po podne da se povuče na Miletín.

Druga pruska armija je 29. juna uputila Gardijski korpus na Dvur Kralove, 5. korpus na Gradlice, 1. korpus na Sor, a 6. korpus na Skalice. U toku nadiranja prethodnica Gardijskog korpusa razbila je jedan puk IV korpusa kod Dvura Kralove i zauzela to

mesto, a 5. korpus kod Sviništanija odbacio je još jedan puk tog korpusa. Istog dana kod Jičina je pruska Prva armija nanela teške gubitke Albertovoj grupi koja je, primivši naređenje za povlačenje, prekinula borbu u nezgodnom trenutku.

Severna armija se 30. jula najzad prikupila, ali u žalosnom stanju. Četiri njena korpusa (VI, VIII, X i I) pretrpela su vrlo teške gubitke, a sva je bila premorena. Neki su korpusi od 17. juna bili neprekidno na maršu, bez dana odmora. Uz to je iz Jičina pretio bočni udar. Na položaju Dubenec—Miletin se zaista nije moglo ostati. U toku 1. jula Severna armija je u haotičnom stanju odstupila na položaj kod Kenigreca (Hradec Kralove). Osam korpusa, konjica, armijska artiljerija i komora na četiri puta!

Dve pruske armije 29. juna uveče bile su razdvojene svega jednim jačim danom marša, a između njih nije bilo protivnika. Operativno, spoj je bio postignut. Samo, Moltke je hteo da operativni obuhvat pretvori u taktičko stezanje. Pretpostavljajući da se Austrijanci nalaze između Jozefova i Kenigreca, 30. juna naredio je on iz voza²²⁵ Prvoj armiji da bez odlaganja krene na Kenigrec a Drugoj armiji da se zadrži na levoj obali Labe. Prva armija je ipak zastala još jedan dan i omogućila nesmetano povlačenje Austrijanaca na Kenigrec. Uprkos požurivanju vrhovne komande i Druge armije, od prelaska granice princ Fridrih Karl je sa 1. armijom za 9 dana prešao oko 90 kilometara vazdušne linije.

Bizmarku je bilo mnogo stalo da se obračuna sa Austrijom, pre no što bi Napoleon III mogao intervenisati i nametnuti svoje posredništvo. Bio je rešen da se lati i revolucionarnih metoda. Pri upadu u Češku uputio je proklamaciju *Slavnom češkom narodu*, što nije dalo nikakvog rezultata, ali utoliko više izgleda pružali su pregovori sa mađžarskom emigracijom — formirao je čak i Mađžarsku legiju — a smišljao je da i Rumune Transilvanije digne protiv Austrije.

Kenigrec

Iz Kenigreca 1. jula je Benedek depešom zamolio cara da zaključi mir *po svaku cenu* jer je *katastrofa neizbežna*. Razume se, carev odgovor je bio negativan: mir je nemogućan pre rešavajuće bitke; ako treba odstupiti neka se odstupi. Ranije još, čim se sa-

²²⁵ Vrhovna komanda je tog dana tek krenula iz Berlina vozom za Češku. Naređenje je otposlato depešom sa jedne usputne stanice.

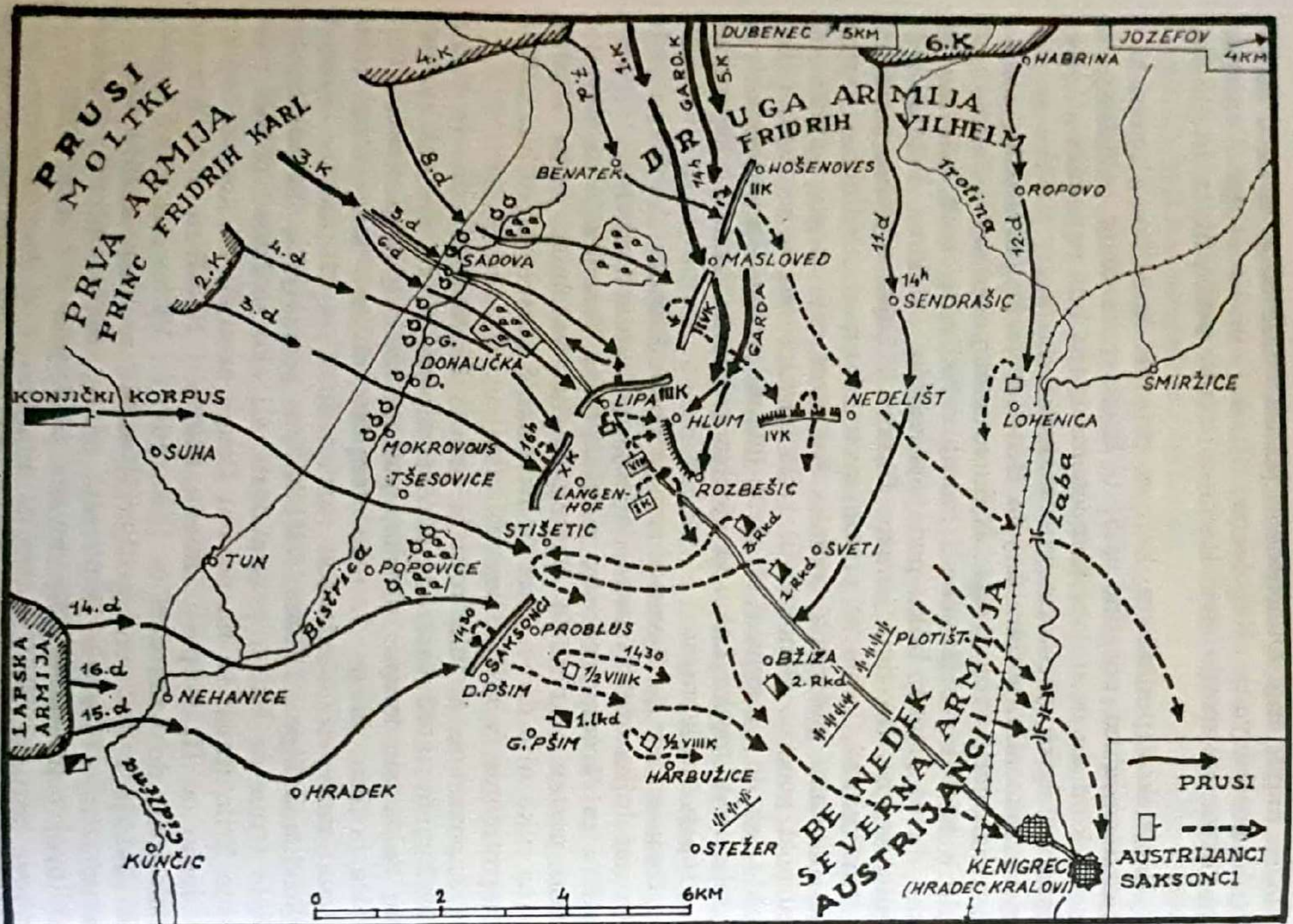
znalo za napuštanje Dubeneckog platoa, odlučeno je u Beču da se zatraži posredovanje Napoleona III, da mu se ustupi Venecija, čime bi se najmanje dva korpusa mogla prebaciti iz Italije na sever.

Benedekov pesimizam, koji se provlači kroz svu njegovu korespondenciju od početka rata, u haosu neurednog povlačenja a pod utiskom da će u tom nemoćnom stanju biti napadnut s levog (zapadnog) boka, pretvorio se u malodušnost. Pošto je Prva armija ponovo zakasnila, u toku 2. jula Benedek je mogao urediti, odmiriti i nahraniti svoje trupe. Njihovo samopouzdanje se nešto podiglo a kroz to se pojačao i moral vojskovođe. Ipak, bilo mu je jasno da će primiti bitku pod nepovoljnim uslovima. Položaj kod Kenigreca, na visovima između Bistrice i Labe, nije bio povoljan za protivnapad, lomio se prema severu i zapadu, ledima se naslanjao na Labu gde mala tvrđava Kenigrec nije mogla garantovati sigurnost prelaza. Benedek bi rado odstupio na levu obalu Labe, možda čak do Olomouca, ali do 3. jula nije mogao ispetljati vozove i prebaciti ih preko Labe. On je bio primoran na bitku. Spotakao se o sopstvenu komoru.

Nedaće koje je Severna armija dotle doživela slomile su se o leđa načelnika operativnog odeljenja, generala Krizmanića. U sporazumu sa carem, pred sam početak bitke Benedek je na njegovo mesto postavio generala Baumgartnera. Načelnika štaba Henikštajna niko nije dirao. Ipak će Krizmanić učestvovati u bici u štabu armije gde će vršiti izvesne funkcije.

Zapovest za 3. juli, koju je izradio Krizmanić, izdao je Benedek 2. jula u 23 časa: za slučaj napada (Prve armije) na levi bok, Saksonski korpus zauzima položaj na liniji Popovice — Tšesovice, s tim da ga 1. laka konjička divizija kod Pšima čuva s leva; desno od Saksonaca razvija se X, a III korpus zauzima položaj kod Lipe i Hluma; VIII korpus postavlja se iza Saksonaca; ostale trupe će biti u pripravnosti, ali ako se napad proširi i na desno krilo (misli se na pojavu Druge armije), IV korpus razvije se desno od III korpusa između Hluma i Nedelišta, a na krajnje desno krilo do Labe doći će II korpus; I i VI korpus, svih 5 konjičkih divizija i Rezervna artiljerija ostaju na raspolaganju komandantu armije. Trebalo je tri sata da se zapovest prepíše u potreban broj primeraka; ekspedovana je 3. jula u 2 časa, a stigla u štabove korpusa tek u 4 časa na udaljenosti od desetak kilometara.

Kada je stigao u Jičín 2 jula, Moltke nije znao gde se nalaze Austrijanci. Dodir je bio izgubljen. Pruska konjica radila je izvan-

Skica br.35

BITKA KOD KENIGRECA 3. jula 1866.

redno rđavo. Konjički korpus Prve armije bio je čitavo vreme iza fronta! Moltke je pretpostavljao da se Severna armija nalazi na levoj obali Labe, između Jozefova i Kenigreca. Za 3. juli naredio je, dakle, da Prva armija zauzme Sadovu da bi izvidela do Labe, a Druga armija da izvidi do reke Aupe. Za slučaj da se na desnoj obali ovih reka nalaze znatne protivničke snage, treba ih napasti i odbaciti. No, u toku 2. jula jedno prusko konjičko odeljenje iz Prve armije izvestilo je da se na desnoj obali Labe nalaze tri austrijska korpusa. Fridrih Karl, komandant 1. pruske armije, shodno svom nervoznom temperamentu, došao je do zaključka da ovi korpusi nastupaju upravo protiv njega. Saznavši za to, Moltke je 2. jula u 23 časa naredio da Druga armija krene i što pre napadne desni bok neprijateljske armije koja se (tobože) kreće protiv Prve armije. Naređenje je bilo u rukama pruskog prestolonaslednika u Dvuru Kralove (od Jičina 36 km) već u 4 časa, dakle, u isto vreme kada je austrijskim korpusima stiglo Benedekovo naređenje. Da se u pruskom taboru tako indolentno obavljala ađutantska služba kao u austrijskom, sigurno bi Druga armija zakasnila na kenigrecko bojište.

Do 8 časova Prva armija je 8. divizijom i 3. korpusom izbila na Bisticu kod Sadove, 2. korpusom južno, a 7. divizijom severno prema Benateku. Lapska armija stigla je do Nehanica. Između njih bio je Konjički korpus. Nešto posle 8 časova pruski kralj je naredio da se forsira Bistrica.

Tek u to vreme počeli su austrijski korpusi da zauzimaju bitačni raspored: III korpus zauzeo je položaj Lipa — Hlum sa prednjim delovima kod Sadove i u šumi istočno; X korpus izašao je na Langenhof sa prednjim delovima na Bistrici kod Gornje i Donje Dohaličke i Mokrovousa; Saksonski korpus nije postupio po zapovesti već se postavio iza naređene linije, kod Donjeg Pšima i Problusa; 1. laka divizija bila je kod Gornjeg Pšima, a VIII korpus između Problusa i Harbusica. Na desnom krilu IV korpus se do 8 časova postavio između Hluma i Nedelišta, ali, privučen borbom, krenuo je na Masloved; a II korpus je izbio čak do Hošenovesa, ostavivši samo jednu brigadu kod Lohenica. Oba će se korpusa sve više okretati prema zapadu. Šest austrijskih korpusa postavilo se, dakle, u pravoj liniji frontom prema zapadu. Desni bok od Hošenovesa do Labe bio je bezmalo otkriven. Korpusi u rezervi (VI i I) od 11 časova su kod Hluma i Lipe, iza njih 1. i 3. rezervna konjička divizija, a kod Bžize 2. rezervna konjička divizija.

Neposlušnost komandanata korpusa — svi bez izuzetka članovi visoke aristokratije — prema članu nižeg plemstva makar to bio i komandant armije, tipična je pojava u austrijskoj armiji. General Baumgartner je upozorio Benedeka da IV korpus nije zauzeo predviđeni položaj. Benedek je naredio da se vrati na liniju Hlum — Nedelišt, ali Molinari (zamenjivao je Festetiča) nije poslušao, pravdajući se (u 11,45 časova) da je angažovan u borbi prema zapadu i da ga i II korpus pomaže. Benedek nije insistirao. Izgleda da komandanti korpusa nisu bili upozoreni na prusku Drugu armiju. U svakom slučaju zapovest od 2. jula o tome ne govori, upravo pominje samo mogućnost napada sa severa.

Na frontu Prve armije, u šumama na desnoj obali Bistrice, razvile su se vrlo krvave borbe. Prusi su mnogo trpeli od austrijske artiljerije, a Austrijanci od pruske pešadije čije su puška i taktika bolje odgovarale borbi u šumi. Kada je Fridrih Karl hteo da baci u borbu svoju rezervu od dve divizije, ne bi li zauzeo visove kod Lipe, Moltke je to sprečio. On je čekao na intervenciju Druge armije koja nikako nije stizala. Pod pritiskom nadmoćnih Austrijanaca situacija Prve armije bivala je sve teža. Neke njene jedinice, bačene iza Bistrice, hitale su nazad mimo kraljevog komandnog mesta blizu Sadove. Velika nervoza je zahvatila i vrhovnu komandu.

Pred podne Benedeku su iz Jozefova javili da se jake pruske kolone kreću od Dubeneca prema jugu. Na to je on IV i II korpusu naredio da se vrate na predviđen položaj. Tada je bilo već kasno. Angažovane u borbi, trebalo ih je izvlačiti po brigadama i pukovima. Ali, uporedo Benedek priprema protivudar. Privukavši rezervu bliže Lipi, gde se sam nalazio, u 13 časova je naredio napad na Prvu armiju, već vidno potresenu vatrom 160 oruđa sa Langenhofa, da bi ubrzo od toga odustao zbog opasnosti sa severa. Lokalnog uspeha bi verovatno bilo, ali za proboj fronta s one strane Bistrice nije bilo više vremena. Neumitno kao sudbina nailazila je Druga armija. Ofanziva preko Bistrice pretvorila bi poraz u katastrofu.

Gardijski korpus je oko 14 časova izbio čelom u Masloved, a 6. korpus u isto vreme bez otpora u Sendrašic. Austrijski II korpus se povukao čak iza Labe, ne zadržavši se nigde, a delovi IV korpusa su sa Artiljerijskom rezervom stali kod Nedelišta. Gardijski korpus je iznenadno upao u Hlum, a 6. korpus je izbio na drum Sadova — Kenigrec kod Svetija. Rezerva III korpusa, ceo VI korpus, zatim i I korpus uzalud su jurišali na Hlum i Rozbešic. Nji-

hove nalete lomila je ubitačna vatra pruske ostraguše. Oko 16 časova, u pruskoj vatri, Benedek je izdao naređenje za povlačenje koje je već spontano bilo uzelo maha. Saksonci i VIII korpus su odstupili već u 14,30 časova pod pritsikom Lapske armije. Intervencijom austrijske 1. i 3. rezervne konjičke divizije, što je dovelo do konjičkog boja kod Stišetice (sudar oko 30 eskadrona na svakoj strani), i dejstvom Artiljerijske rezerve iz Langenhofa, koja se još jednom postavila na liniju Stežer — Plotišt, olakšano je povlačenje preko Labe.

U bici kod Kenigreca, koja se naziva i po Sadovi, bilo je angažovano 220.000 Prusa protiv 215.000 Austrijanaca i Saksonaca. Prvi su izgubili 359 oficira i 8.794 vojnika; drugi 1.372 oficira, 42.988 vojnika, 187 topova i 662 voza; Saksonci 59 oficira i 8.984 vojnika. Austrijanci su još ostavili 202 oficira i 8.894 neranjena zarobljenika. Veliki broj austrijskih zarobljenika i u prethodnim bojevima izraz je nezadovoljstva nenemačkih naroda austrijskom upravom.

Povlačenje i gonjenje

U panici i neredu tokom naredne noći kuljala je Severna armija preko Labe, kroz Kenigrec, južno i severno od grada. Bujica je odnela sobom i Benedeka sa proređenim štabom. Srećom, Prusi nisu gonili. U 18,30 časova Moltke je izdao naređenje da će 4. juli biti dan odmora. U gonjenje je uputio samo Lapsku armiju „koliko je to moguće“, što je odmah u začetku presekla austrijska artiljerija sa linije Stežer — Plotišt.

Severna armija se povlačila na Olomouc preko Moravske Tšebove, samo su 1. laka i 3. rezervna konjička divizija — formirane u korpus — odstupile širokim frontom na Beč. Nespretni austrijski predlozi o primirju od 4. i 7. jula upozorili su samo prusku vrhovnu komandu na razmere austrijske katastrofe, što nije bilo odmah uočeno. Zahteve carevog kabineta da Severna armija odstupi na Beč, Benedek je odbio pozivom na žalosno stanje trupa koje ne bi mogle izdržati tolike marševe. Uputio je u Beč samo X korpus železnicom i 2 konjičke divizije od 3 koliko je još imao. Ostale snage prikupile su se oko Olomouca do 12. jula, u svemu oko 120.000 pešaka, 7.000 konjanika i 485 topova. U međuvremenu, 10. jula, u Beču je rešeno da se Severna armija povuče u odbranu glavnog grada i da se iz Južne armije upute na Dunav V i IX korpus, a sve snage stave pod komandu nadvojvode Albrehta.

Smenjeni Benedek upravljaće povlačenjem armije na Dunav. Saksionska pešadija i III korpus upućeni su železnicom, a ostalo je krenulo preko Malih Karpata na Bratislavu.

Prusi su se 4. jula odmarali na bojištu, a idućeg dana prešli Labu. Saznavši 6. jula da je Benedek odstupio na Olomouc, Moltke je uputio za njim Drugu armiju, a Prvu i Lapsku u pravcu Beča. Slab pritisak Druge armije doveo je samo do neznatnog boja kod Tovačova (20 km južno od Olomouca) 15. jula. Pritisak na Severnu armiju preuzela je zatim Prva armija. Nastala je trka za dunavske prelaze kod Bratislave, što je 22. jula dovelo do boja severno od grada, kod Lamača, koji je prekinulo primirje.

Da bi izbegao intervenciju Napoleona III a i ruskog cara koji je želeo da sazove kongres evropskih velesila, Bizmark je žurio da s Austrijom zaključi mir. Dovoljno mu je bilo da odstrani njen uticaj iz Nemačke. Inače, kao dominantna nemačka sila nad mnoštvom stranih naroda, više mu je koristila nego smetala. Savladavši kraljev otpor koji je tražio teritorijalne kompenzacije, a i otpor Generalštaba koji je zahtevao da se protivnik konačno obori, u Nikolsburgu (Mikulov, 65 km severno od Beča) potpisan je 26. jula preliminarni mir, a u Pragu 23. avgusta konačan. Austrija je Prusiji ostavila slobodne ruke u Nemačkoj, ustupila joj je svoja prava na Šlezvig i Holštajn, a Italija je dobila Veneciju. I Austrija je imala mnogo razloga da brzo zaključi mir da bi dobila slobodne ruke za rešavanje svojih krupnih unutrašnjih problema.

2. MOLTKE I BENEDEK

Kao tvorca pruske doktrine Moltkea smo upoznali ranije. U ratu 1866. on je nastupio u ulozi vojskovođe.

Formalno, on to nije bio, bio je samo načelnik štaba mimo vrhovnog komandanta, kralja. Ali izdejstvovavši da se kraljeve operativne odluke donose samo preko načelnika Velikog generalštaba, odnosno načelnika štaba vrhovne komande, dakle, preko njega, umesto preko ministra rata kao što je dotle bilo, on je stvarno zadobio kontrolu nad operacijama. U tome je imao potpuno slobodne ruke. Vrlo smelo koncentriše gotovo sve snage protiv glavnog protivnika, ogolitivši i granicu prema Francuskoj, što je zabrinulo čak i Bizmarka koji je poveo taj rat pod pretpostavkom da se Napoleon neće umešati. Moltke je, dakle, radikalnije sprovodio Bizmarkovu politiku brzog obračuna sa Austrijom, dok se

niko nije upleo, nego njen tvorac. U Moltkeovim rukama ovog puta se strategija savršeno saglašava sa politikom. Uporedo on iskorišćava u potpunosti nadmoćnu prusku vojnu organizaciju i nova tehnička sredstva, železnice i telegraf. Njegov koncentracijski raspored u dve odvojene grupe (Lapska armija je imala glavni zadatak da upadne u Saksoniju) odgovara i tim novim saobraćajnim mogućnostima. Pri tome nije bilo nikakvog rizika. Opasnost je nastupila tek kada je kralj oklevao s objavom rata poklanjajući Austrijancima ono vreme koje su Prusi dobili bržom mobilizacijom i koncentracijom. Marševi i kontramarševi Druge armije ne idu na Moltkeov račun.

Do potencijalno kritične situacije kod Skalica 28. juna ne bi došlo da Prva armija nije tako oprezno nadirala oglašujući se o Moltkeovo navaljivanje. Kao što Bizmark nije bio sasvim gospodar pruske politike, tako ni Moltke nije potpuno gospodario strategijom. Iskorišćenje operativnog obuhvata u taktičkoj sferi pred bitkom kod Kenigreja bio je vrlo vešt Moltkeov potez. Sa izvesnim rizikom. Druga armija, kojoj je na čelu bila takva visoka ličnost kao što je naslednik prestola, nije morala stići na vreme. U ovom slučaju Moltke se s pravom pouzdavao u načelnika štaba, Blumentala. U toku bitke, Moltkeova intervencija, da se rezerva Prve armije ne baci u borbu kod Sadove pre pojave Druge armije, osvetljava i njegov dvosmislen položaj: komandant korpusa, general Manštajn, odgovorio je Moltkeovom ađutantu: „*To je sve vrlo tačno, ali ko je general Moltke?*“. Trebalo je da interveniše komandant armije da se napad obustavi. Inače se Moltke ne meša u bitku. Dovoljno je — smatra — da je za nju stvorio povoljne uslove. Zbog toga on iz pobeđe ne može u gonjenje. On je ipak više organizator nego vojskovođa, više načelnik štaba nego komandant. Niti ima dovoljno vlasti niti dovoljno energije da bi iz premorenih trupa izvukao poslednju snagu. Kada je posle Jene 1806. Napoleon I krenuo u nemilosrdno gonjenje Prusa, bio je apsolutni vladalac a imao je svega 37 godina. Moltke je bio napunio 66 a njegov kralj 69. Uz to prvi je iste večeri pao u postelju, a drugi, posle pretrpljene psihičke krize kod Sadove, bio je presretan sa prostom pobedom.

Upad u Češku sa dva fronta je za mnoge vojne autore, naročito u Prusiji, značio i nov strategijski sistem: *razdvojeno maršovati a uskupno se tući* — koji se tobože bitno razlikuje od Napoleonovog. Grupisanje snaga tek na bojištu drugi su ocenili suviše rizičnim, hazarderskim. Svakako, u Moltkeovim operacijama 1866.

ima sigurno nečeg novog jer su železnice, telegraf i novo oružje stvorili nove preduslove koje je Moltke dobro shvatio i iskoristio. Pod tim uslovima moglo se bez velikog rizika odvojeno maršovati sve do bojišta. Oni koji su u njegovom radu nalazili određen sistem nisu shvatili jezgro Moltkeove doktrine da je strategija *sistem spomaganja* kako ju je on definisao. U uslovima datim 1866. situacija, kao rezultanta svih uticajnih elemenata, zahtevala je početnu podelu snaga, što u drugim prilikama on neće ponoviti. U njegovoj doktrini svaka situacija ima svoj individualitet i svoje rešenje. Ako su Moltkeove operacije u Češkoj dokazale neki sistem, to je sistem slobodnog stvaranja prema prilikama.

Posle Kenigreca, Moltkeov otpor Bizmarkovoj politici mirenja sa Austrijom, prvi je raskorak između politike i strategije, prvi pokušaj da se strategija nametne politici, upravo vojnik državniku, što će vremenom dovesti do dominantnog položaja Velikog generalštaba.

Benedek je bio primer trupnog oficira, soldačine. Izvesna generalštabna sprema, koja se u Austriji svodila na premeravanje (mapiranje), nije menjala tu njegovu osnovnu karakteristiku. On je voleo da sebe ističe kao čoveka od akcije braneći se od svakog intelektualizma. U trupi on je izgradio svoju reputaciju. Kao trupni oficir 1846. u Galiciji i 1848—49. u Italiji istakao se agresivnošću i hrabrošću. U bici kod Solferina videli smo kako je protiv slabijih Sardinaca zabeležio jedini uspeh dana na austrijskoj strani, a u isto vreme kako je propustio da udari u bok Francuzima koji su napadali Solferino. Njegova inicijativa nije prelazila taktičke okvire. Propust je zanemaren i zaboravljen, uspeh podvučen.

Protiv Prusa, mimo Benedeka, nije bilo druge alternative za bečki dvor. Uz bok najpopularnijem i najborbenijem generalu stavljen je najbolji generalštabac, Krizmanić, kao da će sprega ta dva čoveka dati najracionalniju aktivnost — proučenu agresivnost. Benedek je imao formalno veću kompetenciju od Moltkea, bio je komandant koji je slobodno mogao odlučivati o akcijama svoje armije, a u stvari, po prećutnom sporazumu, bio je vezan za mišljenja svog načelnika operativnog odeljenja koji mu je dodeljen upravo da bi popunio strategijske praznine u njegovoj spremi. *Eto vam Krizmanića!* — rečeno mu je kada se branio da ne ume da vodi toliku armiju na nepoznatom vojištu. Doduše, to je shvaćanje bilo i Benedekovo — da je strategija (operatika) stvar rutine koju poseduje Krizmanić — ali ga ipak nije ubedilo. Otišao je

u rat uveren da ga dvor žrtvuje, da ga šalje u susret sigurnom porazu. Ali ne zbog toga što je shvatio smisao pruske nadmoćnosti — niko u Evropi nije u nju verovao — već zbog političke slabosti Austrije i njene šarene vojske koja ne zna zašto se tuče.

Benedek nije imao nikakvog pregleda nad operacijama, a Križmanić je radio zaista rutinerski, po šablonu. Prema austrijskim dogmatskim shvatanjima na generalštabnim kartama položaji su bili već ucrtani. Van njih malo operativne slobode. Uz to i apriorističko gledanje na rad protivnikov, što je sprečavalo da se iz razvoja situacije shvate njegove prave namere. Nije čudo što prilika kod Skalica nije iskorištena. Takvu odluku mogao je doneti samo komandant koji se sam uživeo u strategijsku situaciju, kome nije bilo potrebno da mu je u odlučnom trenutku objašnjava onaj koji je za nju bio nadležan a nije bio pozvan da odlučuje. Takvo dualističko komandovanje nije moglo radati smele odluke.

Operativna inferiornost Austrijanaca podvukla je prusku taktičku nadmoćnost. Pruska ostraguša i njoj podešena taktika nije morala da u graničnim bojevima nanese tolike štete austrijskim korpusima. Bitka kod Kenigreca mogla se primiti pod boljim uslovima. Čak se nije morala ni primiti da se sa komorom baratalo spretnije. Vreme je radilo za Austriju. Da se to shvatilo u Beču snage u Italiji bile bi mnogo manje kao što su bile male i pruske snage u Nemačkoj. Glavne uzroke austrijskog poraza treba tražiti u defektnoj strategiji koja se, u nedostatku pravog generalštaba, dirigovala iz dvora, gde je neodgovoran carev Vojni kabinet imao glavnu reč. Otuda toliko nepoštenog napora da se u zvaničnoj austrijskoj istoriografiji sva krivica svali na Benedeka.

3. OPERACIJE U NEMAČKOJ

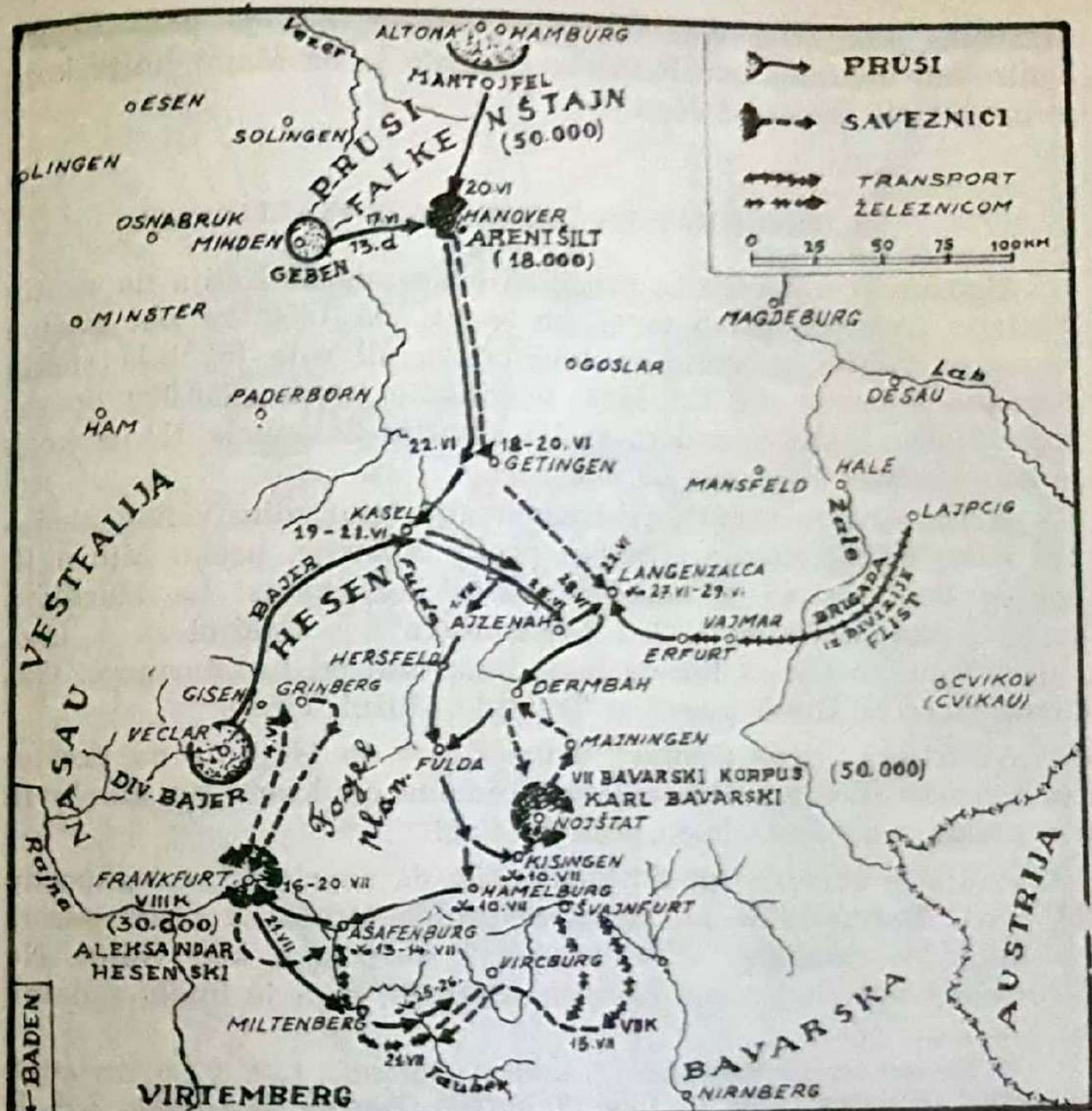
U zapadnoj Nemačkoj pod komandantom 8. korpusa, generalom Falkenštajnom, imali su Prusi oko 50.000 ljudi u tri grupe: 13. diviziju kod Mindena, korpus Mantojfel kod Altone (jačina divizije) i diviziju Bajer kod Veclara. Južnonemački saveznici Austrije su raspolagali sredinom juna sa oko 120.000 ljudi još nesposobnih za operacije: Hanoveranci oko 18.000, a ostalo će se formirati u dva savezna korpusa — VII (bavarski) i VIII (mešoviti) u kome je bila i jedna austrijska brigada.

Prema Moltkeovom planu trebalo je najpre sprečiti Hanoverance da se povuku na Majnu, u sastav južnonemačkih trupa, ra-

zoručati ih a zatim se okrenuti protiv Bavaraca. Operacije protiv Hanoveranaca su trajale duže no što je bilo zamišljeno. I ovde je bilo naređenja i protivnaređenja, marševa i kontramarševa. Kod Langenzalce 27. juna Hanoveranci su čak postigli lep uspeh nad jednom pruskom brigadom. Smatrajući da su ovim spasli svoju vojničku čast, 29. juna su kapitulirali kada su im Prusi zaprečili put na Majnu.

U međuvremenu, do 26. juna, VII korpus (princ Karl Bavar-ski) prikupio se kod Nojštata, u svemu oko 50.000 ljudi, a VIII korpus (princ Aleksandar Hesenski) kod Frankfurta, oko 30.000. Dogovoreno je 27. juna između dva komandanta da će oba korpusa krenuti u pomoć Hanoverancima istočno, odnosno zapadno od planine Fogel u pravcu Hersfelda. No, kada je iz Langenzalce stigao hitan poziv za pomoć, krenuli su Bavarci 29. juna u pravcu Majningena. Saznavši 30. juna za kapitulaciju Hanoveranaca, što je dalje nadiranje prema Goti učinilo bespredmetnim, princ Karl je skrenuo ulevo i do 3. jula stigao u rejon Dermbaha. Za to vreme je VIII korpus izbio na liniju Grinberg — Gisen. Između dva korpusa je bilo još samo 4 dana marša.

Prusi su 1. jula krenuli iz Ajzenaha preko Fulde na Frankfurt. Leva kolona je 4. jula odbacila čela bavarskih kolona od Dermbaha posle čega je princ Karl odstupio čak na Nojstat, odakle je bio pošao, a VIII korpus na Frankfurt. Na upozorenje Moltkea, skrenuo je Falkenštajn na jugoistok da se postavi između ova dva korpusa, i do 10. jula zauzeo Kisingen i Hamelburg odbacivši slabe bavarske delove. Glavnina Bavaraca povukla se na Švajnfurt, a Falkenštajn je krenuo za njom. Ali, na osnovu jedne nejasne depeše, iz koje se jedino moglo videti da je politički važno da se okupiraju zemlje severno od Majne, skrenuo je Falkenštajn na Frankfurt, što je bilo suprotno ranijim Moltkeovim instrukcijama. Odbacivši kod Ašafenburga 13. i 14. jula Hesence i austrijsku brigadu, ušao je 16. jula u Frankfurt, gde je 19. jula smenjen. Savezni VIII korpus se preko Miltenberga spojio 19. jula sa VII korpusom između Vircburga i reke Taubera, što je Moltke za sve vreme nastojao da spreči. Falkenštajnov naslednik, Mantojfel, krenuo je odmah preko Miltenberga na Tauber, forsirao reku i prinudio oba korpusa da se povuku na Vircburg. Rat se tu i završio. Prusija je sa svakom južnonemačkom državom zaključila posebno primirje: sa Bavarskom 31. jula, Virtembergom 1. avgusta, Badenom 3. avgusta, a mir sa istim državama 22. avgusta, 13. avgusta odnosno 17. avgusta.

Skica br.36 AUSTRO PRUSKI RAT 1866 operacije u Nemačkoj

Ratom 1866. se Prusija znatno proširila. Anektirala je kraljevinu Hanover, izbornu kneževinu Heszen, vojvodstvo Nasau, slobodni grad Frankfurt i, bez sumnje, Holštajn i Šlezvig. Napoleon III je uzalud nastojao da dobije neke kompenzacije na levoj obali Rajne. Obećanje da će severnom Šlezvigu, nastanjenom Dancima dati mogućnosti da se izjasni o svojoj sudbini je jedina koncesija koju je Bismark učinio francuskom caru, a ni to nije održao. Pod rukovodstvom Prusije nemačke države severno od Majne obrazovale su Severnonemački savez. Praški mir je omogućavao formiranje Južnonemačkog saveza, ali je Prusija sa južnim nemačkim

državama zaključila vojni savez. Praktično, ona je pod svojom kontrolom ujedinila svu Nemačku. Nestalo je na Majni linije koja je predvajala Sever od Juga.

4. TREĆI RAT ZA UJEDINJENJE ITALIJE

Ugovorom o savezu sa Prusijom obavezala se Italija da protiv Austrije angažuje glavninu svojih snaga. Od 1860. za pet godina njena se vojska povećala za četiri puta, ali nije još bila stekla dovoljno kohezije. Za rat 1866. mobilisano je oko 250.000 operativne vojske pod komandom kralja Vitorija Emanuela II, uz koga je kao načelnik štaba bio La Marmora.

U italijanskoj vrhovnoj komandi nije bilo jedinstvenog gledanja kako da se povede ofanziva protiv Austrije, preko Minča ili donjeg Poa. Najzad je usvojen opasan kompromis: La Marmora će ići preko Minča sa 1. 2. i 3. korpusom²²⁶, a Čaldini sa 4. korpusom²²⁷ preko Poa, s tim da bude nezavisan od La Marmore. Garibaldi²²⁸ će iz Breše upasti u Trentino (Južni Tirol).

Austrijska Južna armija²²⁹ grupisala se do 14. juna na prostoru Bonifačo, Lonigo, Montanjana, spremna da krene na Minčo ili Po, prema tome kuda budu pošli Italijani.

Italija je objavila rat 20. juna, s tim da neprijateljstva otpočnu 23. juna. Tog dana je La Marmora prešao Minčo sa 1. korpusom na liniji Moncambano — Valeđo, a 3. korpusom kod Goita. Na levoj obali odmah je stao. Konjička divizija, koja je imala zadatak

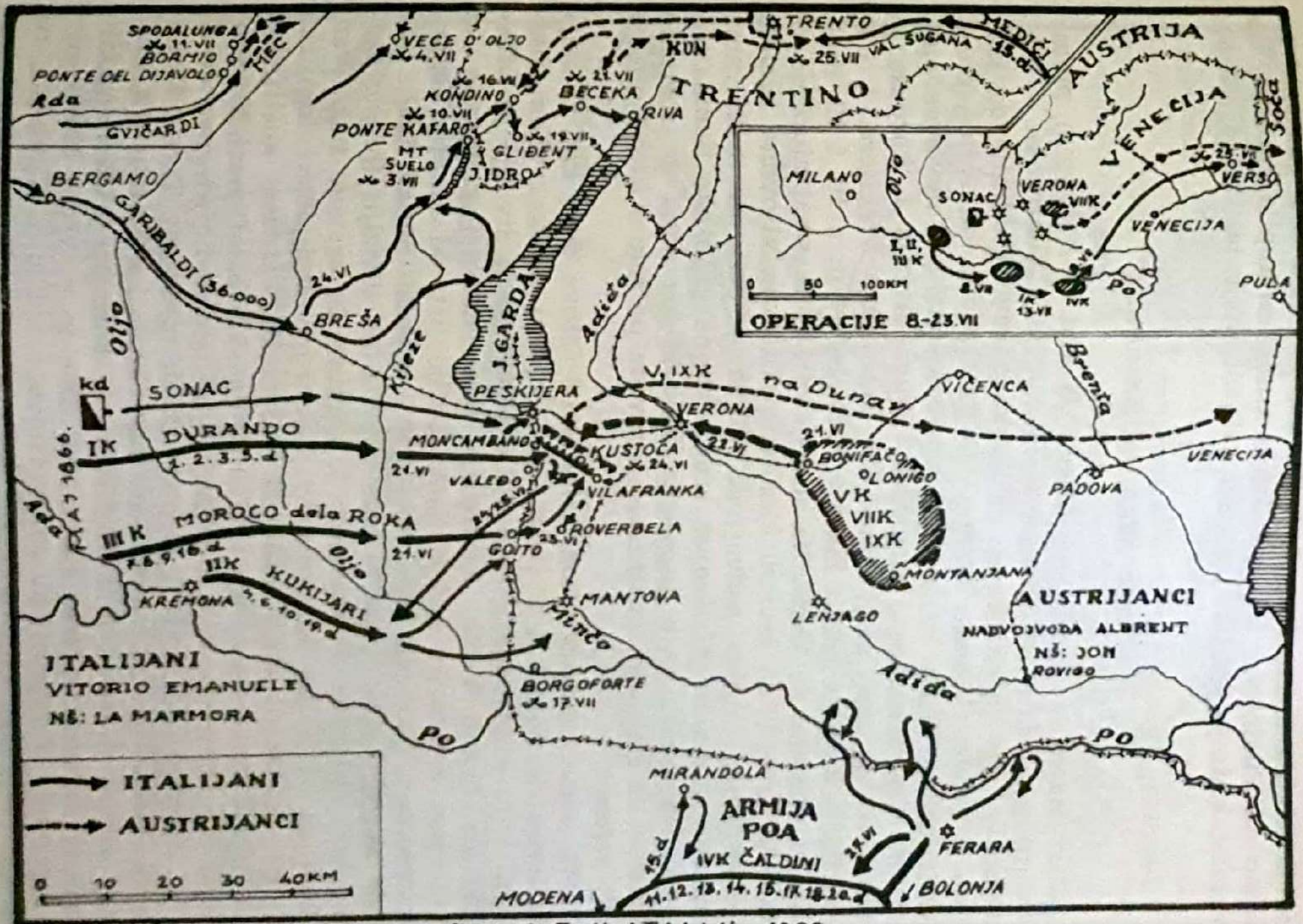
²²⁶ Sastav armije na Minču: 1. korpus (Durando, 1, 2, 3. i 5. divizija); 2. korpus (Kukijari, 4, 6, 10. i 19); 3. korpus (Moroco dela Roka, 7, 8, 9, 10 — prestolonaslednika); Konjička divizija (Sonac); u svemu 133.000 ljudi. Italijanska pešadija je bila naoružana izolovanim sprednjačama, a artiljerija izolovanim topovima.

²²⁷ Sastav 4. korpusa nazvanog i Armijom Poa: 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18. i 20. divizija, 1. i 2. konjička brigada, u svemu 82.000 ljudi.

²²⁸ Deset dobrovoljačkih pukova formiranih u 5 brigada, 2 bersaljerska bataljona, nešto konjice i inženjerije, u svemu 36.000 ljudi.

²²⁹ Sastav: V korpus (Rodić), VII korpus (Maroičić), IX korpus (Hartung), Rezervna divizija (Ruprecht), Konjička rezerva. Korpusi su imali po tri brigade i 1 do 2 konjička eskadrona, Rezervna divizija 2 pešadijske, a Konjička rezerva 2 konjičke brigade. U svemu 95.000 ljudi.

U sastav Južne armije ulazile su i slabe trupe koje su osmatrale donji deo Poa (1.800), Štrajfbrigada (7.535) i posade tvrđava (45.000). Ukupno: 149.000. Komandant armije nadvojvoda Albreht, načelnik štaba general Jon.

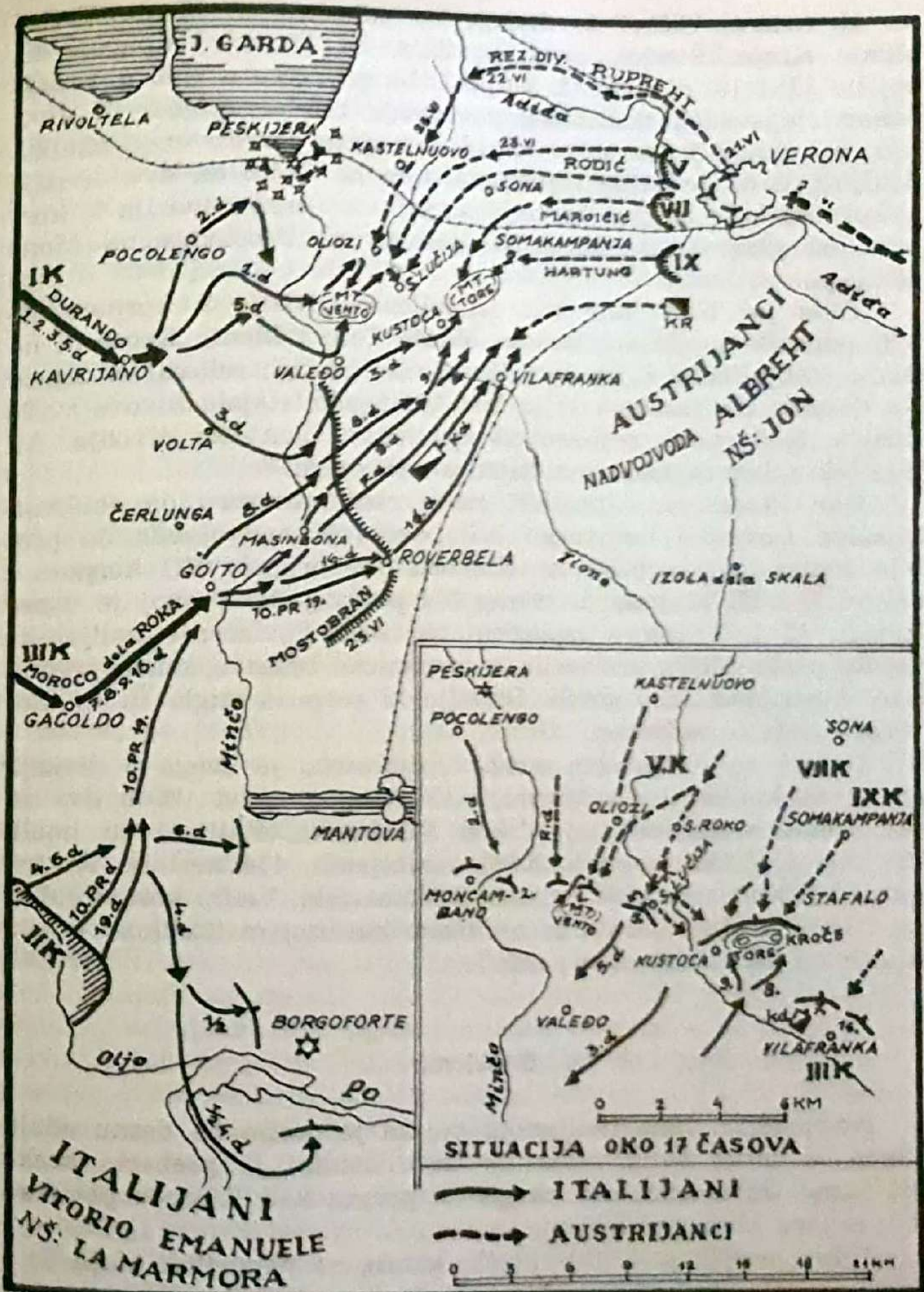

da utvrdi da li zapadno od Adide ima Austrijanaca, zadržala se južno od Vilafranke. Dotle se Južna armija prikupila zapadno od Verone, kada je već bilo jasno da Italijani imaju težište na Minču.

Druga bitka kod Kustoce

La Marmora je 24. juna krenuo sa 1. i 3. korpusom prema severozapadu da bi se domogao visova na liniji Vilafranka — Kastelnuovo, gde je nameravao da sačeka dejstvo Čaldinijevog korpusa u pravcu Vičence. Smatrao je da zapadno od Adide nema Austrijanaca. Trupe su krenule u više kolona bez dovoljne operativne veze i borbenog osiguranja. Druga divizija 1. korpusa je ostavljena na levoj obali Minča radi osmatranja Peskijere, 4. i 6. divizija 2. korpusa prema Mantovi i Borgoforteu, a 10. i 19. divizija su upućene na Goito. Na austrijskoj strani, smatrajući da će Italijani krenuti da zauzmu klasičan položaj na visovima između potoka Tione i Adide, nadvojvoda Albreht je rešio da ih 24. juna napadne sa severa zahodanjem armije prema jugu oko Somakampanje. Na osnovu ovih dispozicija došlo je tog dana do susretne bitke — za Italijane iznenadne — nazvane po selu Kustoci gde je palo rešenje.

Na zapadnom (severnom) krilu oko 8 časova dođe kod Oliožija do susretnog boja 1. i 5. divizije (1. korpusa) sa Rezervnom divizijom koju je podržao V korpus. Do 11 časova 1. divizija je odbaćena na Monte Vento; 5. divizija, posle neuspelog napada na V korpus, zaustavila se kod Santa Lučije (ist. od Monte Venta). Na istočnom (južnom) krilu iznenadan i uspešan napad dveju brigada austrijske Konjičke rezerve na 7. i 10. diviziju (prestolonaslednika) naveli su komandanta 3. korpusa da zastane neaktivan, očekujući da će iza konjice naići jake trupe. Italijanska konjička divizija je takođe stala južno od Vilafranke. Petnaest austrijskih eskadrona ukočili su za ceo dan 30 italijanskih bataljona i 20 eskadrona. La Marmora, koji je prisustvovao napadu na njegovo desno krilo, skrenuo je 3. diviziju sa pravca Sone na Monte Tore i Monte Kroče. Videvši da jake austrijske snage kreću ka Stafalu (IX korpus) uputio je tamo 8. i 9. diviziju 3. korpusa, a komandantu korpusa naredio da drži Vilafranku, čime je potvrdio Morocoovu neaktivnost. Na drugoj strani, nadvojvoda upućuje IX korpus na Stafalo (u Somakampanji ostaje jedna brigada), V korpus od San Roka na Santa Lučiju.

Skica br. 38 DRUGA BITKA KOD KUSTOČE 24. VI 1866.

U centru, delovi 3. divizije su odbačeni sa Monte Tore i Monte Kroče. Svedok ovog događaja, La Marmora upućuje na bojište 10. i 19. diviziju (2. korpus). Na povratku u štab u Valedo ponovo je svedok neurednog povlačenja začelne brigade 1. divizije, u koju je jedan smeo napad austrijske konjice uneo paniku. Zaključivši da je bitka izgubljena, hita na Goito da dve divizije 2. korpusa koje nailaze upotrebi za prihvata. Druga divizija 1. korpusa na glas topova kreće inicijativno od Pocolenga na Moncambano.

Tada još bitka nije bila izgubljena. Divizije 3. korpusa (8. i 9) odbacile su Austrijance sa Monte Tore i Monte Kroče, a na levom italijanskom krilu Austrijanci nisu postigli rešavajući uspeh. Na desnom italijanskom krilu kod Vilafranke stajale su dve sveže divizije 3. korpusa, a južno od njih čitava konjička divizija. Ali nije bilo nikog da usmerava dejstva ovih snaga.

Oko 15 časova, napustivši svoju raniju nameru da obuhvati zapadno (severno) italijansko krilo, rešio je nadvojvoda da probije centar pa je uputio na Kustocu dve brigade VII korpusa i delove V i IX korpusa, u svemu 3 i po brigade. Proboj je uspeo između 17 i 18 časova zauzećem tog sela. Povlačenje italijanske vojske preko Minča pretvorilo se u panično bekstvo, mada premoreni Austrijanci nisu gonili. Divizije 2. korpusa stigle su do Roverbele, gde su zadržane.

U bici na italijanskoj strani učestvovalo je svega 8 divizija od 12 sa koliko je La Marmora raspolagao, a od tih 8 dve su sve vreme neaktivno stajale kod Vilafranke. Italijani su imali: 724 mrtva, 2.756 ranjenih, 3.647 zarobljenih, 454 nestala. Austrijanci: 1.170 mrtvih, 3.984 ranjena, 2.682 nestala. Veliki krvavi gubici Austrijanaca objašnjavaju se njihovom masiranom taktikom kojom su otimali jake italijanske položaje.

Bečki mir

Noću 24/25. juna italijanska vojska je prešla na desnu obalu Minča, a zatim se povukla na Oljo. Čaldini je prebacio preko Poa samo slabe delove, a na glas o porazu kod Kustoce povukao se u pravcu Modene i Bolonje.

Južna armija je 1. jula prešla Minčo, ne napustivši ideju da narednu bitku tuče defanzivno u naslonu na utvrđen četvorougao. Na vest o nepovoljnom toku operacija na severu, vraćena je

na levu obalu. Posle poraza kod Kenigreca V i IX krenuli su na Dunav, a VII korpus je evakuisao (provinciju) Veneciju (osim četvorougona) i postavio se na Soču.

U međuvremenu su Italijani pregrupisali svoje snage i izmenili operacijski plan. Sada je Caldini prešao donji Po sa glavnom, a La Marmora sa Opservacionom armijom pritisnuo utvrđeni četvorokut. Caldini je bez otpora stigao 24. jula do austrijske granice, gde je sutradan kod Verse došlo do kratkotrajnog boja sa jednom austrijskom zaštitnicom. Operacije su obustavljene 26. jula posle primirja na severu.

U Tirolu je došlo do nekoliko neznatnih bojeva. Primirje je zateklo Garibaldija blizu Rive u nadiranju ka Trentu kuda je upućena i 15. divizija Val Suganom.

Jaka italijanska flota pod admiralom Persanom, znatno nadmoćnija od austrijske, dugo se nije micala iz Ankone, izuzev jednog beznačajnog krstarenja Jadranskim morem. Posle pruske pobede kod Kenigreca, na zahtev vlade da nešto učini, Persano je krenuo da napadne utvrđen Vis sa 12 oklopnih i 9 drvenih brodova, ne vodeći mnogo računa o austrijskoj floti koja se pod admiralom Tegethofom nalazila u Puli. Bombardovanje viških forova i baterija otpočelo je 18. jula i narednog dana nastavljeno bez velikih rezultata. Telegrafski kabl koji je spajao Vis sa kopnom presečen je kasno, pa je Tegethof mogao odmah da isplovi iz Pule sa 7 oklopnih i 19 drvenih brodova da bi se pred Vis pojavio već 20. jula baš kada su Italijani otpočeli pripreme za desant. Persano se odmah razvio sa oklopnjačama u prvoj a drvenim brodovima u dugoj liniji. Borba se razvijala pojedinačno između brodova, a na štetu Italijana. Austrijski admiralski brod *Ferdinand Max* potopio je udarom pramca protivnički admiralski brod *Re d'Italia* koji je admiral Persano bio napustio pre bitke da bi se ukrao na drugi brod. Italijani su izgubili dva broda i imali 620 mrtvih i 40 ranjenih; Austrijanci nisu izgubili nijedan brod, a imali su samo 38 mrtvih i 138 ranjenih. Bitka nije taktički dovršena. Tegethof je prikupio svoju flotu u luci Vis odakle se vratio u Pulu, a Persano je otplovio u Ankonu. Ipak je bitka kod Visa nesumnjiva austrijska pobeda taktički i operativno. Persano je brisan iz redova italijanske mornarice odlukom Senata čiji je bio član. Bitka kod Visa je poslednji primer taktike kljunovog udara.

Bečkim mirom od 3. oktobra sva je pokrajina Venecija predata Napoleonu III koji ju je ustupio Italiji, što je potvrđeno plebiscitom gotovo jednodušno.

Glava dvanaesta

NEMAČKO-FRANCUSKI RAT 1870—1871.

1. EMSKA DEPEŠA

Pruska pobjeda kod Kenigreja zaprepastila je iznenađenu Evropu. *Kod Sadove tučeni smo mi više nego Austrija* — govorilo se u Parizu s ogorčenjem. Kolebljivi Napoleon, zabrinut i neuspjehom svoje vojne intervencije u Meksiku, nije se usudio da se energično suprotstavi Prusiji niti da se prilagodi Bismarkovoj koncepciji o ujedinjenju Nemačke. Posle pruske pobjede spao je na politiku „bakšiša“. Traži Keln, Majnc, Bon. Bismark neće da mu ustupi ni pedlja Nemačke, a za francusko priznanje pruskih aneksija i eventualnog ujedinjenja Severne i Južne Nemačke pod pruskim vodstvom, on upućuje francuskog cara na zemlje francuskog jezika, na Belgiju i Luksemburg.

Nestrpljiv da povrati svoj naglo opali prestiž, Napoleon se hvata za taj mamac, tobože u ime principa nacionalnosti, u ime čega je ostvareno jedinstvo Italije a sada se ujedinjavala Nemačka. Nerealni planovi o aneksiji Belgije brzo su se rasplinuli. Luksemburg, naprotiv, sa vrlo složenim državnopravnim statusom, bio je, kako je izgledalo, na dohvat ruke. Ovo Veliko vojvodstvo nezatne površine, sa pruskim garnizonom u istoimenom glavnom gradu, bilo je u personalnoj uniji sa Holandijom, a ujedno član nemačke Carinske unije i Nemačkog saveza. Nestankom Nemačkog saveza postavilo se luksemburško pitanje koje je dovelo do oštre krize u francusko-nemačkim odnosima. Problem je rešen na konferenciji u Londonu 7—11. maja 1867. koja je Luksemburg proglasila nezavisnom i neutralnom zemljom. Veštom diplomatskom igrom. Bismark je uspeo da Napoleonu uskrati i ovaj plen.

Uporedo je Bismarck izgrađivao nemačko jedinstvo. Nova pruska skupština, izabrana upravo na dan bitke kod Kenigreca, odobrila je naknadno sve ranije vladine neustavne postupke. U oduševljenju pobjede, iz progresivne stranke — dotle u opoziciji prema Bismarkovoj vladi — izdvaja se nacionalnoliberalna partija koja prihvata njegovu ekspanzionističku politiku. U aprilu 1867. obrazovan je Severnonemački savez kao konfederacija 22 države pod pruskim rukovodstvom sa zajedničkom oružanom silom prema pruskom uzoru. Severnonemačka savezna vojska, organizovana na temelju opšte vojne obaveze potčinjena je pruskom kralju i podvrgnuta pruskim vojnim zakonima. Za narednih 5 godina, do kraja 1871. utvrđen je *gvozdeni vojni budžet* na osnovi kadrovske jačine od jedan odsto stanovništva. Februara 1867. su i države Južne Nemačke prihvatile prusku vojnu organizaciju sa opštom vojnom obavezom. Prilikom luksemburške krize Bismarck je obelodanio svetu vojne saveze koje je Prusija zaključila sa južnonemačkim državama. Stvoren je i Carinski parlament koji je obuhvatao svu Nemačku. Dublje u političku integraciju Bismarck tada nije išao. Na jugu je bilo još znatnog otpora protiv prusifikacije Nemačke, a prekoračiti odredbe Praškog mira bio bi opasan izazov Francuskoj dok vojna integracija Nemačke ne bude dovršena.

Ujedinjenje Nemačke pod pruskim vodstvom je iz osnova poremetilo ravnotežu u Evropi. To je jezgro sukoba između Prusije i Napoleonove Francuske, tačnije između odnosnih buržoazija. Od sredine 1867. odnosi između ove dve najjače evropske sile su u senci rata. Napoleon nastoji da sa Italijom i Austrijom stvori trojni savez protiv prusificirane Nemačke. U to nailazi španska kriza. Prevratom u Španiji 1868. kojom je zbačena reakcionarna vladavina Izabele, postavilo se pitanje novog vladaoca. Kada se u Madridu počinje pominjati Leopold Hoencolern, brat Karla kralja Rumunije, marta 1869. Pariz upozorava berlinsku vladu da će se usprotiviti toj kandidaturi. Bismarck se potajno ipak zauzima za nju tražeći sukob koji bi, po mišljenju Rona i Moltkea, došao u zgodno vreme, u trenutku kada je francuska vojska stvarno i moralno oslabljena neuspelom u Meksiku. U tome cilju odbija 10. februara 1870. i britanski predlog o opštem razoružanju. Leopold prihvata ponuđeni presto 19. maja. Stvar se još drži u tajnosti. Kada se bude saznala 2. jula, u Parizu nastaje eksplozija negodovanja. Hoencolerni, jednovremeno na španskom i nemačkom prestolu, za Francuze bi značilo obnovu carstva Karla V s kojim se Francuska tako dugo rvala radi svog opstanka. Suočen energičnom francuskom opozicijom,

Leopoldov otac, Anton, objavio je 12. jula da se princ dobrovoljno odriče španske krune. Lako je bilo pretpostaviti da je to učinio na savet pruskog kralja Vilhelma, šefa porodice Hoencolern, kome nije bilo do rata.

Bila je to velika diplomatska pobeda Francuske koja je presekla ratoborne planove Bizmarka i njegovih vojnih savetnika. U Parizu je Napoleon odahnuo. Ostareo i oboleo, i on je zazirao od rata. Ali se njegova vlada, vlada Emila Olivjea, nije zadovoljila postignutim uspehom. Gramon, ministar spoljnih poslova, traži da kralj Vilhelm ne samo odobri odustanak princa Leopolda nego i da se obaveže da mu neće dopustiti da izmeni tu odluku. U Emsu, gde je bio na lečenju, kralj je 13. jula odlučno ali učtivo odbio ovaj uvredljiv zahtev koji mu je podneo francurski ambasador Benedeti, pa je o tome depešom obavestio svoga ministra predsednika, s tim da je po svom nahođenju objavi. Bizmark je to jedva dočekaao. U prisustvu Rona i Moltkea on je depešu skratio na nekoliko preciznih i brutalnih rečenica, pretvorio je u izazov Francuske Nemačkoj i u ozlojeđen odgovor Nemačke Francuskoj. Kada je emska depeša u Bizmarkovoj redakciji objavljena, u Berlinu je podstaknuta masa vikala *Na Rajnu* a u Parizu *Na Berlin*. Posle dvadesetogodišnje zabrane ulicama Pariza odjekuje *Marseljeza* inicijativom policije. Podržan caricom i njenim krugom, pored pasivnog Olivjea, Gramon gura u rat. Pred Skupštinom on pravi aluzije na savez s Austrijom i Italijom, mada još ništa nije bilo dogovoreno. Samo je desetak poslanika bilo protiv rata. Mobilizacija počinje 15. jula pozivom rezerve. U Severnonemačkom savezu proglašava se mobilizacija noću 15/16. jula, a u južnim državama (Bavarska, Virtemberg, Baden) 16. i 17. jula. Sada se događaji ne mogu više zaustaviti. Rezignirani Napoleon je 19. jula objavio rat samo Prusiji, ali je *casus foederis* proglašen u celoj Nemačkoj. Tog dana su suvereni južnonemačkih država potčinili svoje vojske pruskom kralju. Nespretna francuska diplomatija digla je na noge sav nemački narod, a javno mnjenje celog civilizovanog sveta je okrenula protiv Francuske. Rat je, u stvari, izazvao Bizmark, ali je u Gramonu našao vanrednog saradnika. Austrija je proglasila neutralnost 20. jula, Italija 24. jula. Londonska vlada izjavom od 12. avgusta nastojala je samo da zaštiti neutralnost Belgije. Ruski dvor bio je naklonjen Prusiji. Francuska je ostala usamljena.

2. MOBILIZACIJA, PLANOVI, KONCENTRACIJA

Od 1866. u Nemačkoj je učinjeno vrlo mnogo na jačanju vojne sile. Sve su vojske Severa i Juga saobražene pruskoj organizaciji i podvrgnute nastavnim i operativnim koncepcijama pruskog Velikog generalštaba. Njegov načelnik, Moltke, pomno je iskoristio iskustva rata s Austrijom. Radi ubrzanja mobilizacije i koncentracije dosledno je sproveden čist teritorijalni sistem popunjavanja, utvrđena je jedinstvena ratna formacija, decentralizovani su mobilizacijski magacini, a kapacitet železničkih linija je povećan na po 12 vojnih vozova dnevno, odnosno 18 za dvostruki kolosek. Reorganizovan je pozadinski mehanizam, usavršena intendantska, sanitetska i telegrafska služba. Propisan je nov marševski poredak i izdata su nova pravila za upotrebu konjice i artiljerije, što znači da je ispravljeno upravo ono što je najmanje zadovoljilo u prošlom ratu.

Mirnodopsko brojno stanje Nemačke iznosilo je 382.568 ljudi.²³⁰ Pozivom rezervista mobilisano je u *operativnu vojsku* 519.100 boraca i 1.584 topa,²³¹ formiranih u 13 severnonemačkih korpusa, 2 bavorska korpusa i u po jednu virtemberšku i badensku diviziju. Iznova su formirane samo 4 landverske divizije, štabovi nekih konjičkih divizija, telegrafske, železničke i vozarske jedinice i rezervna slagališta. U *posadnim i dopunskim trupama* bilo je 363.890 ljudi i 462 zapregnuta topa.²³² Ukupno mobilisano brojno stanje na hrani bilo je 1,183.389 ljudi i 250.373 konja.

Na osnovu uporednog proračuna o brzini mobilizacije i koncentracije obeju strana, Moltke je došao do zaključka da je prednost na nemačkoj strani, pa je rešio da koncentraciju izvede na levoj obali Rajne, u Falačkoj, da bi se *neprijatelj zatim potražio i napao gde se bude našao*. Koncentracijski pokreti, po unapred utvrđenim grafikonima i marš-rutama, otpočeli su 24. jula pošto su prethodnog dana prve jedinice završile mobilizaciju, a izvedeni su

²³⁰ Severnonemački savez 304.413, Bavorska 50.068, Virtemberg 14.124, Baden 13.963.

²³¹ Severnonemački savez: 385.600 pešaka, 48.000 konjanika i 1.284 topa; Bavorska: 50.000 pešaka, 3.500 konjanika, 192 topa; Virtemberg: 15.000 pešaka, 1.500 konjanika, 54 topa; Baden: 11.700 pešaka, 1.800 konjanika i 54 topa. U svemu: 474 bataljona, 382 eskadrona, 264 baterije i 53 pionirske čete.

²³² Pešaka 297.500; konjanika 25.890, tvrđavskih artiljeraca 40.500 — sve po formaciji, ali ih je, u stvari, bilo više. U svemu: 328 bataljona, 145 eskadrona, 82 baterije, 201 tvrđavska artiljerijska četa i 51 pionirska četa.

za 10 dana na 9 glavnih železničkih linija. Za mobilizaciju i koncentraciju trebalo je, dakle, 18 dana, a 1866. punih 5 nedelja! Bilo je predviđeno da se 1. armija grupiše na desnom krilu u rejonu Vitliha, 2. armija u centru kod Nojnkirhena i Homburga, 3. armija na levom krilu kod Landaua i Raštata, a Rezerva zapadno od Majnca. Ali, kada se još u toku mobilizacije saznalo da francuske trupe kreću na Rajnu sa mirnodopskim efektivima, ne sačekavši rezerviste, drugim rečima pre završene mobilizacije, 23. jula Moltke je povukao iskrcne stanice 2. armije — koja je tim francuskim pokretima bila najviše ugrožena — sa Sare na Rajnu, odakle je trebalo da odmaršuje suvim na predviđenu koncentracijsku prostori-ju, spremna da usput prihvati i borbu. Ovom izmenom je upad u Francusku odložen za nekoliko dana, ali se ofanzivna zamisao nije napustila.

Do 31. jula koncentracija je bila uglavnom završena: *Prva armija* (gen. Štajnmecc) sa VII i VIII korpusom i 3. konjičkom divi-zijom, u svemu 60.000 ljudi, bila je na donjoj Sari unazad do linije Trir — Tole; kasnije je u sastav armije ušao I korpus i 1. konjička divizija, oboje iz Kenigsberga; *Druga armija* (princ Fridrih Karl) sa III, IV, IX, X, XII i Gardijskim korpusom, 5. i 6. konjičkom divizijom, u svemu 200.000, na reci Nae, unazad do Majnca; kasnije je naišao II korpus iz Poznanja; *Treća armija* (pruski prestolonaslednik), sa V i XI korpusom, I i II bavarskim korpusom, virtemberškom, badenskom i 4. konjičkom divizijom, u svemu 140.000 ljudi, između Landaua i Germershajma, kojima se kasnije pridružio VI korpus i 2. konjička divizija iz Gornje Šlezije. Prema tome 1. i 3. armija prikupljene su na samoj granici, a 2. armija 6 dnevnih marševa unazad. Svega u početku: 400.000 ljudi u 26 pešadijskih i 6 konjičkih divizija, a nešto ka- snije u 32 pešadijske i 8 konjičkih divizija ili preko 500.000 ljudi.²³³ Širina fronta 200 km (Trir — Karlsrue). Koncentracija je sasvim

²³³ Sastav korpusa: 2 pešadijske divizije, korpusna artiljerija (2 di- viziona, 36—42 oruđa) i pozadinski delovi. Gardijski korpus imao je još i Gardijsku konjičku diviziju. Pešadijska divizija: 2 brigade od po 2 pe- šadijska puka od po 3 bataljona od po 4 čete, konjički puk od 4 eska- drona, 1 artiljerijski divizion, 1—2 pionirske čete. Prva divizija u kor- pusu imala je i lovački bataljon. U svemu korpus (sem Gardijskog): 24 bataljona pešadije, 1 lovački bataljon, 8 eskadrona, 84—90 oruđa i 3 pionirske čete — ukupno 32.000 ljudi. Neki korpusi su se vrlo malo razlikovali od ovog standarda. Konjička divizija: 2 brigade od po 2 puka od po 4 eskadrona i 1 konjička baterija od 6 topova. Gardijska divizija imala je 24 eskadrona bez artiljerije.

završena 5. avgusta; prevezeno je na srednjoj daljini od 500 km oko 500.000 ljudi, 150.000 konja i 12.000 vozova (topova).

Budžetski (mirnodopski) efektivni francuske vojske predviđali su 400.000 ljudi, od čega je u Alžiru bilo 60.000, a znatan deo i na odsustvu. Rezerva je iznosila 175.000. U svemu 515.000 operativne vojske. Samo, nije učinjeno gotovo ništa da se mobilizacija i koncentracija racionalno organizuju — ni približno onome što je u Nemačkoj uradio pruski Veliki generalštab. U Francuskoj nije ni bilo generalštaba koji bi pripremao i rukovodio tim početnim strategijskim radnjama. *Dépot de guerre* je, u stvari, bio samo geografski institut i arhiva. Osim u Gardi i u „armijama“ (trupama) Pariza i Liona, nije bilo korpusa, divizija i brigada utvrđenih formacijom niti hijerarhijski povezanih. Francuske mirnodopske trupe suviše su često menjale garnizone da bi mogle pripadati utvrđenim sastavima. Železnice, inače slabo pripremljene za masovan transport trupa, primale su jednovremeno naredjenja od četiri vojne ustanove međusobno nezavisne. U drugoj liniji, sa stanjem od 1. jula, trebalo je da bude 215 bataljona (po 8 četa) i 125 pozicijskih baterija Mobilne garde, ali dotle nije bilo ništa pripremljeno, ljudstvo nije bilo obučeno a nije bilo ni opreme.

Ratni plan generala Frosara iz 1867. bio je defanzivan. Kasnije, na bazi iluzija o austrijskom savezu i na pogrešnoj pretpostavci o bržoj sopstvenoj koncentraciji, prihvaćen je ofanzivan plan: do kraja jula 100.000 grupisati kod Strazbura, 150.000 kod Meca i 50.000 u rezervi kod Šalona na Marni; Strazburška armija preći će iznenadno Rajnu kod Maksaua, za njom će krenuti armija iz Meca, pa će obe u dolini Majne sprečiti spajanje nemačkih snaga Severa i Juga, čime bi se južnonemačkim državama, nametnula neutralnost, a Austrija i Italija pokrenule da stupe na stranu Francuske. Velika diverzija predviđena je na nemačke obale Severnog i Baltičkog mora. Sasvim je razumljivo, mada neopravdano, da su u okviru takve ofanzivne koncepcije tvrdave sasvim zanemarene, nisu na vreme ni armirane i snabdevene.

Kadrovske trupe krenule su odmah ka granici što je navelo Moltkea — kako smo videli — da koncentracijsku prostoriju 2. armije povuče unazad. Za njima su krenuli rezervisti i materijal bez ikakva reda. Mnogi su transporti lutali železničkom mrežom. Na koncentracijskoj prostoriji nije bilo organizacije koja bi ih prihvatila i usmeravala prema kantonmanima i bivacima, što je izazvalo veliki nered. Do 30. jula armije su primile 36.000 rezervista

a do 6. avgusta najviše polovinu od onoga što je bilo predviđeno. Efektivni su bili znatno ispod ratne formacije. U svemu je prevezeno 186.620 ljudi, 32.410 konja i 2.162 voza (topa). Do 1. avgusta izašlo je na granicu oko 260.000 ljudi (na hrani) u 8 korpusa, razvijenih na liniji Tionvil—Strazbur—Belfor (250 km), koji svi zajedno obrazuju *Rajnsku armiju*²³⁴ pod neposrednom Napoleonovom komandom koji je u to vreme već bio smrtno oboleo. Njegov načelnik štaba Le Bef nije imao nikakvih kvaliteta za tu složenu funkciju.

Došav u Mec, 28. jula, Napoleon je uvideo da je ofanziva neizvodljiva, da su ga Nemci preduhitrili, ali nije ništa preduzeo da se organizuje defanziva. Prosto se prepustio događajima. Oduštao je samo od pomorske diverzije, 6. korpus privukao je Mecu, pa naredio da se u Šalonu formira Rezervna armija od dopunskih jedinica i Mobilne garde, što je trebalo tek improvizovati.

Prednost koju su tek ujedinjeni Nemci stekli u samom početku tog sudbonosnog sukoba nad vojskom zemlje koja je vekovima izgrađivala svoju koheziju, koja nije bila slabija po broju ljudi a u svakom drugom pogledu bogatija, zahvaljuju nadmoćnoj pruskoj vojnoj organizaciji koja je ovde rezimirana, a ranije, u prethodnim odeljcima, detaljno izložena. Podsetićemo se još na zastarelu francusku taktiku, na neupotrebljiva pravila iz prošlog veka, na slabiji artiljerijski materijal čije nedostatke nije moglo nadoknaditi novo oružje — *mitraljez*²³⁵, niti bolja puška *Chassepot*. Treba dodati još da rat u Francuskoj nije bio popularan i po izveštajima njihovih načelnika samo je 18 departmana želelo rat, 53 su se deklarirala za mir, a ostali su bili neodlučni. Nemačka — naprotiv — ustala je

²³⁴ Sastav: 1. korpus (maršal Mak Maon): 4 pešadijske divizije, 1 konjička divizija od 3 brigade, korpusna artiljerija od 8 baterija, u svemu 42.000 ljudi, štab Strazbur; 2. korpus (gen. Frosar): 3 pešadijske divizije, 1 konjička divizija od 2 brigade i korpusna artiljerija od 6 baterija, u svemu 28.000, štab Sent Avol; 3. korpus (maršal Bazan) kao 1. korpus, 44.000, štab Mec; 4. korpus (gen. Lamiro) kao 2. korpus, 29.000, štab Tionvil; 5. korpus (gen. Faji) kao 2. korpus, 27.000, štab Bič; 6. korpus (maršal Kanrober) kao 1. korpus, 41.000, štab Šalon; 7. korpus (gen. Due) kao 2. korpus, 26.000, štab Belfor; Garda (gen. Burbaki): 2 pešadijske divizije, 1 konjička divizija od 3 brigade i korpusna artiljerija od 6 baterija, 22.000, štab Mec.

Pešadijska divizija imala je 2 brigade od po dva puka (od po 3 bataljona po 6 četa) i 1 lovački bataljon od 8 četa. Konjička divizija 2 brigade od po 2 puka, a sve baterije 6 oruđa.

²³⁵ *Mitrailleuse* ili *canon à balles* je višecevno brzometno oruđe koje nije dalo očekivane rezultate.

sva u odbranu prava na svoje jedinstvo koje se sada moralo ostvarivati oružjem. *Luj Napoleon se nije našao licem u lice sa kraljem Viljemom . . . već sa nemačkim narodom*²³⁶.

Paralela dva protivnika ne bi bila potpuna bez osvrta na ono što će se ispoljavati na vojištu i bojištu, na naučnu i idejnu spremu oficirskog kadra. U Francuskoj duž čitave hijerarhijske lestvice većina se ograničava na pasivnu subordinaciju, ne preduzima ništa pre naređenja. Inicijativa se izjednačuje sa neposlušnošću. Nema nikakve operativne koncepcije koja bi zbližavala gledišta i povezivala akcije. Francuski generali nisu bili izvežbani za operacije strategijskih tela. U Prusiji — videli smo ranije, najviše zaslugom Moltkea — radi se više po duhu nego po slovu naređenja a u okvirima utvrđene doktrine koja je svima poznata u potrebnom obimu. Ruski general De Vojde, u svojoj kapitalnoj kritici ovog rata, proučava operacije upravo sa tog gledišta. *Tako su na jednoj strani — zaključuje on, nemački potčinjeni komandanti, zahvaljujući svom nezavisnom sudu i navici da rade razmišljajući, razvijali i dopunjavali dispozicije vrhovne komande, često išli u susret njenim odlukama, pa čak i popravljali greške koje bi ona počinila, dok su, na drugoj strani, francuski komandanti, svuda gde im je ostavljena sloboda akcije od više komande, dejstvovali suprotno opštem interesu, jedni svojom inercijom, drugi svojom intervencijom.*²³⁷

3. UNIŠTENJE CARSKIH ARMIJA

Napoleon je 31. jula rešio da preduzme nasilno rekognosciranje napadom 3. 2. i 5. korpusa na Sarbriken. Stupilo je u akciju sedam divizija da bi 2. avgusta odbacile iz grada jedan pruski bataljon i tri eskadrona. Toliki razvoj snaga uznemirio je Moltkea — događaj je potvrđivao raniju bojazan da će Francuzi krenuti neprikupljeni u ofanzivu — pa je 3. avgusta zakočio razvoj 1. armije i pokret 2. armije koja je sa Rajne bila već krenula suvim na Saru. Obe je obavestio da će se u slučaju brzog francuskog nadiranja njihova koncentracija dovršiti iza reke Lautera (pritoke Nae), a 3. armiji naredio da odmah preduzme ofanzivu preko granice. Kada je video da su Francuzi stali kod Sarbrikena, naredio je

²³⁶ Engels, *Izabrana vojna dela*, II/407.

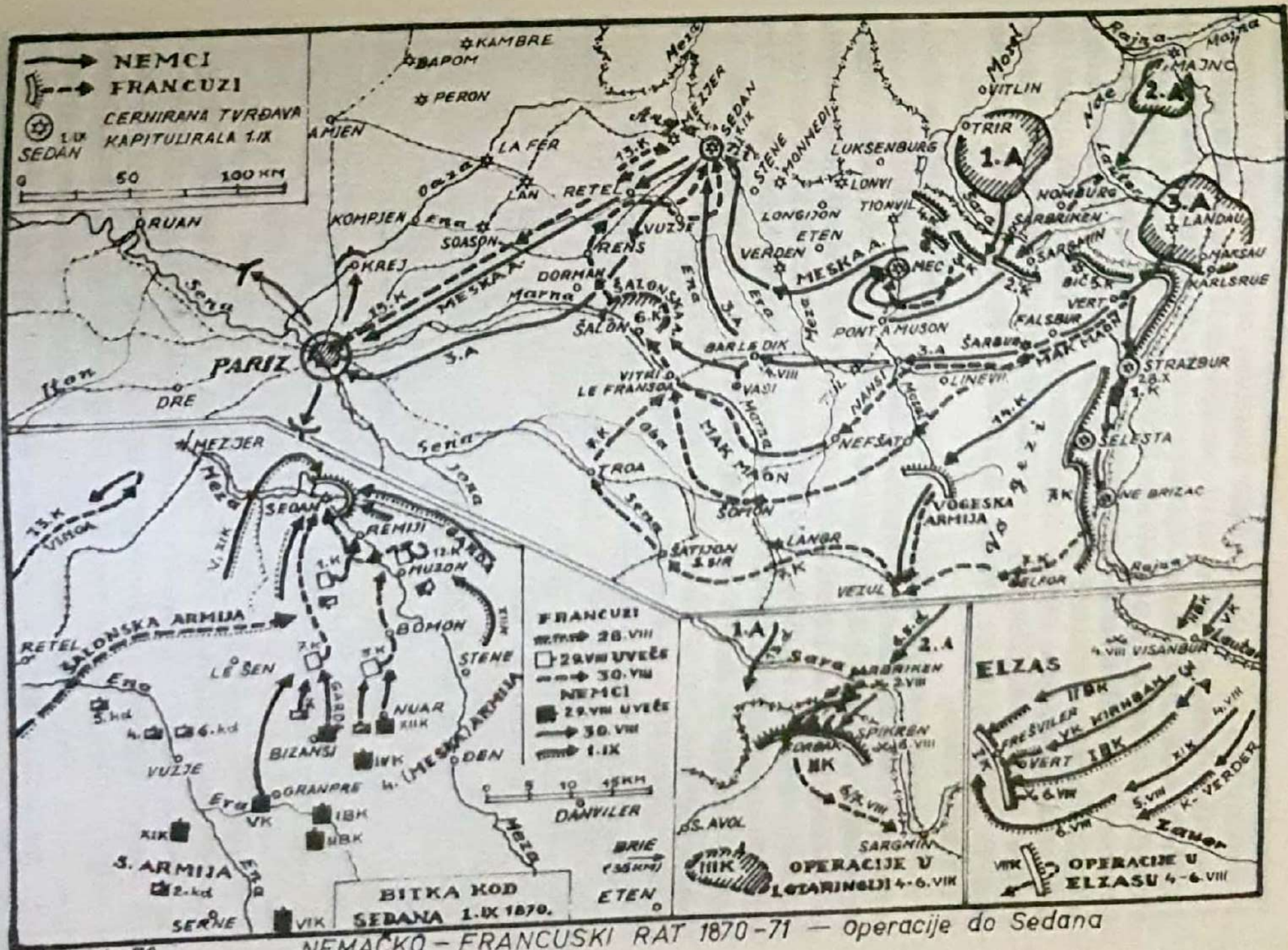
²³⁷ De Woyde, *Causes des succès et des revers dans la guerre de 1870*, II/475.

Moltke 4. avgusta da 2. armija ubrza pokret, da bi sa 1. armijom mogla preduzeti ofanzivu 9. avgusta preko Sare, čemu bi eventualno sadejstvovala i 3. armija pravcem Beč—Sargmin.

Ovi Moltkeovi operativni potezi svedoče o velikoj opreznosti. On vrlo brižljivo poravnava armije da spreči njihovo počesno angažovanje, čime je demantovao one teoretičare koji su iz rata 1866. izveli zaključak da je osnivač nove strategije koja — za razliku od Napoleona I — grupiše armije na samom bojištu neposredno pre bitke. Iako je on postupio drukčije nego pred Kenig-recom, ipak je ostao dosledan sebi i svojim koncepcijama — radio je prema situaciji čiji je jedan od faktora bio i kvalitet protivnika, upravo ideja koju je o njemu stekao on i njegov Veliki general-štab. Drukčiji su bili 1866. geografsko-strategijski okviri, drukčiji i protivnik.

Treća pruska armija prešla je granicu na Lauteru 4. avgusta širokim frontom u 4 kolone, od Vogeza do Rajne, a istog dana, kod Visanbura, V i bavarski II korpus su odbacili jednu diviziju francuskog 1. korpusa. U akciji je bilo 40.000 Nemaca sa 144 topa protiv 7.000 Francuza i 18 topova. Francuzi su izgubili 2.200 ljudi (1.000 zarobljenih), Nemci 1.500. Neuspeh je izazvao veliko iznenađenje u Francuskoj, gde se, posle Sarbrikena, očekivala serija pobjeda. Uteha se tražila u odnosu snaga, ali se moglo postaviti pitanje otkud tolika pruska nadmoćnost. Napoleon je ipak uvideo nezgode razvučenosti snaga, pa je trupe u Elzasu (1, 5. i 7. korpus) potčinio Mak Maonu, a snage u Lotaringiji Bazenu (2, 3. i 4. korpus). Bila je to samo polumera. Komandna vlast dva maršala odnosila se samo na operacije, njima nije dodeljen poseban (armijski) štab, a uz to je Napoleon izdavao njihovim korpusima neposredna naređenja. Gardu i 6. korpus zadržao je car pod svojom direktnom komandom.

Izgubivši dodir sa protivnikom, pruski prestolonaslednik je 5. avgusta nastavio marš svojom 3. armijom širokim frontom na Zauer. Saznavši istog dana da se kod Verta prikupljaju jače protivničke snage, rešio je da u toku 6. avgusta grupiše armiju zahodanjem levog krila, pa da ih napadne 7. avgusta. Kod Verta Mak Maon je stvarno prikupljao svoju armiju, s namerom da napadne desno krilo Nemaca ako krenu za Strazbur, a levo krilo ako preko Vogeza budu pošli za Bič. On je vrlo slabo obavešten o protivniku — njegova konjica miruje iza fronta korpusa. Zasad ne očekuje bitku. Do nje ipak dolazi već 6. avgusta. Razvija se iz sudara prednjih delova i inicijativom nemačkih komandanata, mimo prestolo-

Skica br. 39

NEMAČKO - FRANCUSKI RAT 1870-71 — operacije do Sedana

naslednikove volje. U bici kod Verta (ili Frešvilera kako je zovu Francuzi) bilo je u akciji 50.000 Francuza prema 120.000 Nemaca. U početku, borbe su se razvijale povoljno za Francuze dok general Kirhah nije inicijativno angažovao svoj V korpus. Na drugoj strani francuski 5. korpus nikako da stigne iz Biča. Pod pritiskom neuporedivo jačih snaga Mak Maon se povukao preko Falsbura na Linevil. Gubici: Francuzi 20.000 (9.000 zarobljenika), Nemci 11.000. Da je štab nemačke armije bolje rukovodio bitkom, Francuzi bi doživeli katastrofu. Gonjenja nije bilo. Gubitkom ove bitke izgubljen je Elzas i linija Vogeza, a Strazbur je neposredno izložen nemačkom udaru.

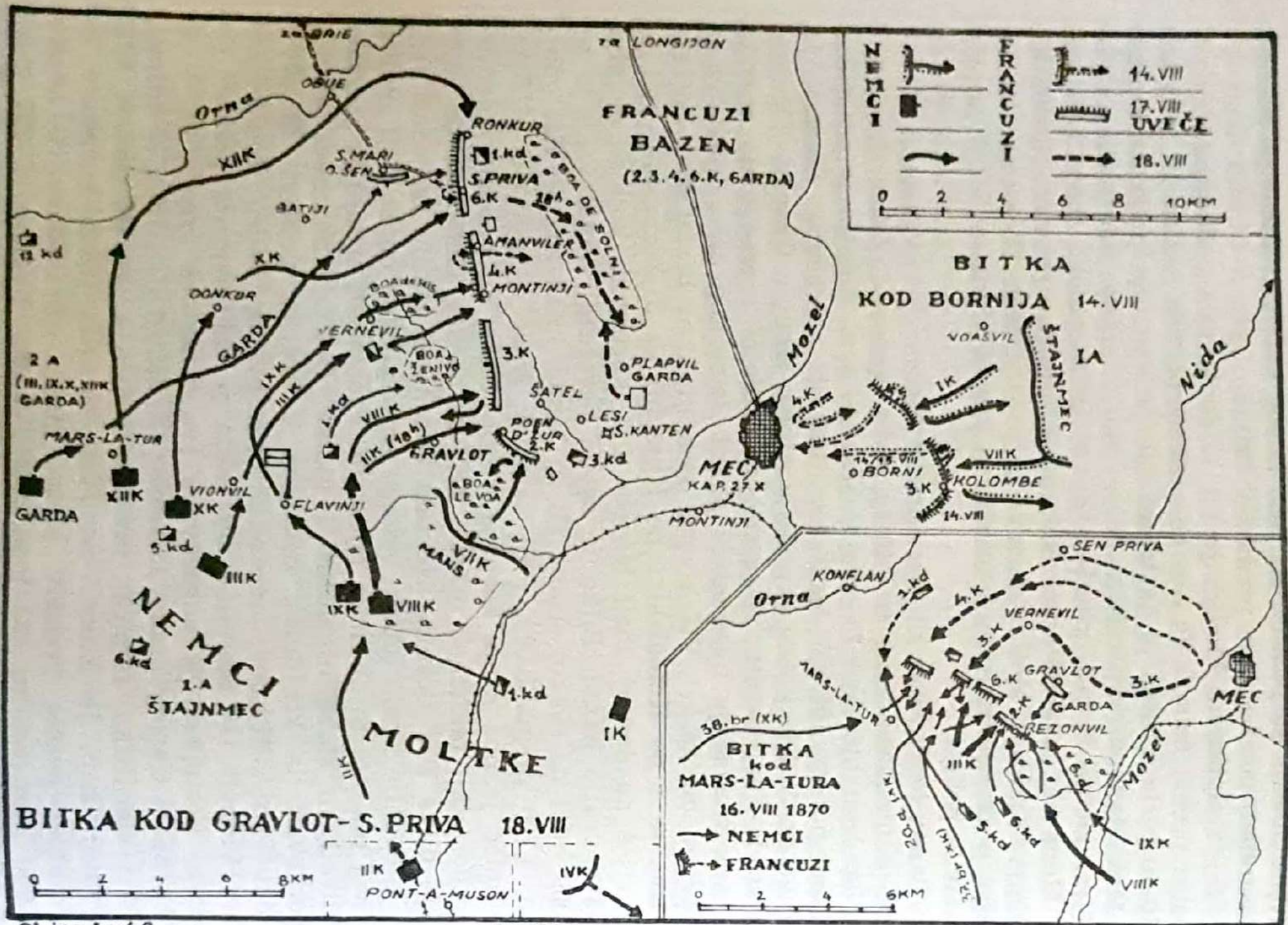
Na drugom kraju ratišta, u Lotaringiji, istog ovog dana došlo je do bitke kod Spikrena ili Forbaka. Delovi nemačke 1. i 2. armije su inicijativno napali 2. korpus na visovima kod Spikrena. Pošto ga 3. korpus, koji se nalazio blizu, nije podržao, Frosar je odstupio noću 6/7. avgusta na Sargmin. Na kraju tog dana bilo je angažovano 30.000 Francuza sa 90 topova prema 70.000 Nemaca sa 120 topova. Moltke je osudio ovu inicijativnu bitku koja je dovela do postepenog ubacivanja snaga usled čega nije ni došlo do odlučnog udarca. Inicijativa ponekad prebacuje cilj.

Porazi kod Verta i Spikrena zaprepastili su Napoleona i njegovu okolinu. Pod tim dvostrukim udarcem on se koleba između ofanzive i povlačenja čak do Šalona. Naređenja se izdaju i poništavaju. Na intervenciju carice, koja se nalazi u Parizu na čelu namesništva, strepeći za sudbinu dinastije za slučaj tako dubokog povlačenja, rešava da dočeka Nemce na gornjem (francuskom) toku Nide, a kada se čulo da se 2. i 3. nemačka armija kreću prema Pont-a-Musonu i Nansiju — pravcima koji obilaze izabrani položaj — odlučio je najzad da Rajnsku armiju stavi pod zaštitu topova Meca. Do 12. avgusta istočno od ove tvrđave 2, 3. i 4. korpus zauzimaju polukružni položaj, Garda je iza njih u rezervi, a 6. korpus se privlači iz Šalona. On će stići nepotpun, jer su Nemci u međuvremenu presekli prugu Nansi—Mec. Kod Meca se skupilo oko 180.000 ljudi i 540 topova, dok se Mak Maon sa glavninom svoje armije povlačio iz Nansija prema Nefšatou. Nema nikakve strategijske ideje koja bi obe armije objedinjavala u jedinstvenu akciju. Istog ovog dana, 12. avgusta, Napoleon predaje Rajnsku armiju maršalu Bazenu sa naređenjem da se povuče na Verdun, što će ovaj odugovlačiti do 14. avgusta ujutro. U uznemirenom Parizu, koji se dotle uljuškivao neosnovanim iluzijama, vlada

Olivjea morala se povući. Na čelo novog kabineta došao je Kuzen-Montoban, poznatiji po predikatu Palikao.

Posle Spikrena Moltke je od 7. do 9. jula prikupljao 1. i 2. armiju prema čelima da mu korpusi ne bi više isklizavali iz ruku, a 10. avgusta krenuo je na Mozel dok je 3. armija prelazila Vogeze za Mak Maonom. Operativna ideja: oko 1. armije kao stožera izvršiti zahodjenje 2. i 3. armijom da bi se francuske snage odbacile od Meca na sever. Prema Strazburu upućena je samo badenska divizija. Kada je Moltke saznao za pravac Mak Maonovog odstupanja, poslao je za njim 3. armiju, a prema Mecu su 1. i 2. armija nastavile pokret.

Bazen je iz Meca otpočeo prelaz Mozela 14. avgusta u 11 časova. Mimoilazeći svog načelnika štaba, generala Žaraa, koga mu je Napoleon bio dodelio, sve je rešavao sam. Uputio je praktično jednim putem 155.000 ljudi bez ikakvih proračuna. Smatrao je upravo da će iste večeri skupiti armiju u trouglu Gravlot—Donkur—Mars-la-Tur, za što je prema naknadnim proračunima trebalo 72 sata. Nastao je nerazmrsiv nered. Istog tog dana inicijativom odozdo nemački I i VII korpus zametnuli su borbu kod Bornija (naziva se i po Kolonbeu i po Kurselu) sa 3. korpusom, koji je ostao još na desnoj obali Mozela, i 4. korpusom koji se na glas topova vratio nazad. Bitka je ostala nerešena. Angažovano je po 60.000 ljudi na svakoj strani, ali su Nemci imali znatno više gubitaka, 4.700 prema 3.000. *Prvi osmejak sreće* — govorio je Žara Štajnmecc je oba svoja korpusa vratio zatim na polazne položaje. U nedostatku taktičkog uspeha delo nemačkog Generalštaba ističe da je bitka kod Bornija zadržala Bazenu armiju za jedan dan, što je docnije imalo tobože velikog strategijskog odjeka, ali analiza njenog pokreta to ne može potvrditi. Francusku armiju je zadržala neshvatljivo slaba organizacija marša. Dok se Bazenu armija ispetljavala iz krkljanca, nemačka 2. armija, prešavši Mozel u rejonu Pont-a-Musona, preprečila joj je put za Verden. Kod Rezonvila (Vionvil — Mars-la-Tur) došlo je 16. avgusta ponovo do sudara. Postepeno je angažovana sva Bazenu armija (2, 3, 4, 6. korpus i Garda) prema nemačkoj 2. armiji (III, IX i X korpus, 5, 6. i Gardijska konjička divizija) i dela 1. armije (delovi VIII korpusa), koja je istočno od Meca ostavila jedan korpus a sa glavninom počela prelaziti Mozel, južno od tvrđave. U svemu 135.000 Francuza sa 422 topa prema 90.000 Nemaca sa 222 topa. Taktički je bitka ostala nerešena, uprkos velikoj nadmoćnosti Francuza. To je najveća zasluga generala Alvenslebena (komandant

Skica br. 40

OPERACIJE U LOTARINGIJI 14-18.VIII 1870.

III korpusa), koji je smelošću i upornošću zavaravao protivnika o jačini Nemaca. Nad nama ima stalno krajnju moralnu nadmoćnost. Osim toga, on je većinom dobro shvaćen i snažno podržan. Solidarnost nemačkih generala potvrđuje se u svakoj prilici, kao i njihova inicijativa.²³⁸ Vrlo agresivne i uspešne su bile nemačke konjičke divizije. Na svakoj strani gubici oko 16.000; kod Francuza u taj broj je uračunato i 5.000 nestalih (dezertera). Uveče 16. avgusta stanje kod Francuza je nepovoljno. Samo je 4. korpus u Donkuru sačuvao izvesnu koheziju. Na prostoru od 8 kvadratnih kilometara bilo je sabijeno 9 pešadijskih divizija, tri konjičke divizije, dve korpusne i armijska artiljerija — rezultat slabog Bazenovog vođstva, bez saradnje načelnika i štaba.

Gravlot—Sen Priva

Uveče 16. avgusta opšte je mišljenje na francuskoj strani da treba izbeći ponovnu bitku pa se povući na sever preko Briea i Longijona za Verdun. Ipak, Bazen rešava da se vrati na Mec, jedini način — kaže on — da se spasi armija. Strahuje očigledno da će idućeg dana biti napadnut. On ističe nedostatak municije i hrane — o čemu su mu neodgovorno govorili komandant artiljerije i glavni intendant — što treba da nađe u Mecu. Jutrom 17. avgusta armija je krenula nazad. Ponovo neorganizovan marš, konfuzan, spor, zamoran za trupe. Jedino je 4. korpus maršovao u relativnom redu. Trupe su bile toliko slabo orijentisane da su se neke postavile frontom prema istoku okrenuvši leđa neprijatelju koji je nailazio sa zapada. Najzad do zore 18. avgusta Bazanova armija je zauzela položaj zapadno od Meca frontom prema zapadu, između potokâ Mansa i Šatela, od Ronkura do Mozela. Za Bazena je taj položaj bila samo usputna stanica. On hoće da se povuče bliže tvrđavi, na liniju Vinjel — Lesi koju je već dao izvideti.

Uveče 18. avgusta ni stanje 2. nemačke armije nije bilo zavidno. Trupe su bile takođe u taktičkom neredu, izmešane, premorene. Komandant armije, Fridrih Karl, očekuje sutradan nov francuski napad pa privlači hitno sve trupe osim IV korpusa koji je suviše daleko. Moltke mu upućuje glavninu — VIII i VII korpus — u duhu svoje ranije ideje o odbacivanju Francuza na sever. Ujutro 17. avgusta, posle odlaska Francuza što su Nemci lepo

²³⁸ P. Lehautcourt, *Guerre de 1870—1871*, I/156.

gledali sa svojih osmatračnica, s njima je začudo izgubljen dodir. Konjičke divizije, koje su se tako sjajno tukle 16. avgusta, pri čemu su izgubile 1.500 ljudi, nisu upotrebljene za izviđanje. Nemci ne znaju gde se Francuzi nalaze 17. avgusta uveče — da li su nastavili na sever ili se povukli u Mec. Zorom idućeg dana pod neposrednim rukovodstvom vrhovne komande (Moltkea), koja je došla u Flavinji, 2. armija (III, IX, X, XII i Gardijski korpus) i VIII korpus 1. armije krenuli su za Francuzima po korpusnim ešelonima u dve linije sa istaknutim levim krilom, spremni da okrenu front prema Mecu ako su se Francuzi naslonili na tvrđavu. Raspored vrlo celishodan, ali ne bez rizika prema aktivnom neprijatelju, što Bazan upravo nije bio. Prema Mecu je ostavljen VII korpus, I korpus je ostao na desnoj obali Mozela, II korpus je krenuo iz Pont-a-Musona (25 km od bojišta) a IV korpus je ostao prema Tulu (50—60 km).

Do 10.30 časova Moltke stiče utisak da su Francuzi na liniji Montinji — Poen-di-Žur, pa naređuje (u ime kralja) da XII i Gardijski korpus krenu na Batiji, odakle da ih napadnu kod Sent Mari-o-Šen, ako bi pokušali da odstupe na Brie, a ako ostanu na mestu da ih napadnu obuhvatno od Amanvilera; u isto vreme 1. armiju upućuje u napad iz Boa-le-Voa i Gravlota, a IX korpus prema Boa-de-Ženivo i Vernevil. Naređenjem od desetak redi Moltke zameće bitku sa obrnutim frontovima. Francuzi gledaju prema Parizu, Nemci prema Berlinu, dakle jedni i drugi prema svojim komunikacijama. Bitka sa obrnutim frontovima pretvara poraz u katastrofu, pobedu u trijumf.

Bitku je otpočeo IX korpus neposredno pre podneva napadom iz Boa-de-Kisa na francuski centar (4. korpus), misleći da je to desno krilo. Odbačen jakom pešadijskom vatrom, uspeo je da se održi u šumi zahvaljujući podršci III korpusa. Tada Nemci otkrivaju da se desno francusko krilo nalazi severnije, pa se Garda razvija levo od IX korpusa, a XII korpus, upućen na Sent-Mari-o-Šen, mora zamahnuti još severnije preko Obuea da bi mogao obuhvatiti desno francusko krilo. Nemački komandanti izvršavaju naređenje pretpostavljenih po duhu a ne po slovu.

Na prvi glas topova Kanrober je razvio svoj 6. korpus od Ronkura do Amanvilera, a između Ronkura, Sent Marija i Sen Privaa postavio je dve brigade u ispadni ugao koji se lako obuhvatao. Što je gore, svoju diviziju iz rezerve uputio je na desno krilo 4. korpusa, ne sluteći da ga Nemci obuhvataju sa suprotnog krila, sa severa.

Pruska Garda i deo XII korpusa su obuhvatnim manevrom naterali Francuze da napuste Sent Mari, a zatim je Garda oko 17.30 časova krenula u napad na Sen Priva uz sadejstvo levog krila IX korpusa, dok je XII korpus otpočeo svoj veliki obuhvatni manevr koji će rešiti bitku. Pruski gardisti su zadržani na 500 metara od francuskih linija ubitačnom pešadijskom vatrom, pošto su imali oko 7.000 ljudi u mrtvima i ranjenima. Dok se ne bude osetilo obuhvatno dejstvo XII korpusa, artiljerija Garde, XII i X korpusa, u svemu 200 oruđa, obara se na položaj 6. korpusa. Sen Priva je bukvalno smrvljen. Oko 19 časova ruševine sela su napadnute sa tri strane: frontalno Gardom, sa severa XII a s juga X korpusom. Pod tim pritiskom Kanrober napušta Sen Priva, kao što je nešto ranije napustio Ronkur, pa se povlači na Boa-de-Solni, gde ga na ivici šume oko 20 časova prihvata jedna divizija i nekoliko baterija francuske Garde inicijativom njenog komandanta, Burbakija. Bitka je na tom krilu bila završena. Pod pritiskom IX i III korpusa, a sa severa ugrožen pobedničkim pruskim levim krilom, 4. francuski korpus se povlači svojim desnim krilom sačuvavši Montinji na levom.

Na krajnjem francuskom levom krilu 1. armija (VII i VIII korpus) uzaludno je napadala ukopane položaje 2. i 3. francuskog korpusa. Do 17 časova ona se sasvim iscrpla. Oko 18 časova nailazi II korpus koji je dodeljen Štajnmeću. Pred kraljevim očima on baca ponovo u borbu sva tri korpusa da bi pretrpeo potpun slom. Srećom za njega, Francuzi ne prelaze u protivnapad. Razbijeni VII i VIII korpus se zatim uređuju iza Manse, pod zaštitom II korpusa. Vrhovna komanda, koja još ne zna za uspeh prema desnom francuskom krilu, naređuje već da se oslobode prilazi mostova na Mozelu za slučaj povlačenja.

Tog kritičnog dana Bazen nije ni komandovao Rajnskom armijom. Pojavio se samo između 15 i 16 časova iza svog krajnjeg levog krila, gde nije mogao ni da čuje topove sa Sen Privaa. Njegova se aktivnost ispoljila u upornom držanju rezerve na levom krilu, dok se bitka rešavala na suprotnom kraju. Ujutro 19. avgusta Bazen povlači svoju armiju pod forove Sen Kanten i Plapvil. Kao da je samo čekao da se stavi pod zaštitu topova tvrđave Meca!

U bici kod Gravelot-Sen Privaa 18. avgusta bilo je angažovano 200.000 Nemaca sa 616 topova prema 140.000 Francuza sa 456 topova. Gubici: Nemci 20.159; Francuzi 12.200, od čega 4.000 nestalih. Levo-krilni francuski korpusi zaštićeni rovovima su pretrpeli vrlo malo.

Bitka kod Gravelota nije taktički dovršena. Čak ni 19. avgusta ujutro Nemci nisu znali da li su je dobili. Ali, Moltke je svoj strategijski cilj potpuno postigao. Bacio je čitavu armiju u tvrđavu iz koje će ona otići u zarobljeništvo. Već 19. avgusta vrhovna komanda poverava princu Fridrihu Karlu blokadu Meca 1. armijom i II, III, IX i X korpusom 2. armije. U svemu 180.000 ljudi koji će se ubrzo ojačati na 200.000. Neometani od Bazena, Nemci će cernirati tvrđavu idućih 6 dana: 200.000 opkoliće spokojno 180.000 koji se nalaze u centru kruga! Pokušaj ispada 31. oktobra—1. septembra prema Noasvilu, na desnoj obali Mozela — da bi se Mak Maonu olakšao proboj blokade na levoj obali Mozela! — pretrpeo je neuspelih. Bilo je u akciji 100.000 Francuza sa 220 topova protiv 70.000 Nemaca sa 290 topova. Gubici: Francuzi 3.600, Nemci 3.000. Posle toga Bazen nije više činio ozbiljne napore da se probije iz klopke. On je javno izjavljivao da se protivi novoj, republikanskoj vladi koja je 4. septembra ustanovljena u Parizu. Kada je nestalo hrane, Bazen je 27. oktobra predao tvrđavu sa 173.000 ljudi, 53 zastave, 1.700 topova, poljskih i pozicijskih, 280.000 pušaka (125.000 *Chassepot*), 3 miliona artiljerijskih i 23 miliona pušanih metaka.

Propast Bazeneve armije u Mecu nije bio neizbežan rezultat tobožnje Moltkeove strategije opkoljavanja i uništavanja. Ideju da je odbaci na sever (od Pariza), zahvaljuje Moltke nespremnosti francuskog komandovanja koje se sporo odlepljuje od Meca i granice. Kasnije je ovome doprineo i sam Bazen koji je ušao u klopku, u utvrđeni logor, po zastarelim gledištima da oni predstavljaju utočište operativnih armija.

Sedan

Posle bitke kod Frešvilera (Verta) Elzaška armija je bila toliko dezorganizovana da je Mak Maon odustao od odbrane Vogeza, pa ju je odveo u Šalonski logor gde će, delimično i železnicom, stizati (delom i u Rens) od 17. do 22. avgusta. U Šalonu posle odlaska 6. korpusa, pristupilo se formiranju 12. korpusa²³⁹, pod generalom Trošijem, od pomorske pešadije i od neizvežbanih i nedisciplinovanih mobilnih gardista Pariza. U Šalon je 17. avgusta stigao i car. Tamo je rešeno da Troši bude generalni guverner Pariza, Mak Maon da primi Šalonsku armiju od 140.000 ljudi (od toga 10.000

²³⁹ Korpusi 8, 9, 10. i 11. nisu nikad formirani. Njih je trebalo da obrazuju marševski pukovi iz dopunskih komandi (depoa).

konjanika) i 486 topova²⁴⁰, a Bazen je određen za generalisimusa. Rešeno je, takođe, da će se Šalonska armija povući pod zidine Pariza, gde će je ojačati 13. i 14. korpus koji su tamo bili u toku formiranja. Ali se vlada i namesništvo tome energično usprotiviše, tvrdeći da će povratak u Pariz pobeđenog cara i napuštanje Bazena tamo izazvati revoluciju i slom dinastije. Neubeden, Mak Maon 21. avgusta odvodi svoju armiju u Rens, tu ostaje 22. avgusta, a odavde namerava da krene 23. avgusta za Pariz. Kada je 22. avgusta uveče stigla Bazanova vest od 19. avgusta da će se za dva do tri dana probiti prema Monmediju, krenuo je Mak Maon 23. avgusta pravcem Vuzje — Bizansi s namerom da nastavi preko Stenea.

U međuvremenu Nemci su formirali 4. armiju (Mesku) od Gardijskog, IV i XII korpusa i 5. i 6. konjičke divizije (u svemu 86.000 ljudi, od čega 16.000 konjanika i 288 topova) i stavile je pod komandu princa Alberta, prestolonaslednika Saksonije, onog istog koga su 1866. tukli Prusi kod Jičina. Meska i 3. armija (u međuvremenu ojačana VI korpusom, svega 138.000, od čega 20.000 konjanika i 525 topova) upućene su pravcem Šalon — Pariz za Mak Maonom: 24. avgusta je 3. armija usporenim marševima izbila na liniju Bar-le-Dik — Sen Dizje — Vasi, dok je 4. armija severno i unazad prelazila Mezu. Sada se nemačka konjica mnogo bolje koristi. Tog dana njeni prednji delovi izbijaju do Šalona, gde saznaju da je Šalonska armija krenula za Rens, pa su marševski ciljevi dveju nemačkih armija za 25. avgust pomereni više na sever. Uveče tog dana nemačka vrhovna komanda saznaje iz strane štampe da je Mak Maon krenuo iz Rensa na Stene da bi sa severa oko Argone pošao na Mec što su potvrđivali i izveštaji konjice. Ne računajući sa Mak Maonovom sporošću, Moltke je ocenio da neće moći da ga stigne na levoj obali Meze, pa je rešio da tuče bitku na desnoj obali negde kod Danvilera kuda 26. avgusta upućuje 4. armiju, dva bavorska korpusa 3. armije i dva korpusa iz blokadne armije, II u Brie, III u Eten. Ujedno su ostali korpusi 3. armije skrenuti na sever. Od 27. avgusta 4. armija će se kretati

²⁴⁰ Sastav: 1. korpus (Dikro, 40.000), 5. korpus (Faji, 23.000), 7. korpus (Due, 28.000), 12. korpus (Lebren, 45.000) i dve rezervne konjičke divizije. Svaki korpus imao je 3 pešadijske divizije (izuzev 1. korpusa koji je imao 4), jednu konjičku diviziju i korpusnu artiljeriju. Kvalitet trupa je slabiji nego što je bio u početku rata. Veliki gubici su popunjeni neizvežbanim ljudstvom. Nepouzdana mobilni gardisti su vraćeni u Pariz.

između Ere i Meze, oba bavorska korpusa dolinom Ere, a glavnina 3. armije levom obalom Ene.

Mak Maonov pokret se razvijao vrlo sporo, najviše zbog slabe organizacije snabdevanja. Da olakša dotur pomerio se pravac kretanja više na sever, na Retel, da bi se naslonio na železničku prugu. Nakon tri dana marša, 25. avgusta, Šalonska armija je stigla tek na liniju Vuzje — Retel frontom prema severoistoku. Iduća tri dana Mak Maonova armija se batrga između Meze i Ene maršujući tamo-amo, prema istoku i zapadu, na jug i sever, pod pritiskom vlade koja je goni prema istoku, na opsednuti Mec, i Nemaca koji nailaze s juga i potiskuju je prema severu. Uveče 28. avgusta ona je na prostoru Le Šen, Vuzje, Nuar. Tog dana njeni delovi su čarkali sa nemačkim konjičkim divizijama koje su već 27. avgusta izbile na liniju Bizansi — Granpre — Vuzje. Otada Mak Maon nema više slobode akcije, mora se podređivati inicijativi protivnika.

Do večeri 27. avgusta XII nemački korpus je prešao Mezu kod Dena i zauzeo mostove kod Stenea. Sada je Moltkeu jasno da Mak Maon nije stigao do Meze pa okreće 3. i 4. armiju prema severozapadu na front Granpre — Bizansi, a II i III korpus vraća nazad pod Mec. Obrtanje fronta od severoistoka prema severozapadu nije išlo bez teškoća i napora. Do večeri 28. avgusta čela nemačkih korpusa su na liniji Stene (na Mezi) — Serne (na Eni). Na levom krilu je 6. konjička divizija, pred levim krilom 2, 4. i 5. a pred desnim krilom 12. i gardijska konjička divizija. Za 29. avgust Moltke je uputio svoje armije više u severnom pravcu, 3. armiju na Granpre (samo je jedan korpus ostao zapadno od Ene), a 4. armiju na liniju Nuar — Bizansi.

Mak Maon je 29. avgusta nameravao da pređe Mezu kod Stenea i Muzona, no kada je saznao da su Nemci već kod Stenea, pomerio je marševski pravac svoje armije prema severu, na prelaze kod Muzona i Remijia. Zapovest ne stiže na vreme sve trupe. Kurira upućenog 5. korpusu hvata nemačka konjička patrola. U toku svog nadiranja prema Steneu ovaj se francuski korpus sudara severno od Nuara sa prethodnicom XII korpusa, pa skreće na Bomon, gde stiže premoren u zoru 30. avgusta. U stalnom dodiru sa nemačkom konjicom, ni 7. korpus nije stigao do Meze. U zoru 30. avgusta Šalonska armija je podeljena Mezom na dva nejednaka dela: 12. korpus ju je prešao kod Muzona i tu se zadržao, 1. korpus je kod Remijia, a 5. i 7. treba da izvrše bočni marš da bi stigli do Muzona, odnosno do Remijia.

Potpuno obavešten zaplenjenom zapovesti o Mak Maonovim namerama, Moltke 30. avgusta upućuje u napad 3. i 4. armiju na front Bomon — Le Sen. Ujutro tog dana nemački IV korpus iznenadio je francuski 5. korpus na bivaku i uz podršku XII korpusa odbacio ga od Bomona na Muzon, gde ga je prihvatio 12. korpus. Francuski 7. korpus je nemačka 3. armija odbacila na Sedan. Bili su to vrlo osetni udarci: 5. korpus je razbijen, 7. rastrojen. Veliki gubitak materijala, 42 topa, 2.000 zarobljenika. U toku 31. avgusta Šalonska armija se prikupila kod Sedana. Prekinuvši joj put za Mec, Mezjer i Belgiju, Nemci su 1. septembra krenuli koncentrično na Sedan. Sudbina Šalonske armije bila je već odlučena. Ona je pobeđena u operativnoj sferi. Pojava nepotpunog 13. korpusa (general Vinoa) kod Mezjera, koji je Palikao poslao u pomoć Mak Maonu, nije mogla ništa izmeniti na toj činjenici.

Bitka kod Sedana je otpočela u zoru. Mak Maon je ubrzo ranjen, pa ga je zamenio Dikro, ali oko 9 časova primio je komandu general Vimphen koga je poslala pariska vlada da bi energično krenuo prema Mecu. Samo, sada je već sve kasno. U 16 časova, zbijeni u šumama severno od Sedana, Francuzi su kapitulirali. U toj poslednjoj bici carske vojske Nemci su angažovali preko 200.000, Francuzi oko 124.000 ljudi. Francuzi su u bici imali 3.000 mrtvih, 14.000 ranjenih i 21.000 zarobljenih. Kapituliralo je 83.000 zajedno sa carem Napoleonom, a oko 3.000 se spaslo u Belgiju. Nemci su zaplenili 419 poljskih topova i mitraljeza, 139 pozicijskih topova i 66.000 pušaka. Nemci su imali oko 9.000 mrtvih i ranjenih.

Ni kapitulacija Šalonske armije u Sedanu ne proizlazi logično iz Moltkeove strategije, kao što to vole da naglašavaju neki nemački istoričari. Sasvim je jasno da je Šalonska armija mogla izbeći svoju žalosnu sudbinu da je pariska vlada i regentkinja, plašeći se reakcije naroda, nisu gurale u nemoguć poduhvat da deblokira Bazena u Mecu. Ovde uočavamo da politička vlast nameće vojsci neizvodljivu strategiju, jer je na to primoravaju bitni politički momenti. Drugim rečima, apsolutističko Napoleonovo carstvo slomilo se u tragici sopstvenih protivurečnosti.

Slom carskih armija je imao svoj epilog u Italiji. Pošto je povučen francuski garnizon iz Čivitavekije, italijanska vlada je poslala na Rim korpus od 60.000 ljudi koji je bez otpora zauzeo grad 20. septembra. Od jula 1871. Rim je prestonica Italije. Papska Država, svetovna vlast pape, prestala je da postoji.

Slomom carske vojske rat nije završen... rat u kome se Nemačka, u početku, samo branila od francuskog šovinizma izgleda postepeno ali sigurno, (se) pretvara u rat za interese novog nemačkog šovinizma...²⁴¹

4. RAT REPUBLIKE

Palikaova vlada uživala je u početku puno poverenje. Njena diskrecija u pogledu vojnih operacija kao da je krila buduće trijumfe, što je dalo maha fantastičnim novinarskim napisima. Upravo su govorile i neprijatne činjenice. Isprepletene nade i bojazni uzbuđuju osetljivi Pariz do paroksizma. Kada je vest iz Sedana brutalno uništila sve iluzije, došlo je do eksplozije gneva. Na sednici Zakonodavne skupštine, u koju su već bili prodrli demonstranti s ulice, 4. septembra je na predlog vođa buržoaskih republikanaca Žila Favra i Leona Gambete zbačen Napoleon i njegova dinastija za sva vremena. Istog dana u Gradskoj većnici Favr je proklamovao Republiku, preduhitrivši vođe progresivnih struja — Mijera, Delekliza, Feliksa Pja, Blankija — koji su nastojali da formiraju revolucionarnu vladu. Do saziva Konstituante obrazovana je Vlada nacionalne odbrane koju je Marks u proglasu Generalnog saveta Internacionale obeležio kao neprijatelja francuskog proletarijata, koja je od *Carstva nasledila ne samo ruševine već i strah od radničke klase*. Na njeno čelo je stao guverner Pariza general Troši, poznati rojalista, tek pošto su se njegovi članovi obavezali da će sačuvati „boga, porodicu i svojinu“. Nova vlada je odmah raspustila bonapartističku Skupštinu i ukinula Senat. U Parizu je dekretom postavila predsednika opštine i predsednike dvadeset arondismana (četvrti), uprkos zahtevu pariskih sekcija Internacionale i Federacije sindikalnih organizacija da se izabere nova gradska uprava. Na to su radnici i sitna buržoazija, nepoverljivi prema vlasti, obrazovali u svakom arondismanu komitet budnosti. U unutrašnjosti vlada je priznata bez teškoća. Drugo carstvo se srušilo bez trunke otpora.

Razvojem događaja rad Trošijeve vlade ograničiće se na opsednuti Pariz i tu će dejstvovati više proklamacijama, harangiranjem i konferencijama koje će prikrivati nedostatak akcije. Umesto da ona ohrabruje stanovništvo i podstiče na otpor, narod će je primo-

²⁴¹ F. Engels, *Kako tući Pruse*, članak od 17. septembra 1870. (*Izabrana vojna dela*, II, 482).

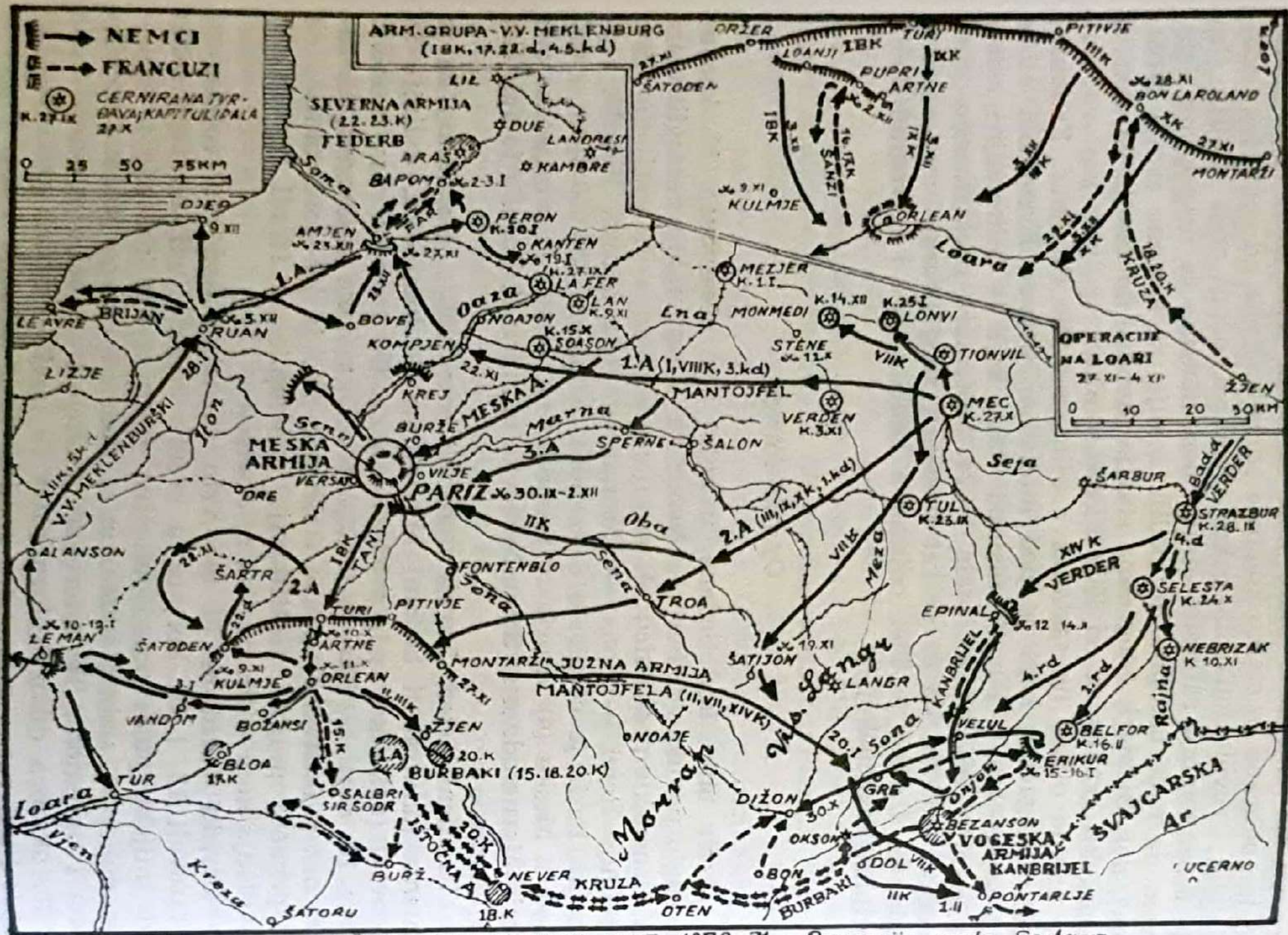
ravati na energične mere koje se budu nametale. Vlada nacionalne odbrane se stalno kolebala između straha od spoljnog neprijatelja i revolucionarnih pokreta iznutra, poput onih iz 1848. Ona je 6. septembra zatražila strano posredovanje sa nespretnom izjavom da neće ustupiti „ni pedlja zemlje, ni kamena svojih tvrđava“, dok Bizmark istog dana stavlja javnosti do znanja da zahteva ispravku granica, a od Žila Favra ministra spoljnih poslova, koji je naivno otišao na sastanak s njim, zatražio Strazbur, Falsbur i Tul. Delegacija, koja je pod ministrom pravde Kremjeom otišla 12. septembra u Tur da zastupa vladu koja je dobrovoljno ostala u opkoljenom Parizu, izdala je 24. septembra proklamaciju francuskom narodu da će se rat nastaviti zbog pruskih teritorijalnih zahteva. Uzalud je Tjer odlazio u London, Beč i Petrograd da ih približi Francuskoj.

Opsada Pariza

Posle bitke kod Sedana, u kojoj nije učestvovao, 13. korpus se naglo povukao u Pariz, a Nemci su 4. septembra nastavili marš za francusku prestonicu: 4. armijom severno a 3. armijom južno od linije Retel — Rens — Dorman — reka Marna. Već 19. septembra Pariz je cerniralo 6 korpusa, u svemu 150.000 ljudi i 600 topova. Meska (4) armija se postavila na desnu, 3. armija na levu obalu Marne odnosno Sene. Nemačka opsadna linija bila je dugačka 80 kilometara.

Utvrđeni sistem Pariza upoznali smo ranije. Dodaćemo da je ansenta (unutrašnji bedem) bila obima 34 kilometra, a linija 16 forova i (nekoliko) reduta 53 kilometra. Od početka rata, naročito posle 10. avgusta, bilo je mnogo fortifikatorske aktivnosti, na žalost bez jedinstvene uprave i sistema. Što je još gore, umesto da se primeni poljska fortifikacija, pristupilo se izradi polustalnih utvrđenja koja većinom nisu ni dovršena.

Pariski garnizon je bio vrlo raznolik. Redovnu vojsku su obrazovali 13. i 14. korpus, u svemu 50.000 ljudi, od čega samo dva linijska puka pored mnoštva jedinica bez kohezije i vojničkog duha, sa slabim komandnim kadrom i nepotpunim naoružanjem i opremom. Ti heterogeni elementi su bolje povezani kada je 28. oktobra od njih formirano 39 novih linijskih pukova. Oko 14.000 ljudi ratne mornarice spadalo je u najbolje trupe. Improvizovana su četiri bataljona lovaca i zuava, militarizovano oko

Skica br. 41

NEMAČKO - FRANCUSKI RAT 1870-71 Operacije posle Sedana

11.000 žandarma, carinika, lugara, gradskih stražara, vatrogasaca. U početku opsade bilo je u svemu 75.000 do 80.000 ljudi regularne vojske, a 21. oktobra 155.000, od čega 5.000 konjanika, posluga za 128 baterija i 11 inžinjerijskih četa. Mobilna garda iz Pariza i unutrašnjosti dala je 115.000 ljudi koji su se mogli mnogo bolje upotrebiti nego što je učinila slaba Trošijeva vlada — da su samo amalgamirani sa redovnom vojskom kao što je učinio Konvent 1793. Nacionalna garda je u početku obrazovala 60 bataljona, a odlukom Zakonodavne skupštine od 12. avgusta predviđeno je još 200 bataljona, koji su formirani, za razliku od prvih, među siromašnim slojevima. 30. septembra bilo je u svemu 254 bataljona, a od njih naoružano 228. Ukupno 343.000 obveznika sa starcima i decom. Nacionalna garda, najslabije naoružana i organizovana, pod nepoverljivom i neodlučnom pariskom vladom, učinila je mnogo manje od svojih mogućnosti — što će kasnije pokazati Pariska komuna. Najzad, bilo je u Parizu i frajkora, u svemu 10.000 ljudi.

Za ansentu je bilo predviđeno 1.500 topova, a za liniju forova 1.400. U svemu je postavljeno 2.627 oruđa ne računajući ono što je izliveno u toku opsade. Bilo je na raspolaganju 500.000 pušaka od čega 200.000 modela *Chassepot* sa dovoljno municije. Ishrana gotovo dva miliona ljudi (sa stanovništvom) predstavljala je posebne teškoće. U svemu je obezbeđeno hleba za 135 dana. Nabavljeno je do 6. septembra 40.000 volova i 250.000 ovaca, ali bez odgovarajuće hrane i smeštaja mnogo je grla uginulo. Industrija Pariza je izradila 2,600.000 odecnih predmeta. Početkom decembra vojna administracija raspolagala je sa 27.000 bolničkih kreveta, od čega 16.500 privatnih.

Nemci su opkolili Pariz bez bitnog otpora. Troši veruje da će oni pokušati da ga otmu opsadom (formalnim, regularnim napadom), pa se sasređuje na pasivnu odbranu. Otuda je u septembru i oktobru bilo samo nekoliko ispada koji ne prelaze značaj nasilnog izviđanja. Pri tome je bilo vrlo malo uspeha. Neuspeh poslednjeg ispada od 28. oktobra, koji se poklopio sa veću o padu Meca, izazvao je 31. oktobra pobunu delova Nacionalne garde protiv nesposobne Trošijeve vlade koju Troši guši regularnim trupama i buržoaskim bataljonima Nacionalne garde. Kada je Troši uvideo da su Nemci rešili da ostave Pariz da se „kuva u vlastitom sosu“ — kako se Bizmark bio izrazio — a pod pritiskom javnog mnjenja, rešio je da pokuša proboj nemačkog obruča. Posle dužeg proučavanja prihvaćen je Dikroov plan ispada u pravcu severozapada

prema donjoj Seni gde bi se skupile i trupe sa Loire i sa severa. Prethodni radovi su započeti 22. oktobra i protegli se kroz ceo novembar. Početkom tog meseca Troši je u tom cilju vojne snage Pariza grupisao u tri armije: 1. armija (Kleman-Toma, 130.000) obuhvatila je Nacionalnu gardu kao neraščlanjen skup vrlo nejednakih bataljona; 2. armiju (Dikro, 100.000, 300 topova) od tri korpusa (1, 2. i 3; korpusi 13. i 14. su ukinuti) obrazovale su gotovo samo redovne trupe; 3. armiju (Vinoa, 70.000) činilo je 8 divizija raznorodnih elemenata, pretežno Mobilne garde. Za ispad je određena 2. armija. Ovaj plan je počivao na mnogim iluzijama. Išao je za tim da samo izvuče operativne trupe iz Pariza umesto da razbije oveći segment blokadnog obruča u sadejstvu sa spoljnim trupama. Dikro i Troši nisu smatrali da su spoljne (provincijske) trupe sposobne za samostalne akcije. Šta će one uraditi videće se niže.

Operacije na Loari

Delegacija koju je Vlada nacionalne odbrane 12. septembra poslala u Tur imala je zadatak da organizuje rat u unutrašnjosti, pre svega da formira armiju koja će probiti blokadu Pariza. Napustivši blokirani Pariz balonom, Delegaciji će se 10. oktobra pridružiti Gambeta kao ministar unutrašnjih poslova i rata. Zapravo, on je svu vlast sasredio u svoje ruke i za naredna četiri meseca bio stvaran diktator Francuske. Svojim ogromnim entuzijazmom i energijom on će je nadahnuti akcijom. Pod njegovim autoritetom delegat rata je rudarski inženjer Fresine.

Armije Republike trebalo je bukvalno stvoriti iznova. Postepeno su pozivane sve šire kategorije ljudi, a dekretom od 2. novembra mobilisani su svi muškarci od 20 do 40 godina, ženjeni ili ne, sa decom ili bez. Dobijeno je mnogo obveznika od kojih je trebalo tek stvoriti vojnike, organizovati ih, opremiti, naoružati.²⁴²

Čim je stigla u Tur, Delegacija je počela da na levoj obali Loire formira 15. korpus koji je početkom oktobra pod starim

²⁴² U svemu Delegacija je za operacije spremila 550.000 pešaka, 32.000 konjanika, 46.000 artiljeraca sa 1.400 oruđa. Za četiri meseca to čini dva puka i dve baterije na dan. Na polju organizacije istakli su se general Loverdo, načelnik odeljenja za pešadiju i konjicu, i pukovnik Tuma za artiljeriju. Za obuku nacionalnih gardista obrazovano je 11 logora, a teritorijalne komande u Lilu, Le Manu, Buržu i Bezansonu obrazovale su 4 odbrambena okruga za sever, zapad, jug i jugozapad.

generalom Motružom imao 60.000 ljudi i 100 oruđa²⁴³. Uznemirena tim francuskim pripremama, nemačka vrhovna komanda šalje u pravcu Orleana I bavarski korpus (Tan) ojačan 22. divizijom i 2. i 4. konjičkom divizijom da štiti leđa 3. armiji s juga. U isto vreme Delegacija je naredila Motružu da zaštiti Orlean. On je prebacio na desnu obalu malo snaga, svega 15.000 do 20.000 sa 50 topova, pa je u boju kod Artnea i Orleana 10. i 11. oktobra odbačen u neredu na levu obalu sa 3.100 gubitaka. Izgubivši samo 1.000 ljudi, Nemci su okupirali Orlean. Tan je tu stao a 22. pešadijska i 4. konjička divizija su upućene u Šartr da pod generalom Vitihom štite 3. armiju sa zapada. Usput je Vitih 18. oktobra opljačkao Šatoden koji su branili frantireri Lipovskog.

Po nalogu Gambete, generala Motruža je smenio Orel de Paladin, takođe iz rezerve. On je svoj rastrojeni 15. korpus odveo u logor Salbri-sir-Sodr, nekih 60 kilometara južno od Orleana da ga uredi i izvežba. U isto vreme je general Purse organizovao 16. korpus kod Bloa i Vandoma.

Delegacija u Turu je vrlo neodređeno i kontradiktorno obaveštavana iz Pariza o Dikroovom planu, pa o njemu ne vodi računa u svojim daljim odlukama. Za prvi mah hoće da odbaci, po mogućstvu i da uništi Tanove snage kod Orleana. Operacije se izvode desnom obalom Loire; sa zapada nadiru 15. i 16. korpus, a sa istoka jedna jaka divizija 15. korpusa. To dovodi 9. novembra do bitke kod Kulmjea, gde je angažovano 65.000 Francuza sa 150 topova protiv 22.000 Nemaca sa 130 topova. Sa 1.800 gubitaka (1.000 zarobljenih) Tan se povukao u red u Turi gde su ga ojačale Vitihove trupe. Francuzi su izgubili 1.500 ljudi. Prva francuska ofanziva sa prvim uspehom! Orel je postavljen za komandanta Loarske armije, a njegov korpus je primio Marten de Paljer. Orel neće dalje prema Parizu, kako to želi Delegacija, Engels mu daje potpuno za pravo — *što je posle svog prvog uspeha ne samo pokazao zdrav razum, već i moralnu snagu da se na vreme zaustavi.*²⁴⁴ Najzad, kao kompromis obrazovan je Orleanski utvrđeni logor. Na taj način ukočeni su ne samo 15. i 16. korpus već

²⁴³ Formiran je iz raznolikih elemenata, teritorijalnih, dopunskih jedinica, mobilnih gardista i trupa iz Alžira. Imao je tri pešadijske i jednu konjičku diviziju, korpusnu artiljeriju i službe. To će biti formacijski sastav svih budućih korpusa izuzev 22. i 23. Pešadijska divizija ima dve brigade i tri baterije, a svaka brigada jedan marševski puk, jedan puk mobilnih gardista a često i jedan lovački bataljon. Jačina konjičkih divizija je vrlo raznolika.

²⁴⁴ U članku od 16. novembra 1870 (*Izabrana vojna dela*, II, 533).

i 17 (Soni) kod Bloa, 18 (Burbaki) kod Nevera i 20 (Kruza) u Žjenu — koji su neposredno bili potčinjeni Delegaciji, jer ih Orel nije hteo da primi pod svoju komandu.

Posle pada Meca 1. armija je upućena prema Kompjenju na Oazi, VII korpusu je poverena opsada Tionvila i Monmedija, II korpus je poslat pod Pariz, a 2. armija (III, IX i X korpus, 1. konjička divizija, oko 100.000) krenula je 2. novembra kratkim marševima za Troa. U to vreme Moltke veruje da će brzo raspršiti nove formacije Republike. Neuspeh kod Kulmjea razbio je ove iluzije.²⁴⁵ Od Tanovih trupa i pojačanja formirao je sada Moltke armijsku grupu pod velikim vojvodom od Meklenburga (I bavarski korpus, 17. i 22. pešadijska, 4. i 5. konjička divizija) sa zadatkom da blokadne trupe Pariza zaštititi sa zapada. Do 27. novembra nemačka 2. armija, kojoj je potčinjen i veliki vojvoda Meklenburški, zauzela je konkavan raspored prema Orleanu, na liniji Šatoden — Oržer — Turi — Pitivje — Montarži. U svemu 110.000 ljudi sa 480 topova.

Uspeh kod Kulmjea izmenio je pravac projektovanog ispada pariskog garnizona. Pod pritiskom javnosti Troši je rešio da se Dikro probije u susret Loarskoj armiji, ali ne prema jugu kroz otvoren teren, već prema jugoistoku između Sene i Marne. Engels je pisao tih dana (23. novembra): *Odlučno nastupanje Loarske armije, potpomognute svim trupama koje su se mogle dovesti iz istočne Francuske, protiv Opservacione armije vojvode od Meklenburga, u kombinaciji sa en masse (masovnim) ispadom svih disciplinovanih Trošijevih trupa i istovremenim izvršenjem oba napada, pre no što bi princ Fridrih Karl stigao sa 2. armijom — to je bio jedini plan koji je obećavao postizanje uspeha.*²⁴⁶

²⁴⁵ Engels je pisao 8. decembra 1870: Činjenica je da su ljudi izgubili svaki pojam o onome što znači pravi rat. Krimski, italijanski (1859) i austro—pruski rat, sve su to bili čisti konvencionalni ratovi, ratovi vlada koje su sklapale mir čim bi se njihov vojni mehanizam raspao ili potpuno istrošio. Pravi rat, u kome učestvuje sam narod, nismo videli u srcu Evrope za vrme nekoliko pokolenja. Videli smo ga na Kavkazu, u Alžiru... Ali činjenica je da, prema našim uobičajenim shvatanjima samo divljaci („barbarians“ je trebalo prevesti sa „varvari“) imaju pravo na stvarnu samoodbranu: mi očekujemo da će se civilizovane države boriti u skladu sa usvojenim pravilima i da istinska nacija neće biti kriva za takvu neučtivost što nastavlja borbu i posle momenta kada je zvanična nacija bila primorana da se preda. Francuzi u ovom momentu čine takvu neučtivost (Izabrana vojna dela, II, 551).

²⁴⁶ Izabrana vojna dela, II, 539.

General Orel nije se mogao pokrenuti na ofanzivu uprkos velikoj nadmoćnosti (200.000 i 400 topova). Naviknut na regularne carske trupe, u svojoj armiji on je video samo nedostatke. Po nalogu Fresinea 18. i 20. korpus pod generalom Kruzaom krenuli su napred između Montaržija i Orleana u okviru plana da se Nemci odbace iza reke Loena da bi se zatim operacija mogla nastaviti prema Fontenblou, gde se očekivao Dikro iz Pariza. To dovodi 28. novembra do boja kod Bon-la-Rolanda sa nemačkim X korpusom i delovima III korpusa. Nemci su odbranili to mesto. Bilo je angažovano 50.000 Francuza i 25.000 Nemaca. Francuzi su izgubili 3.000, Nemci 1.000 ljudi. Sada Delegacija pokušava ofanzivu levim krilom sa 16. i 17. korpusom pod generalom Šanzijem koja se 2. decembra slomila bojevima kod Loanjija i Puprija (levo krilo 15. korpusa). Bilo je u akciji 60.000 Francuza sa 120 topova protiv 50.000 Nemaca sa 210 topova.

U tim bojevima francuske trupe su angažovane po delovima, u nevreme. Nedostajala je, očigledno, jedinstvena komanda. Uvidevši to, Delegacija je Orelu nametnula komandu nad svih pet korpusa (15, 16, 17, 18, 20). On je otpočeo svoju novu funkciju 3. decembra povlačenjem na Orleanski utvrđen logor! Istog dana Nemci kreću u napad pravo na Orlean. Francusko povlačenje se pretvara u rasulo. Orel napušta Orlean koji Nemci zauzimaju već noću 4/5. decembra. U toku 3. i 4. decembra Francuzi su imali 2.000 mrtvih i ranjenih i 18.000 nestalih; Nemci 1.700 ljudi. Delegacija je 6. decembra smenila Orela i formirala dve loarske armije: 1. armiju (Burbaki, 15, 18. i 20. korpus) na levoj i 2. armiju (Šanzi, 16, 17, kasnije i 21. korpus) na desnoj obali.

U međuvremenu, 30. novembra, Dikro je sa 2. armijom preduzeo ispad napadom na plato Vilje — Keji. Angažovane snage 70.000 Francuza sa 288 poljskih topova protiv 40.000 Nemaca sa 186 topova. Francuzi su osvojili teme platoa, ali su zatim zadržani. Nemci vrše 2. decembra protivnapad sa 65.000 ljudi, ali ne uspevaju da povrate sav izgubljeni teren. Ipak, 3. decembra Dikro povlači armiju zbog iscrpenosti trupa koje su noćivale pod otvorenim nebom na -10° . Ukupni gubici: Francuzi 12.000, Nemci 6.200.

Verujući da je zauzećem Orleana rat gotov, Fridrih Karl je uputio velikog vojvodu prema Turu, IX korpus prema Buržu, III korpus prema Žjenu, ali osetivši jak otpor Šanzijeve armije kod Božansija 7. i 8. decembra, odustao je od divergentne operacije pa se sasvim angažovao protiv 2. loarske armije koju je do 19. de-

cembra potisnuo do Le Mana. Delegacija se iz Tura premestila u Bordo. Za to vreme je Burbaki bio krenuo na Burž, gde je stigao 10. decembra, pa je 12. decembra pošao ponovo na zapad da bi rasteretio Šanzija, a kada je ovaj odstupio iz Vandoma za Le Man (16. decembra), krenuo je Burbaki opet na Burž. Njegova diverzija nije bila uzaludna jer se Fridrih Karl vratio sa glavninom u Orlean. Umesto iscrpenog bavarskog I korpusa, koji je povučen pod Pariz, dobio je VII korpus.

Sa svojih pet korpusa (III, VII, IX, X i XIII) našao se Fridrih Karl krajem decembra kod Orleana u centralnom položaju između 1. loarske armije kod Burža i 2. armije kod Le Mana. Ceneći da je 2. armija opasnija za blokadne trupe pod Parizom, Moltke je 2. armiji Fridriha Karla naredio da odbaci Šanzija od Le Mana, dok će ga novoformirana armijska grupa od II i III korpusa kod Žjena obezbeđivati od Burbakija. Fridrih Karl je krenuo 3. januara 1871, napao 10. januara Le Man i dva dana kasnije prinudio Šanzija da se povuče, što je učinjeno u priličnom redu. U toj poslednjoj operaciji na Loari bilo je angažovano 90.000 Francuza sa 300 topova i 75.000 Nemaca sa 320 topova. Francuzi su imali 23.000 (20.000 zarobljenika), Nemci samo 2.100 gubitaka. Zatim je vojvoda Meklenburški krenuo sa XIII korpusom i 5. konjičkom divizijom preko Alansona na Ruan, gde ga je 28. januara zateklo primirje.

Naredni ispad iz Pariza pokušao je 21. decembra pravcem na Burž pod vođstvom admirala La Ronsjera.

Operacije na severu i istoku

Zaokupljena Loarom, Delegacija se kasno pobrinula za organizaciju otpora u severnoj Francuskoj. Sredinom novembra Burbaki je spremio kod Amjena tri brigade. U isto vreme kod Ruana je general Brijan prikupio nešto raznolikih trupa. Obe ove grupe dejstvovaće zasebno pa će posebno biti i tučene.

Do 22. novembra nemačka 1. armija (I i VIII korpus i 3. konjička divizija, 50.000 i 180 topova) pod generalom Mantojfelom je izbila na liniju Noajon — Kompjen. Njegov zadatak je bio da krene na Ruan „vodeći računa o Amjenu“. Odbacivši Francuze (generala Fara — koji je privremeno zastupao novog komandanta Federba — 26.000, 42 topa) u boju kod Amjena 27. novembra, nastavio je Mantofjel prema Ruanu koji je zauzeo 5. decembra

potisnuvši generala Brijana (20.000) prema Avru. Nemci su zauzeli i Djep. Bojeći se da se Mantojfel suviše ne raširi, Moltke mu naređuje 13. decembra da stane glavninom kod Bovea držeći slabijim snagama Amjen i Ruan.

U međuvremenu je Federb oko Arasa reorganizovao Severnu armiju u dva korpusa (22. i 23), svaki po dve divizije, krenuo na Amjen da Mantojfelu ne bi ostavio slobodne ruke prema Avru. Istočno od grada, na rečici Aliji, pritoci Some, zauzeo je razvučen položaj sa svojih 35.000 ljudi i 78 topova. Mantojfel je požurio ka Amjenu sa celim VIII korpusom i dvema brigadama I korpusa (28.000, 108 topova), napao Francuze 23. decembra i prinudio ih da se povuku na Bapom, odakle su odstupili iza Skarpe na Aras i Due. Bitka kod Pon Noajela, kako je još nazvana, stala je Nemce oko 1.000, Francuze oko 2.300 ljudi, ali su u toku povlačenja imali i dosta dezertera.

Da bi ovladao celom linijom Some, Mantojfel je preduzeo opsadu Perona. Na drugoj strani, ocenivši da bi mu pad ove tvrđave onemogućio operacije južno od Some, 1. januara 1871. Federb je krenuo tamo da bude ponovo odbijen u boju kod Bapoma 2. i 3. januara. Ponovo je pošao napred da deblokira Peron, a kada je čuo da se grad predao (9. januara) krenuo je Federb na istok da seče železničke linije koje su eksploatisali Nemci. To dovodi 19. januara do bitke kod Sen Kantena između 40.000 Francuza sa 100 topova i 35.000 Nemaca sa 160 topova (general Geben). I ovog puta su se Francuzi morali povući sa 11.000 gubitaka (8.000 zarobljenih) prema 2.500 nemačkih. Neumorni Federb je zatim počeo da sprema ofanzivu na Kanbre, u čemu ga je zadržalo primirje od 28. januara.

Badenska divizija (general Verder) koja je posle bitke kod Verta upućena na Strazbur zauzela je grad 28. septembra. Sa XIV korpusom — iznova formiranim iz badenske divizije i nekih pruskih trupa — Verder je preko Vogeza nastavio za Epinal, potisnuo trupe generala Kanbrijela (10.000) na Bezanson, gde su Francuzi formirali Vogesku armiju (tri divizije, 25.000 ljudi sa 50 topova). Po nalogu vrhovne komande Verder kreće na Bezanson, ali naišavši 20—24. oktobra na jak otpor severno od grada, vraća se na Gre odakle je, po nalogu vrhovne komande, trebalo da pođe preko Dižona za Burž, što nije mogao učiniti jer ga je vezivao francuski pritisak iz Bezansona. Posle pada Meca dobio je zadatak da opsedne Selesta, Nebrizak i Belfor štiteći ujedno Elzas i levi bok

2. armije koja je krenula na Loaru. Sa rezervnim divizijama koje su mu dodeljene (1. i 4) Verder će opsedati tvrđave, a XIV korpus je postavio kod Vezula, gde će doći i 4. divizija posle pada Seleste (24. oktobra) i Nebrizaka (10. novembra). Sa tog centralnog položaja Verder vrši duboke reidove da bi ometao organizovanje francuskih snaga, pa 30. oktobra zauzima i Dižon.

Ranjenog Kanbrijela zamenio je 8. novembra general Kruza. Po nalogu Delegacije, sve trupe prikupljene kod Bezansona on odvodi na Loaru pod nazivom 20. korpusa. Na istoku Francuske ostaju dve manje, međusobno nezavisne grupe od po 15.000 ljudi: stari borac Đuzepe Garibaldi²⁴⁷ je bio kod Otena a general Kreme kod Bona. U toku novembra i decembra oni vode manje, nepovezane operacije.

Po nalogu Delegacije 1. loarska armija, sada preimenovana u Istočnu armiju²⁴⁸, poslednjih dana decembra i prvih dana januara 1871. prebačena je sa Loire na Sonu sa zadatkom da ugrožava nemačke komunikacije, deblokira Belfor i oslobodi Elzas. Neorganizovano prevoženje bilo je sporo i mučno u nezagrejanim vagonima po ciči zimi — ravno jednom porazu po moralnom efektu i gubicima. Burbaki je 3. januara krenuo prema Vezulu iz pravca Oksona, obostrano reke Onjona, dok je Garibaldi (30.000) trebalo da zatvara pravac između Dižona i Langra kojim je mogla naići nemačka intervencija. Napustivši Dižon, Verder je prikupio kod Vezula 30.000 ljudi, a isto toliko je imao i pod Belforom. Burbaki je upravo nameravao da se postavi između Verdera i Belfora. Osetivši manevar, Verder se 7. januara povukao na Belfor, gde je na Lizeni zauzeo položaj koji je Burbaki bezuspešno napadao 15. i 16. januara po hladnoći od -14°C . U toj bici, nazvanoj po Erikuru ili Lizeni, bilo je oko 100.000 Francuza sa 300 topova prema 45.000 Nemaca sa 144 topa. Gubici: Francuzi 6.000, Nemci 2.200.

Saznavši prilično kasno za francusku koncentraciju na istoku, Moltke je 7. januara formirao Južnu armiju (II, VII i XIV korpus)

²⁴⁷ Mada bolestan, držeći se jedva na konju, Garibaldi je za mnoge u Francuskoj predstavljao revolucionarni duh iz 1793, pa njegovu ponudu, da se bori protiv Nemaca, Delegacija nije mogla odbiti iako je zazirala od revolucionarnog duha. U Garibaldijevom odredu od 4 brigade pored italijanskih i drugih dobrovoljaca bilo je i francuskih mobilnih gardista. Pošto je bilo nezgodno potčiniti ga nekom od francuskih generala, Garibaldi je neposredno zavisio od Delegacije.

²⁴⁸ Sastav: 15, 18. i 20. korpus i jedna rezervna divizija, u svemu 100.000 ljudi i 300 topova. Kasnije će joj se pridružiti 24. korpus i divizija Kreme, pa će se pojačati na 140.000 i 400 topova.

pod komandom generala Mantojfelja sa zadatkom da napadne Burbakija u bok. Obavešten da se Mantojfel već opasno približio njegovim komunikacijama, Burbaki je 19. januara otpočeo povlačenje na Bezanson, što se ubrzo pretvorilo u rasulo. Kada je Mantojfel 20. januara stigao u Gre na maršu za Vezul, saznao je za ishod bitke na Lizeni i Burbakijevo povlačenje. Rešen da mu preseče odstupnicu na jug Francuske, skrenuo je Mantojfel na Dol.

U Bezansonu je ratni savet odlučio 24. januara da se Istočna armija povuče na Lion što će otpočeti idućeg dana. Obeshrabren žalosnim stanjem trupa, Burbaki je 26. januara pokušao da se ubije. Njegov naslednik Klenšan je nastavio povlačenje na Pontarlje, gde je, odsečen, 1. februara (primirje nije vazilo za jugoistočnu Francusku što je na pregovorima u Versaju Žil Favr olako prihvatio) prešao na švajcarsku teritoriju sa 90.000 ljudi, 12.000 konja, 300 topova i 3.000 kola. Nemci su zarobili 15.000, a toliko je bilo ostalo u Bezansonu. Garibaldi je ostao neaktivan u Dižonu, razbio je 21—23. januara jednu nemačku brigadu koja se suviše približila gradu, a na glas o primirju je preko Šanjija odstupio na Lion.

Konačna katastrofa Istočne armije nije ni u kakvoj razmeri sa odnosom snaga. I ranije, doduše, republikanske su armije trpele poraze iako nadmoćne brojem. Improvizovane, neobučene trupe bez discipline, pod nesposobnim i nespremnim komandantima, nisu se mogle nositi u uređenim bitkama sa pruskom ratnom mašinom, toliko brižljivo izgrađivanom decenijama. Ovde pri kraju, u svirepoj zimi na teškom terenu, pocepane su gotovo sve unutrašnje veze. U tim izvanrednim prilikama je još jače došla do izražaja nadmoćnost pruske disciplinovane vojske.

Kapitulacija Pariza

Zabrinut odugovlačenjem rata što uvek može da izazove stranu intervenciju, Bizmark je insistirao na bombardovanju Pariza da bi se što pre prinudio na predaju. Samo, trebalo je dosta vremena da se dovuče opsadna artiljerija sa odgovarajućim količinama municije.

Zahvaljujući boljim železničkim vezama bombardovanje je otpočela 4. armija 27. decembra na istočnom frontu. Francuzi su ubrzo prinuđeni da napuste istaknute položaje. Preneta zatim na forove, nemačka vatra nema mnogo uspeha. Na osetljivijem južnom frontu bombardovanje je otpočelo 5. januara sa boljim rezultatom.

Forovi su znatno pretrpeli, ali Nemci nisu imali namere da pođu na juriš. Sa tog napadnog fronta od 5. do 26. januara palo je na grad Pariz 3.700 projektila sa slabim rezultatima: 100 mrtvih, 300 ranjenih i malo štete. Na severnom frontu vatra je otvorena 21. januara, tačnije na utvrđeni logor kod Sen Denija i na samo to mesto. Učinak nije ni ovde bio u srazmeri sa angažovanim sredstvima. Ukupno na spoljne objekte i grad izbačeno je 250.000 zrna.

Bombardovanje Pariza izazvalo je polemike sa raznolikih stanovništva. U Nemačkoj se prebacivalo Moltkeu da se protivio Bismarkovom zahtevu ne iz objektivnih teškoća već iz filantropskih razloga da bi učinio po volji nekim uticajnim damama, članicama kraljevske kuće, koje su želele da se sačuva „prestonica sveta“. Na drugoj strani, u Francuskoj, bombardovanje je shvaćeno kao odmazda za pruski poraz 1806—07. ili kao akt ljubomornog naroda, dugo lišenog bogatstva i kulture, na francusku civilizaciju, umetnost i luksuz, koji je pozdravio rušenje „novog Vavilona“.²⁴⁹ U svakom slučaju bombardovanje grada onako kako je izvedeno i bez namere da se pođe na juriš bila je vojnička besmislica pa se utoliko više osuđivalo moralno.

Za otpor Pariza odlučujuća je bila glad. Nebrigom vlade, raciniranje je uvedeno tek u januaru kada nije bilo više šta da se deli. Svet je bio već spao na meso konja i magaraca, na mačke, pse, čak i na pacove. Tada je narod zatražio energičnije mere. Narodna garda hoće da se ogleda s Nemcima s kojima se još nije ni uhvatila u koštac. Tako dolazi do ispada od 19. januara na Bizanval i na Versaj, gde je dan ranije pruski kralj Vilhelm proglašen nemačkim carem. Pod ličnim rukovodstvom Trošija krenulo je u napad 90.000 ljudi, od čega 42.000 nacionalnih gardista. Organizacija operacije je bila slaba kao i obično. Postignuti su ipak neki početni uspesi. Po podne prešli su Nemci u protivnapad, a uveče je Troši naredio povlačenje. Ogorčeni Parižani su 22. januara ponovo ustali protiv vlade. Pokušaj je ugušen u samom začetku. Da bi umirio narod, Troši predaje komandu nad odbranom Pariza generalu Vinoau, ali vojnih operacija neće više ni biti.

Posle ispada od 19. januara bilo je jasno da je došao kraj otpora Parizu. Hrane je bilo još do 1. februara. Pregovori s Nemcima otpočeli su 23. januara, tri dana kasnije potpisano je primirje za Pariz, a 28. januara tronedeljno opšte primirje (produžavano

²⁴⁹ P. Lehautcourt, *Guerre de 1870—1871*, II/246.

kasnije) za celu zemlju, da bi se mogli obaviti izbori za Narodnu skupštinu koja će se izjasniti o ratu i miru. Za jugoistok Francuske primirje će se utanačiti kasnije pošto Istočna armija bude razoružana u Švajcarskoj. Sporazum od 28. januara obuhvatio je i kapitulaciju Pariza: vojska je razoružana, ali je ostala u gradu do zaključenja mira, odnosno do nastavka neprijateljstava; radi održavanja reda Nacionalna garda i jedna regularna divizija od 12.000 ljudi sačuvala su oružje; ratni materijal i forovi se predaju Nemcima, grad plaća kontribuciju od 200 miliona franaka. Nemci su poseli forove 29. januara. Predato im je: 605 poljskih oruđa; 1.371 pozicijskih, 1.200 kara, 177.000 pušaka od čega 150.000 *Chassepot*, 3 i po miliona puščanih metaka, 200.000 topovskih metaka, 100.000 bombi, 700 tona baruta...

U toku opsade Pariz je imao 4.000 mrtvih, 16.500 ranjenih i 5.000 nestalih — vojnika i civila. Nemci: 12.100 mrtvih, ranjenih i nestalih.

Tvrđavska vojna, frantireri, operacije na moru, efektivni i gubici

Posle Pariza i Meca, o čemu je već govoreno, po fortifikacijskom značaju dolazi Strazbur. Kao većina drugih, i ova francuska tvrđava je bila potpuno zastarela, bez ikakvih spoljnih objekata — forova. Garnizon, jak 23.000 ljudi raznog kvaliteta, raspolagao je sa 250 plasiranih topova i još 1.000 oruđa u magacinima, većinom opsadnih za slučaj napada na nemačke tvrđave, od kojih nije izvučena nikakva korist. Municije je bilo dovoljno, a hrane za tri meseca, za garnizon i stanovništvo. Strazbur je do 20. avgusta cerniran sa 60.000 ljudi (osim badenske divizije bilo je landverskih, rezervnih i tehničkih trupa) i oko 450 oruđa pod generalom Verderom. Ispadi garnizona imali su samo izviđački karakter. Bombardovanje je počelo 23. avgusta, a kada mu je ponestalo municije prišao je Verder redovnim opsadnim radovima. Prva paralela otvorena je noću 29/30. avgusta, a breše na dva napadnuta bastiona probijene su 11. i 12. septembra. Dotle je artiljerija branioca učutkana. Nemačka artiljerija tada nekažnjeno ruši grad. Gradska uprava (opština) traži od komandanta Iriša da kapitulira. Ovaj će to učiniti 28. septembra, kada je zapretio opšti juriš. Predalo se 18.000 ljudi sa 1.200 oruđa, 200.000 ručnog oružja i znatnim količinama municije. Gubici: Francuzi — 600 mrtvih i 2.200 ranjenih; Nemci — 200 mrtvih i 800 ranjenih; civilno stanovništvo — 300

mrtvih i 1.100 ranjenih, više nego sve francuske tvrđave zajedno zaključno sa Parizom.

Poseban slučaj je Belforov. To je bio više utvrđeni logor nego tvrđava. Garnizon od 17.500 sa 500 topova a svega 4.000 stanovnika, pošto je znatan deo evakuisan. Hrane za 6 meseci. Nemci su podišli 3. novembra. Pri kraju, posle bitke kod Erikura, njihova opsadna vojska dostiže 25.000 ljudi sa 250 topova. Komandant Danfer-Rošro je uporno branio naseljena mesta pred tvrđavom. Sredinom februara Nemci su bili tamo gde bi bili u početku da nije branjen predteren. Po nalogu francuske vlade tvrđava se predala 16. februara, a garnizon je izašao naoružan sa vojnim počastima — za razliku od ostalih tvrđava čije su posade odvedene u zarobljeništvo.

Dvadesetak manjih francuskih tvrđava Nemci su lako zauzimali redom. U oblasti operacija održalo se samo nekoliko — Langr, Bezanson, Okson, Žive, Landresi, Kanbre, jer nisu ni napadane.

Odmah posle rata nastala je velika polemika o celishodnosti stalne fortifikacije, upravo o utvrđivanju gradova. Za sada treba istaći samo nekoliko činjenica koje jače padaju u oči. Francuske tvrđave nisu bile na vreme ni armirane ni snabdevene. Utvrđena mesta sa spoljnim objektima zadala su protivniku znatno više muke. Odlučno i vešto branjena tvrđava, kao Belfor, nije savladana ni posle 400.000 primljenih projektila. Male, izolovane tvrđave su neumitan plen protivnika. Mec i Pariz su mesecima privezale velike operativne snage. Tvrđave na komunikacijama su paralizovale protivnički saobraćaj. Mnoge su poslužile kao sklonište frajkorima i frantirerima. Nedaće francuske operativne vojske u početnoj fazi rata su dobrim delom demoralisale posade i komandante — slično kao 1806. u Prusiji — samo u neuporedivo manjoj meri.

Žive diskusije je izazvao i problem frantirera. Na njih se počelo misliti još pre rata. U vreme luksemburške krize 1867, kada je zapretio rat s Prusijom, osnivaju se streljačka društva, a 1868. na severoistočnoj granici formiraju se nekoliko frajkora — dobrovoljačkih odreda po odobrenju vlasti — od nekoliko desetina ljudi, izuzetno više, koji su deljeni na čete. Uoči rata carska vlada ih je zakonom od 17. jula potčinila ministru rata, čime ih je ujedno legalizovala. Vlada nacionalne odbrane dekretima od 29. septembra i 11. oktobra potčinila ih je komandantima operativnih i teritorijalnih korpusa i divizija, a u okupiranim oblastima vojnim komitetima departmanâ, obrazovanim radi otpora neprijatelju. Navode se nekoliko stotina odreda — među njima ima konjičkih i artiljerij-

skih — sa oko 45.000 boraca, ali rezultati nisu odgovarali tim brojevima. Neki su uvršteni u operativnu vojsku, drugi su dejstvovali samostalno. Prve su operativni komandanti pogrešno upotrebljavali, najčešće za izvidanje, za što su redovne trupe bile pogodnije. Drugi su ostavljeni svojoj uvidavnosti. Vlasti nisu učinile gotovo ništa da se bolje organizuju, disciplinuju i usmere prema racionalnim ciljevima. Kao od Nacionalne garde u Parizu, tako je Vlada nacionalne odbrane zazirala i od oružanih elemenata koji su neposredno nicali iz naroda. Njena Delegacija u Turu brinula se samo za redovnu vojsku koju je dizala. Bilo je mnogo žalbi na držanje frantirera prema stanovništvu koje ih je moralo izdržavati, čak i na njihovo držanje pred neprijateljem — upravo zbog toga što se malo ko brinuo kako su organizovani i vođeni. Da su frantireri mogli dati značajnih rezultata potvrđuje primer mosta kod Fontenoy, na pruzi Pariz — Strazbur, koji je 22. januara 1871. digao u vazduh odred Bernarov od blizu 300 frantirera. Tom prilikom odred je prešao 182 kilometra van puteva, ne izgubivši nijednog čoveka. Jedan odred je krajem avgusta upao u Baden i prekinuo prugu Bazel — Karlsrue. U Vogezima su mnogobrojni odredi zadržavali veliku brigu trupama generala Verdera.

Delo nemačkog Generalštaba²⁵⁰ navodi mnogo napada frantirera. Nemačke posadne (etapne) trupe izgubile su 26 oficira, 34 činovnika i 991 podoficira i vojnika — mrtvih, ranjenih i nestalih.²⁵¹ U taj broj nisu uračunati gubici operativnih trupa pretrpljenih od frantirera. Iz tog nemačkog zvaničnog spiska vredi istaći napad kod Stenea 11. oktobra, kod Šatijona na Seni 19. novembra i kod Ana 9. decembra, gde su Nemci izgubili 145, 147 odnosno 205 ljudi. Napad kod Šatijona izveo je Ričoti Garibaldi koji je u odred svog oca Đuzepea komandovao jednom brigadom. Značajnije od ljudskih gubitaka bio je latentan pritisak koji su frantireri vršili na nemačku pozadinu za čiju sigurnost je trebalo angažovati znatno veći broj ljudi. Zbog stvarnog i potencijalnog dejstva frantirera, u toku operacija Nemci nisu mogli razviti svoj sistem izvidanja. Oni su bili slabo obavešteni o pokretima provincijskih (republikanskih) armija. Nemačko komandovanje se zaista bojalo da će se partizanski rat razmahati²⁵². Primer Španije bio je tek pola veka

²⁵⁰ *Der deutsch-französische Krieg 1870—71*, III i IV deo.

²⁵¹ *Isto*, V/739—748.

²⁵² G. Cardinal von Widdern: *Der Krieg an den ruckwärtigen Verbindungen der deutschen Heere; Der kleine Krieg und der Etappendienst*, III.

daleko. Otuda oštrina njihovih represivnih mera — streljanje talaca, paljenje zgrada i naseljenih mesta, visoke novčane kontribucije.

Nadmoćna francuska flota planirala je velike diverzije na nemačke obale Severnog i Baltičkog mora. Računalo se da će desantne operacije izazvati na ustanak protiv Prusije nedavno anektirani Hanover a da će joj Danska objaviti rat da osveti svoj poraz iz 1864. Samo, ništa nije bilo spremno za ovakve ambiciozne operacije. Tek 24. jula je admiral Bue-Vijome isplovio iz Šerbura sa 7 oklopnjača uz pratnju dva aviza — vrlo nepogodan sastav za dejstvo u plitkim nemačkim vodama. U Kategatu je uzaludno čekao transportnu flotu ekspedicionog korpusa koji se nije mogao odvojiti zbog nepovoljnih operacija na kopnu. Početkom avgusta po nalogu iz Pariza admiral Bue ulazi u Baltičko more da blokira nemačke luke uz rezervu „apsolutnog poštovanja otvorenih gradova“. Posle besciljnog krstarenja Baltikom eskadra je vraćena u Severno more, gde je od avgusta operisala eskadra od 8 oklopnjača admirala Furišona koga je kasnije zamenio admiral Gedon. Ove dve eskadre su alternativno blokirale nemačke luke.

Jedina borba na moru odigrala se u Antilima pred Havanom 12. novembra 1870. između francuskog aviza *Bouvet* i nemačke topovnjače *Meteor*. Kada su zašli u teritorijalne vode španske vlasti su prekinule okršaj.

Iz bojazni od desanta Nemci su predvideli znatne snage za odbranu svojih obala, no ubrzo su ih mogli prebaciti u Francusku. Vredi pomenuti podvig pruske fregate *Augusta* koja je, probivši blokadu, ušla u ušće Žironde, gde je zaplenila tri broda, zatim se sklonila u Vigo i tu ostala blokirana do kraja rata.

Za rat 1870—71. Nemačka je mobilisala ukupno 42.420 oficira (lekara, činovnika) i 1,451.992 podoficira i vojnika. Od toga je francusku granicu prešlo 33.101 oficir i 1,113.254 podoficira i vojnika. Izgubila je u svemu 6.247 oficira i 123.453 podoficira i vojnika.²⁵³

Francuzi su u svemu mobilisali približno 1,970.000 ljudi. Od toga Carstvo 650.000, Nacionalna garda Pariza 320.000, Delegacija 1,000.000. Izgubljeno je u svemu 1,205.566 ljudi, od toga je pogi-

²⁵³ Od toga: mrtvih: 1.881 oficir i 26.397 podoficira i vojnika; ranjenih: 4.239 i 84.304; nestalih: 127 i 12.742.

nulo i umrlo 139.000, zarobljeno i internirano 726.566, a ranjeno (izmrzlo) 340.000. Francuzi su izgubili (Nemci zaplenili) 107 zastava i orlova, 1.915 poljskih topova, 5.526 pozicijskih topova, 855.000 ručnog vatrenog oružja.

Poređenje efektivna i gubitaka protivničkih strana rečito govori o nadmoći organizovane vojne sile nad improvizacijama, kada uz to u vodećim krugovima nema ni volje za beskompromisnu borbu. Vidi se koliko se skupo plaćaju mirnodopske uštede u ratu sa odlučnim i spremnim protivnikom.

5. PARISKA KOMUNA

Izbori u celoj Francuskoj su obavljani 8. februara. Narodna skupština, kojoj je Vlada nacionalne odbrane predala vlast, sastala se u Bordou 12. februara. Ispitala je najpre mogućnost daljeg nastavka rata.²⁵⁴ Na sednici od 17. februara Skupština je poverila poslaniku Tjeru izvršnu vlast s nalogom da nastavi pregovore s Bismarckom koji su 26. februara doveli do preliminarnog mira. Bitni uslovi: ustupanje Elzasa i severoistočnog dela Lotaringije (osim Belfora) sa 1,600.000 stanovnika²⁵⁵, 5 milijardi franaka ratne odštete, okupacija dela teritorije dok se ova ogromna suma ne plati.

²⁵⁴ Federb je smatrao da je rat konačno izgubljen. Šanzi, naprotiv, nalazio je da ima još izgleda, s tim da se odustane od velikog rata i glavni zadatak prepusti gerili. Nemci se najviše boje detaljnog rata, odbrane zemlje korak po korak, otpor iza svake prepreke... Svuda treba obrazovati lokalnu odbranu... da bi se neprijatelj primorao da se razvuče... (Romagny, 348—349). ...ako se rat uopšte obnovi... pisao je Engels 9. februara 1871 (Izabrana dela II/298—299) on mora biti rat do istrebljenja, sličan španskom ratu protiv Napoleona, rat u kome nikakvo streljanje ljudi ni paljenje sela neće biti dovoljno da slomi duh otpora. U Skupštini nije bilo raspoloženja za takav rat a niko nije ništa ni preduzeo da se razvije otpor u narodu. Vredi još zabeležiti da je 3. februara linijska francuska armija imala 534.000 ljudi (20.000 konjanika), a u logorima i depoima bilo je još 354.000 ljudi. U februaru bilo je 1905 poljskih topova, 300.000 pušaka Chassepot, 200.000 drugih ostraguša i još 900.000 upotrebljivih.

²⁵⁵ Narodni poslanici ovih pokrajina izjavili su 17. februara jedno-dušno da neće priznati njihovu predaju Nemačkoj i zakleli se za sebe i svoje potomke da će svima načinima večito zahtevati povratak (Francuskoj) protiv svih uzurpatora (Ch. Romagny, *Guerre franco-allemande*, str. 348). Sva napredna javnost na čelu sa Marksom i Engelsom osudili su pripajanje Elzasa i Lotaringije Nemačkoj (Engels, *Izabrana vojna dela*, II/437, 458). U nemačkom Rajhstagu su protestovali samo socija-

Istog dana je produženo primirje do 11. marta da bi francuska Skupština mogla ratifikovati ugovoreni mir, ali su Nemci tom konvencijom izdejstvovali sebi pravo da sa 30.000 ljudi okupiraju određen deo Pariza unutar ansente. Bahati pobednik hoće da ponizi grad koji mu je bio prkosno zatvorio vrata.

Nacionalna garda, izraz volje naroda Pariza, u više mahova je u toku opsade izražavala svoje nezadovoljstvo sa mlakom odbranom grada — posebno, kako smo videli, 31. oktobra i 22. januara. Obrazuje se Republikanska federacija Nacionalne garde departmana Sene (Fédération républicaine de la Garde nationale du département de la Seine) u koji je učlanjeno 215 bataljona, a iz njene sredine se 5. februara formira Centralni komitet koji je nasledio funkcije komiteta budnosti. Po Federaciji zvaće se nacionalni gardisti i *federalci* (fédérés). Kada se saznalo za nameravanu okupaciju Pariza sav se grad uzbudio. Mestimično je došlo do nereda i krvi. Nacionalna garda je požurila da skloni municiju koja je posle početka bombardovanja bila rasuta svuda po gradu.

Nemci su ušli u Pariz 1. marta. Dvostruki kordon vojske i Nacionalne garde odvajao ih je od naroda da ne bi došlo do incidenta. Pošto je Skupština u Bordou već 1. marta ratifikovala preliminarni mir, izašli su iz Pariza posle 48 časova, 3. marta. Van predviđene okupacione zone, nemački oficiri su posetili čuveni Luvr što je povećalo negodovanje naroda, pa su morali odustati od nameravane posete Invalida, grobu Napoleona I.

Po odlasku Nemaca reakcionarna Tjerova vlada je pokušala da u Parizu uzme vlast u svoje ruke, koja je potencijalno pripadala naoružanoj Nacionalnoj gardi, poslušnijoj Centralnom komitetu nego vladinim organima. Do sredine marta vlada je otpravila iz Pariza oko 60.000 mobilnih gardista okoline i provincije i nekih 100.000 razoružanih vojnika redovne vojske, čime je zaoštrila svoje odnose sa pariskim proletarijatom. Prema Nacionalnoj gardi ostalo je svega 12.000 naoružanih vojnika divizije Faron, ali uz dozvolu Nemaca šalje Tjer u Pariz nove trupe, u svemu 20.000 ljudi. Narodna skupština prelazi iz Bordoa u Versaj umesto u Pariz, na veliko ogorčenje Parižana. Vladine trupe su posele i južne forove Pariza koje su Nemci evakuisali 6. marta. U Parizu se narod sve

listički poslanici — Bebel i Libkneht — zbog čega su i gonjeni. Kasnije, 1874, poslanici anektiranih delova protestovali su i u Rajhstagu što im je *silom nametnuta promena nacionalnosti*. Pravo opcije koristilo je do određenog roka (1. oktobar 1872) 50.000 ljudi, ali otada do 1910. iz anektiranih pokrajina emigriralo je u Francusku još 267.000 ljudi.

više boji monarhijske restauracije. Generali Vinoa i Orel de Paladin, koji je postavljen za komandanta Nacionalne garde, bili su poznati kao rojalisti. Poslednji, koga je bio smenio popularni Gambeta sa položaja komandanta Loarske armije, u levičarskoj štampi Pariza nazivan je *kapitulantom*. Nacionalnim gardistima je vlada ukinula dnevnicu od 1,50 franka, jedinu zaradu koju su oni imali u ono vreme potpune privredne paralize, a da bi udarac bio veći stavila je van snage moratorijum za kirije, račune i menice. U isto vreme radničke vođe Fluran i Blanki su u odsustvu osuđeni na smrt za događaje od 31. oktobra 1870.

Razlozi narodnom nezadovoljstvu su se danomice gomilali. Prekipelo je 18. marta kada je Tjer pokušao da od Nacionalne garde otme preko 200 topova nabavljenih narodnim prilozima koji su se čuvali na Monmartru i Belvilu. U zoru tog dana tamo su upućene divizije Sisbjel i Faron. Ostale dve divizije držale su taktičke čvo-rove grada. Objekti su dostignuti bez otpora, zahvaljujući iznenađenju, ali je ubrzo sakupljena masa naroda sprečila da se oruđa odvuku. Vojnici su počeli prelaziti narodu, na čelu sa 88. marševskim pukom. Naređenje generala Lekonta, iz divizije Sisbjela, da se puca u masu vojnici nisu izvršili. Ni konjica nije htela na juriš. Oko podne su Monmartr i Belvil bili ponovo u rukama naroda koji je zatim prešao u napad. Regularne trupe su nadale prema zapadnim četvrtima grada. Zarobljene generale Lekonta i Tomu su ustanici streljali u 17 časova. General Orel je u 18 časova naredio da se svira opšta uzbuna, ali se odazvalo vrlo malo bataljona Nacionalne garde. Iste večeri Tjer donosi odluku da evakuise Pariz da bi regularne trupe stavio ponovo pod svoju kontrolu kao što je učinjeno 1830. i 1848. Do 1 sata 19. marta završena je neuznemiravano koncentracija trupa u zapadnim četvrtima, a zatim se preko Sevra krenulo na Versaj. Uz redovnu vojsku je odstupio buržoaski deo Nacionalne garde. Jednovremeno su evakuisani južni forovi da bi se vojnici izvukli iz dodira sa narodom. For Vensen su narodni gardisti oteli. Parizom je ovladala revolucija na čelu sa Centralnim komitetom koji podržava Pariska federacija Internationale, Federacija sindikalnih komora i klubovi.

Centralni komitet je propustio da uspeh od 18. marta dovrši napadom na Versaj. Zazirao je od prigovora da je nelegalno prigrabio vlast, pa se ustručavao od oružanih akcija pre izbora. Marks je pisao Kugelmanu 12. aprila: *Ako budu pobedeći, onda neće biti krivo ništa drugo do njihova velikodušnost. Trebalo je odmah ići na Versaj čim je Vinoa, a za njim i reakcionarni deo pariske nacio-*

nalne garde, pobegao iz Pariza. Prilika je bila propuštena zbog savesnosti. Nisu hteli da otpočnu građanski rat, kao da ga čudovišni Tjer nije već počeo svojim pokušajem da razoruža Pariz.²⁵⁶

Izbori su održani u Parizu 26. marta a 16. aprila obrazovan je Opšti savet Pariske komune (Conseil général de la Commune de Paris) koja je svečano proglašena 28. marta. Centralni komitet — pisao je Marks — suviše je rano odbacio svoja punomoćja da bi ustupio mesto Komuni. I opet, blagodareći poštenju koje je dovedeno do bolesne podozrivosti. U Savetu se ispoljavaju nekoiiko struja koje se polarizuju u većinu i manjinu. U većini glavnu ulogu odigrali su sledbenici Blankija, pristalice jake centralne vlasti sa diktaturom proletarijata. Preovlađuje ideja o zameni države Federacijom francuskih komuna (Fédération des communes de France), ali je Pariz ostao izolovan jer je Tjerova vlada oružanom silom brzo ugušila slične pokrete u gradovima unutrašnjosti — u Marseju, Lionu, Sent Etjenu, Tuluzu, Narbonu, Limožu.

U sastavu Komune obrazovano je 10 komisija (ministarstava). Izvršna komisija sastavljena od delegata svih ostalih devet komisija imala je funkciju vlade. Ona je 1. maja zamenjena Odborom javnog spasa od pet članova kome su data vanredna ovlašćenja. Komuna je sprovela mnoštvo političkih i socijalnih mera koje je Lenjin okvalifikovao kao *most koji vodi od kapitalizma ka socijalizmu*. Po primeru na 1793, usvojena je crvena zastava i revolucionarna kokarda, odvojena je crkva od države, ograničeno radno vreme, dekretovana je zemlja seljacima a vlast radnicima, proklamovano pravo rada za sve. Komuna je učinila mnogo, ali je propustila da povede oštriju borbu protiv kontrarevolucionarne reakcije. Pobeda pariskog proletarijata odjeknula je oduševljeno među radnicima čitave Evrope i Sjedinjenih Američkih Država. Generalni savet Internacionalne (Međunarodnog radničkog udruženja) obraćao se adresama članovima udruženja u Evropi i Sjedinjenim Državama, posebno nemačkim radnicima, s pozivom da ne dozvole pruskoj vladi da odbrambeni rat pretvori u zavojevački. Nemački radnici pod impulsom Bebela i Libknehta su pozdravljali pobedu pariskog proletarijata, ali nisu mogli da izmene Bizmarkovu politiku pomoći Tjerovoj vladi. Napredni elementi u Hrvatskoj i Sloveniji izjavljivali su svoju solidarnost, a u Radniku, organu srpskih socijalista, Svetozar Marković je davao duboke analize o radu pariskih komunara.

²⁵⁶ Engels, *Izabrana vojna dela*, II, str. 605.

U međuvremenu je Tjer — sporazumom u Ruanu od 28. marta — izdejstvovao od Nemaca da se versajske trupe pojačaju na 80.000 ljudi. Nemci su i na druge načine pomagali versajsku vladu. Naredeno je armijama da u svojim rejonima suzbiju revolucionarne pokrete, da idu na ruku vladi, a trupe 3. armije su primaknute bliže severnim forovima. Usporena je evakuacija Francuske a ubrzan povratak zarobljenika koje će Tjer upotrebiti protiv Pariza. Najzad je 10. maja potpisan konačan mir u Frankfurtu na Majni, koji je francuska Skupština ratifikovala 20. maja.

Komunari su tek 2. aprila krenuli u napad na Versaj. Tog dana je nekoliko hiljada federalaca prešlo most kod Nejija i zauzelo Kurbevoa koji su versajske trupe brzo preotele protivnapadom. Bila je to samo diverzija za privlačenje neprijateljskih snaga. Idućeg dana kolona od 10.000 federalaca sa nekoliko oruđa pod Edom i Ranvjeom krenula je preko Isija i Medona u napad na Versaj s istočne strane, a druga kolona od 7.000 ljudi pod Divalom preko Bisetra i Vilakublea da ga napadne sa jugoistoka. Preko Nejija u pravcu Buživala krenula je kolona Flurana sa oko 6.000 ljudi i nešto artiljerije radi vezivanja što jačih snaga.

Centralna kolona je vrlo brzo zaustavljena kod Medona i protivnapadom odbačena na for Isi. Leva kolona je tek posle oštre borbe između Vilakublea i Bisetra odbačena na redut Šatijon, gde je sutradan opkoljeno i zarobljeno 2.000 ljudi. Dival i njegov načelnik štaba su streljani. Desnokrilna kolona izbila je do Buživala uprkos vatre sa fora Mon Valerjen, odbačena protivnapadom od mosta kod Nejija pa se povukla preko Anjera na levu obalu Scene. Fluran je zarobljen i streljan. Neuspeh dvadesetak hiljada komunara nevičnih borbi na otvorenom polju protiv 30.000 Vinoaovih čvrsto organizovanih vojnika objašnjava se samo od sebe.

Reorganizovana versajska vojska pod komandom maršala Mak Maona (primio komandu 12. aprila pošto su ga Nemci pustili iz zarobljeništva) formirala je 1. armiju od tri armijska i jednog konjičkog korpusa (njoj će se 23. aprila pridružiti još dva armijska korpusa); 2. armija, nazvana i Rezervna armija (Vinoa), od 3 divizije imala je zadatak da štiti Versaj, ali se na poziv Mak Maonov mogla upotrebiti i za ofanzivne operacije. Ukupno je bilo oko 130.000 ljudi. Na suprotnoj strani Klizre, vojni delegat Komune, obrazovao je dve armije: aktivnu, od 19. do 40. godine, i pozicijsku (sédentaire) od 40 godina naviše. Preduzete su i mere da se vojska organizuje i disciplinuje. Uvedeni su vojni sudovi legiona (pukova) i disciplinski saveti bataljona, a 16. aprila i preki sudovi.

Broj bataljona i broj ljudi navode se različito. Krajem aprila su armije Komune mogle imati oko 100.000 organizovanih boraca. Klizrea je 30. aprila zamenio Rosel. Front od Sent Uana do Poen-di-Žura stavljen je pod komandu poljskog oficira Jaroslava Dombrovskog, a nastavak do Ivrija pod drugim Poljakom, Vrublevskim. Prema Nemcima (koji su držali severni i istočni front od Sene do Sene) ustanici nisu organizovali nikakvu odbranu, verujući da će oni ostati neutralni kako su govorili.

Plan napada Versaja protiv Pariza je bio upravljen na zauzimanje jugozapadnog ispadnog ugla gradske ansente (bedema). U tom okviru je zorom 7. aprila jedna kolona ovladala mostom kod Nejija, a druga zapadnom ivicom Bulonjske šume, obe snažno podržane artiljerijom sa fora Mon Valerjen. Idućeg dana Dombrovski uzalud pokušava da povрати izgubljene objekte. Zauzima Anjer koji će zadržati do 19. aprila.

Vladine trupe su zaoštrile borbu streljanjem zarobljenih federalaca. Komuna je odgovorila uzimanjem talaca uz pretnju da će ih streljati ako se bude nastavilo streljanje zarobljenika. Neodgovorne grupe su neke taoce zaista i streljale, što je dalo povoda još većim zverstvima vladinih trupa.

Da bi se moglo pristupiti ostvarenju plana versajaca protiv gardske ansente i prodreti preko nje u grad, trebalo je prethodno zauzeti for Isi. Regularni opsadni radovi su otpočeli 12. aprila. Do 25. aprila postavljene su baterije. For je odgovarao snažno dok nije pretvoren u gomilu ruševina. Napušten je 8. maja. U međuvremenu je u Parizu došlo do sukoba između Vojne komisije i Centralnog komiteta, pa su 5. maja operacije stavljene u dužnost prvoj a upravni poslovi drugom. Narednog dana po evakuaciji Isija, Rosel je dao ostavku a u obrazloženju, koje je publikovao, ocrtao situaciju Pariza toliko crnim bojama da je obeshrabrio hiljade boraca, a neprijatelju izdao slabosti odbrane. Njega je zamenio Delekliz kao predsednik Vojne komisije.

Po padu Isija moglo se pristupiti napadu na bedem. Istog dana oko 70 mornaričkih topova otvorilo je vatru na deo kod Poen-di-Žura, a narednog dana su znatne snage prešle Senu kod Sevra, iskopale paralele i postavile baterije. Padom fora Vanv (14. maja) napadač je sebi stvorio širi polazni položaj. Predstojeći napad na bedem (ansentu) doveo je kod Komunara do reorganizacije komandovanja: zapadni sektor do Sene ostavljen je Dombrovskom, deo od Sene do Bjevra poveren je generalu La Sesilji, a istočni sektor Vrublevskom. Uz komandante sektora ostavljeni su komesari radi

kontrole njihovog rada. La Sesijski je sa oko 2.000 federalaca izvršio 16. maja napad na selo Isi, ali je odbijen. Posle toga komandovanje je ponovo reorganizovano: Dombrovskom je ostavljen sav zapadni sektor, a Vrublevski je preuzeo južni.

Napadne baterije (300 opsadnih i mornaričkih topova) 20. maja su otvorile vatru na bedem kod Poen-di-Žura i na XVI četvrt (Pasi). Komunari odgovaraju slabom vatrom, ne preduzimaju ni fortifikacijske radove u gradu jer Komitet javnog spasa nema ljudi! *Ušli smo u period ogromnog zamora. Suparništva, svađe, razmekšali su sve energije. O čemu Komuna 19 (maja) vodi brigu? O pozorištima*²⁵⁷. Narednog dana (nedelja) ušli su versajci u Pariz kroz razrušenu i slabo čuvanu kapiju Sen Klu i razvili se između bedema i kružne železničke pruge. Odavde su desno i levo širili brešu. Tog istog dana popodne u parku Tiljerija održavao se monstr-koncert u korist siročadi i udovica Komune. Uveče pariska pozorišta su bila puna sveta.

Do zore 22. maja velike mase Versajaca su pokuljale u grad kroz kapije Pasi, Otej, Sen Klu, Sevr i Versaj. Parizu nije bilo više spasa. Ali je trebalo još punih sedam dana da se potpuno savlada. Vrlo uporan ali neorganizovan otpor na barikadama prestao je tek po podne 28. maja. Kada su otpočele borbe u gradu, Nemci su zatvorili njegove severne i istočne izlaze čime su zatvorili obruč oko komunara, da se niko nije mogao spasti. Na zidu federalaca (komunara) kod groblja Per Lašez streljano je 20.000 ljudi. Na prilazima gradu i na barikadama u njemu, ceni se da je poginulo 20.000 ljudi. Vladine trupe izgubile su 900 mrtvih i oko 6.000 ranjenih. Uhapšeno je oko 38.000 ljudi, ratnim sudovima je osuđeno 13.500 ljudi, mnogi na smrt, a 7.500 deportovano je u Novu Kaledoniju.

Pariska komuna je u istoriji ljudskog društva prvi izraz diktature proletarijata. Prvi put je proletarijat bio rukovodeća snaga revolucije. Stečeno je tu i veliko iskustvo u stvaranju i upotrebi proleterskih oružanih snaga. Pariskom komunom nadahnjivaće se proletarijat čitavog sveta i učiti se na njenim uspesima i greškama. *Borba radničke klase sa kapitalističkom klasom i državom, koja predstavlja njene interese — pisao je Marks Kugelmanu 17. aprila — stupila je, blagodareći Pariskoj komuni u novu fazu. Ma kako se završila stvar ovoga puta, nova polazna tačka svetsko-istorijskog značaja, ipak je izvojevana...*²⁵⁸

²⁵⁷ Lisagare, *Istorija pariske Komune*, 243.

²⁵⁸ Engels, *Izabrana vojna dela*, II, 606.

Pariska komuna se nije održala. Vlast radničke klase nije bila još mogućna. S jedne strane — kaže Engels — Francuska je ostavila Pariz na cedilu i pasivno posmatrala kako on krvari pod kurborbi dweju partija na koje je bila podeljena: blankista (većina) i prudonista (manjina), od kojih ni jedni ni drugi nisu znali šta je trebalo raditi²⁵⁹. Po Lenjinu, Komuna je pretrpela neuspeh zbog nedostatka dva uslova potrebna svakom uspešnom oružanom ustanaku: objektivni, visoka razvijenost proizvodnih snaga i, subjektivni, spremnost proletarijata.²⁶⁰

²⁵⁹ K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela*, I/106.

²⁶⁰ J. A. Rasin, W. I. Lenin — der Schöpfer der sowjetischen Militärwissenschaft, str. 31—32.

DEO DRUGI
IMPERIJALIZAM

1871—1913.

Glava prva

IMPERIJALISTIČKA RIVALSTVA

Druga polovina XIX veka je najintenzivniji period razvoja čovečanstva dotle zabeležen. Sve se njegove aktivnosti kreću ubrzano napred.

1. NAPREDAK NAUKE I TEHNIKE

Evolucija je osnovna naučna i filozofska ideja vremena. Razvivši Hegelovu dijalektiku, marksizam, upravo dijalektički ili naučni materijalizam, učvršćuje je, proširuje i prenosi na ekonomiku i istoriju. Nauke i filozofiju nije više moguće razdvojiti. Naučnici sve više razmišljaju o osnovnim principima svojih oblasti, filozofija postaje teorija sveg znanja. Doktrina evolucije pokreće sve delatnosti ljudi.

Oslobodivši se teologije, metafizike i drugih fantoma, nauka ide skokovito napred podvrgavajući se strogom eksperimentalnom determinizmu svuda gde njeni fenomeni podležu posmatranju i ispitivanju. Zahvaljujući eksperimentalnoj metodi čovek izaziva pojave koje mu daju sve veći uvid u prirodu. Praktična primena naučnih saznanja je brža i neposrednija, veza između laboratorije i fabrike intimnija, racionalnija. Sve veći broj naroda učestvuje u tom procesu. Nauka i tehnika postaju dobra velikog dela čovečanstva.

Iz naučnih laboratorija izlazi bez predaha mnoštvo tehničkih izuma, praktičnih rezultata koji preobražavaju svet. Poslednje četvrti veka električna energija sa svojom mnogostrukom primenom dovodi do zapanjujućih ostvarenja. Električno osvetljenje ulazi u opštu upotrebu, bacajući u pozadinu plin i acetilen tek što su se afirmisali. Prve dinamo-mašine brzo navode na električnu vuču.

Rešava se i pitanje prenosa struje na daljinu i problem dobijanja velikih njenih količina na jeftin način iz prirodnog pada vode, tzv. belog uglja. Razvija se električni telegraf, javlja telefon, fonograf, gramofon i mikrofoni. Rentgen otkriva zrake koji prodiru kroz materiju. Iskoristivši otkrića nekoliko naučnika, među kojima Nikola Tesla zauzima vidno mesto, Markoni uspostavlja prvi radio-telegrafsku vezu. Usavršava se fotografija koja se vrlo uspešno koristi u topografiji, astronomiji, fizici i hemiji. Javlja se i njena varijanta u boji. Iz fotografija se rađa kinofotografija koja na juriš osvaja svet.

Možda manje upadljivo, hemija i fizika revolucionišu čitave industrijske grane. Sintetička hemija stvara čuda — veštačke boje, mirise, lekove, eksploziv, kiseline, veštačka gnojiva, čak i veštački šećer — kao da nema granica čovekovoј moći nad prirodom. Hidroenergetika daje maha elektrometalurgiji koja lije metale posebnih osobina. Elektrohemiја postiže mnoštvo novih proizvoda. Elektrolizom se dobija i aluminijum, laki metal velike budućnosti. Javlja se i eksplozivni motor iz koga se razvijaju automobil, motorni brod i avion. Parne mašine, radne i transportne, sve su moćnije, ekonomičnije, veće produktivnosti odnosno brzine.

Fizika i hemija su znatno unapredile i medicinu. Identifikovano je mnogo uzročnika što olakšava suzbijanje epidemija ljudi i životinja. Profilaksa daje higijeni novo polje rada. Hirurgiju revolucionišu anestezija i antiseptika. Rentgenovi zraci postaju izvanredno sredstvo dijagnoze. U razvijenim zemljama naglo se smanjuje morbiditet i mortalitet. Embriologijom i genetikom koriste se ratarstvo i stočarstvo.

Naučna radoznalost udružena sa ekonomskim i imperijalističkim interesima podstiče geografska istraživanja. Posebno se ispituju Centralna Afrika, Centralna Azija i Arktik. Uporedo iz uskih okvira nomenklature i opisa putovanja, geografija se razvija u autonomnu nauku zasnovanu na intimnijem poznavanju prirode tla i istorije ljudskih naselja. Politička geografija, nova disciplina, posmatra države u svetskim okvirima kao dinamične organizme koji se kreću u prostoru.

More privlači sve veću pažnju istraživača. Od interesa je ne samo površina, izukršтана već neizbrojivim prometnim linijama, nego i dno na koje se smelo polažu telegrafske linije da bi preko okeana povezale kontinente. Zahvaljujući plovidbi i kablovima Zemlja se ekonomski sužava, prikuplja u celinu.

Istorija je raskrstila sa romantikom. Služeći se kritički izvornjima, historiografija ruši legende, klasne i nacionalističke predrasude. Marksizam utire nove puteve istorijskim studijama. Istorijski materijalizam daje nov impuls ekonomskoj istoriji, koja se dotle teško probijala kroz političke događaje. Shvatajući istoriju kao kolektivni fenomen podređen ekonomici i klasnoj borbi, potčinjava mu činjenice, zakone, pokrete na svim poljima ljudske aktivnosti. Objavljavajući sadašnjost prošloću, istorijski materijalizam osvetljava interes kao stvarnu, aktivnu snagu istorijskog procesa. Evropa i Srednji istok nisu više jedini objekti istorije. Interes za sopstvenu prošlost razvio je istorijsku svest, što je dalo velikog podstreka nacionalnoj borbi za slobodu koja upravo karakteriše tu epohu.

2. POLET PRIVREDE

Naučni i tehnički progres razvio je proizvodne snage u svim privrednim granama.

INDUSTRIJA

Glavni korisnik je industrija. Novi postupci u metalurgiji naglo su povećali proizvodnju. Svetska produkcija gvožđa i čelika od 1860. do 1878. se udvostručila, od 12 na 25 miliona tona, a 1913. se proizvodi oko 83 miliona tona sirovog gvožđa i 70 miliona tona čelika. Velika Britanija se ne može održati na čelu proizvođača: oko 1878. njena je trećina a 1902. samo jedna sedmina, mada je ona sama petostruko povećala svoju proizvodnju. Oko 1890. primat imaju SAD koje 1902. premašuju ukupnu produkciju čelika i gvožđa dva najjača proizvođača iza njih, Britanije i Nemačke.

Para vlada vekom a s njom i uglj. Na bogatstvu uglja bazira britanska industrijska i politička prevlast. Za dvadeset godina, od 1860. do 1880, proizvodnja uglja Velike Britanije popela se sa 80 na 149 miliona tona godišnje, kada su SAD proizvodile samo 45, Nemačka (sa lignitom) 59, a Francuska 20 miliona tona. Od 1878. do 1904. svetska proizvodnja uglja je utrostručena. Britanija je 1898. svoje prvo mesto morala prepustiti SAD. Nemačka je dotle znatno smanjila razmak koji ju je delio od britanske proizvodnje: od jedne sedmine 1860. na dve trećine 1913. Nove materije su najčešće derivati uglja.

Uglj, kao izvor energije, dobija u to vreme konkurente velike budućnosti. Prvi petrolejski bunari buše se u SAD 1861, a 1913.

proizvodi se 34 miliona tona, najviše u SAD. Petrolej, proizvod nafte, koristi se u početku najviše za osvetljavanje, gde nije bilo plina, dakle, svuda van većih i naprednih gradova. Vrlo rano počinju i pokušaji da se upotrebi kao gorivo, što će se postići u većim razmerama tek pojavom eksplozivnog motora. Nastaju velike petrolejske kompanije koje se naglo bogate koncentracijom proizvodnje, transporta i prodaje, a čiji politički uticaj uporedo raste. Za sada, pari više konkuriše električna energija. Koristi se u mnogim fabrikama. Sve veći broj mašina pokreće struja. Početkom XX veka električna industrija se naglo razvija, naročito u SAD i Nemačkoj.

Industrija drveta beleži nove proizvode, celulozu, papir, veštačku svilu. Tekstilna industrija dobija ogromnog maha sve racionalnijom mehanizacijom svojih postrojenja. Osamdesetih godina počinje upotreba plastičnih materija, razvija se industrija nikla otkako je oko 1890. otkriveno da povećava otpornu snagu čelika. Od 1885. do 1913. njegova se proizvodnja povećala od 950 na 30.000 tona. I aluminijum se proizvodi u industrijskim razmerama, zahvaljujući sve većim količinama raspoložive struje.

POLJOPRIVREDA

Poljoprivredu preobražavaju mašine, veštačka gnojiva i racionalna obrada. Mašine pokreću zaprege ili parni lokomobili. Razvoju mašina ide naruku skupoća i oskudica radne snage koja nalazi bolje uslove u industriji ili u prekomorskim zemljama. Otvaraju se poljoprivredne škole svih stepena, obrazuju društva za unapređenje poljoprivrede. Srazmerno se povećavaju i prinosi. Od 1860. do 1880. u Britaniji prosečno od 18 na 25 hektolitara (kvintala) pšenice po hektaru, u Francuskoj od 12 na 15 do 19 hektolitara. Govorilo se da bi samo bruto vrednost ove razlike bila dovoljna da se isplati francuska ratna odšteta Nemačkoj od pet milijardi franaka.

Sve se više zemlje privodi kulturi, naročito u SAD, gde se proizvodnja pšenice višestruko povećava. U Evropi je proširenje obradivih površina manje napadno, ali je takođe značajno. Voćnjaci i povrtnjaci zauzimaju sve više prostora. Proizvodnja šećerne repe se udvostručila za dvadeset godina. Stočarstvo se razvija zahvaljujući sve većoj potrošnji mesa i mlečnih proizvoda u gradovima koji rastu srazmerno industrijalizaciji. U prekomorskim zemljama umerene klime — u Argentini, SAD, Južnoj Africi i Australiji —

stočarstvo zauzima ogromne razmere, zahvaljujući mogućnosti stokiranja i transportovanja mesa u zaleđenom stanju. Potisnuvši soljeno meso sa malom prodom, smrznuto meso postaje sve veća stavka međunarodne trgovine. Pronalazak margarina stavio je u promet biljne masnoće iz tropskih krajeva i omogućio racionalnu upotrebu kitove masti.

Ogromni poljoprivredni viškovi prekomorskih zemalja — kojima treba dodati i Rusiju svojim velikim izvozom žitarica — sručili su se na evropsko tržište obarajući cene. Srazmerno je opala i vrednost obradive zemlje. Od 1875. do 1895. Evropom hara teška poljoprivredna kriza. U Francuskoj se govorilo da je njen ekonomski značaj ravan dobijenom ili izgubljenom ratu. Agrarna kriza se odrazila na industriju čim je kupovna moć sela pala. Sazivaju se međunarodni kongresi da bi se tom zlu našao lek. Jedno od sredstava je intenzifikacija, industrijalizacija poljoprivrede, čemu pribegavaju evropski proizvođači. Od 1896, kada je došlo do ravnoteže između proizvodnje i potrošnje, cene poljoprivrednih proizvoda počinju da rastu. Nagao porast stanovništva je tome najviše doprineo, uporedo sa sve jačim postotkom gradskog stanovništva i njegovim sve većim potrebama. Znatan činilac povraćene ravnoteže bile su carinske barijere kojima su šticešeni sopstveni proizvodi, ne samo poljoprivredni. Situaciju industrije, posredno pogođenom agrarnom krizom, pogoršala je hiperprodukcija koju forsira porasli industrijski kapital. Tako se iz kapitalističkog liberalizma — koji je u to vreme neko uporedio sa slobodnom lisicom u slobodnom kokošarniku — odlazi u protekcionizam, u ekonomski nacionalizam.

KOMUNIKACIJE

Neviđen razvoj komunikacija i transporta uzrok su i posledica privrednog poleta. U to vreme para je sasvim ovladala transportnim linijama. U Evropi, nacionalne železničke mreže, koje su dostigle desetine hiljada kilometara, spajaju se u kontinentalne sisteme. Savladane su i alpske barijere: Semering 1854, Brenner 1867, Mon Seni 1871, Sv. Gothard 1882, Simplon 1905. Ovi prelazi su dali maha italijanskim železnicama, dotle zaostalim, koje će sada služiti i za vezu sa Srednjim istokom. Uporedo se podižu transkontinentalne linije. Preko Beograda i Niša vezuje se Francuska nizija sa Crnim i Egejskim morem. U Severnoj Americi između 1875. i 1895. četiri pruge vezuju Atlantik i Pacifik, u Južnoj Americi jedna pre-

lazi Ande između Čilea i Argentine, Rusi počinju da grade transkavkasku liniju 1880. koja osam godina kasnije dostiže Samarkand. Transibirski železnica, otpočeta 1891, dostigla je Vladivostok 1902. a iduće godine i Port Artur. Železničke linije se podižu u Indiji, Africi, Kini, Japanu. U kolonijama, samostalnim i polusamostalnim državama Azije i Amerike, da bi se omogućila njihova eksploatacija, poslednjih decenija imperijalističkog razvitka železničke linije su najbrže podizane.¹

Pomorski transport nije zaostao. Oko 1876. brodovi na parućine četvrtinu svetske tonaže. Trideset godina kasnije jedrenjaci su spali od 11,5 na 7 miliona tona, a parobrodi porasli od 5,3 na 33 miliona tona. Naglo je rasla veličina jedinica i njihova brzina. Usavršeni lučki uređaji ubrzali su manipulaciju tereta. Sve je to pojednostavilo vozarine, naročito na linijama za Daleki istok gde je Suecki kanal, otvoren 1869, skratio daljine za hiljade milja i ujedno povratio Sredozemnom moru i njegovim lukama maritimni značaj koji su izgubili nekoliko vekova ranije otvaranjem prekookeanske plovidbe. Prvih godina XX veka mnogi će brodovi biti vezani radio-telegrafijom, međusobno i s kopnom.

Telegrafske linije su išle uporedo. Za dvadesetak godina, do 1880, evropska telegrafska mreža se proširila od 77.000 na 504.000 kilometara dok se kapacitet prenosa povećao od 80 na 600 reči u minutu. Ruska mreža se preko Beringovog moreuza vezala za američku. Više teškoća je bilo pri polaganju prekookeanskih kablova, ali je i taj problem savladan sedamdesetih godina. Za četvrt veka otkako su prve depeše prenete električnim impulsom, gotovo svi krajevi sveta su bili međusobno povezani tim novim sredstvom. Do prvog svetskog rata mnoge će linije duplirati radio-telegrafija.

Drumski motorni transport je još u povoju samo se brzo razvija. Do prvog svetskog rata značaj avijacije neće prelaziti vojne

Železničke pruge

(u hiljadama kilometara)

Godina	1890.	1913.
Evropa	224	346
SAD	268	411
Kolonije	82	210
Samostalne i polusamostalne države Azije i Amerike	43	137

(Lenjin, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, str. 95.)

potrebe. Unutrašnji vođeni saobraćaj zanemaren je otkako su se pojavile železnice. Pri kraju ovog perioda počeo se rekonstruisati da bi se pojevtinio transport i suzbio monopol železnica.

TRŽISTE

Razvoj komunikacija i polet industrije u uzročnoj isprepletenosti stvorili su svetsko tržište. Prosperitet i krize postaju svetski, međusobno zavisni fenomeni. Amerika, Indija, Daleki istok imaju sve jačeg udela u svetskoj proizvodnji. Za tridesetak godina spoljna trgovina bivših španskih kolonija porasla je od 1.750 miliona na 3.500 miliona franaka, Kine od 100 na 1.250 miliona, SAD od 5 na 9 milijardi. Veliki se poslovi zaključuju telegrafski, za tren oka s kraja na kraj sveta. Vanevropske zemlje izvoze sirovine u industrijalizovanu Evropu, a zauzvrat primaju gotovu robu, oboje pod uslovima koje diktiraju jači, evropski partneri, što ublažava samo njihova međusobna konkurencija. Evropljanima se pri kraju veka pridružuju i SAD koje, uz hranu i sirovine, počinju izvoziti i industrijsku robu.

U eri razvijenih komunikacija — brzih i jevtinih — slobodna konkurencija kapitalističkog liberalizma neminovno dovodi do koncentracije proizvodnje, do njegove racionalizacije. Akcionarska društva potiskuju individualna, porodična preduzeća.

Horizontalno se udružuje rudnik s rudnikom, fabrika s fabricom, a *vertikalno* — što se naziva *integracijom* i *kombinacijom* — sukcesivne faze proizvodnje od sirovine do gotovog fabrikata, preko transporta do prodaje, čime se uporedo povećavaju produktivnost i profiti. Iz liberalnog režima, koji u igri ekonomskih snaga prihvata samo zakon ponude i tražnje, prelazi se na koncerne, trustove, kartele, sindikate — udruženja raznog stepena integracije — koja uz veću produktivnost stiču i monopolistički položaj na tržištu. Koncentracija proizvodnje je jača od koncentracije radnika. U SAD je privredni gigantizam dostigao najveće razmere: 1905. tamo je 3.060 preduzeća (1,1%) sa 2 miliona radnika (30,5%) proizvelo za 9 milijardi dolara (43,8%)². Uporedo sa koncentracijom industrije išla je i koncentracija kapitala koji je upravo finansirao takvu ogromnu proizvodnju. Proces akumulacije novca vrši se ubrzanim tempom u svim razvijenim zemljama. Koncentracija proizvodnje; monopoli koji iz nje izrastaju; stupanje ili srašćiva-

² Isto, str. 17—18.

nje banaka s industrijom — to je istorija postanka finansijskog kapitala i sadržaj toga pojma³.

Finansijskim kapitalom, prikupljenim od štediša i akcionara, upravlja finansijska oligarhija. Njen uticaj u državnim poslovima je sve veći. Pod plaštom demokratije vladaju finansijski magnati bez kontrole. Ranije je država upravljala ekonomijom; sada ekonomija upravlja državom. To je ekonomski imperijalizam koji se rađa poslednje četvrti veka.

Kapital odlazi tamo gde mu se nudi najveći profit. Veliki deo ide u zaostale zemlje. Uoči prvog svetskog rata Velika Britanija, Francuska i Nemačka imale su uloženo u inostranstvu 175 do 200 milijardi franaka. Međunarodni organizmi i konvencije olakšavaju aktivnost kapitala na međunarodnom planu. Da bi isključili konkurenciju veliki koncerni se međunarodno udružuju. Bilo je sporazuma, ali još više sukoba. Finansijska oligarhija dejstvuje preko granica, ali bolje prodire uz pomoć državne sile. Nikad dotle politički uticaj poslovnih ljudi nije bio toliko snažan. *Svet finansija vlada u Parizu* — pisao je 1878. nemački ambasador. Svetom dominiraju interesi kapitalizma pod pokroviteljstvom država na koje se oslanjaju trgovinska preduzeća, parobrodska i železnička društva, koji olakšavaju plasman kapitala i proizvoda. Tako se dolazi do političkog imperijalizma. Da bi se oslobodio konkurencije kapital angažuje moć države. Po potrebi, diplomatski pritisak se zamenjuje vojnim. Iza ekonomske penetracije dolazi kontrola, pa koncesije, najzad aneksija — posebno u kolonijama. U diplomatskom jeziku nikad se toliko nisu pominjale *interesne sfere* i *zone uticaja*. Poslednja četvrt XIX veka beleži opšti juriš na prekomorske zemlje.⁴ Industrijske nacije se međusobno sudaraju. Ekonomska ekspanzija, izvor mnogih sukoba, proširuje i produbljuje suparništvo između država, posebno velikih sila.

³ Isto, str. 47.

⁴ Procenat Zemljine površine koja pripada evropskim kolonijalnim silama i SAD:

	1876.	1900.
U Africi	10,8	90,4
U Polineziji	56,8	98,9
U Aziji	51,5	56,6
U Australiji	100	100
U Americi	27,5	27,2

(Lenjin, isto, str. 75).

3. SOCIJALNI I POLITIČKI PREOBRAŽAJI

DEMOGRAFSKA KRETANJA

Porast proizvodnje, proširenje tržišta, napredak medicine, higijene i prosvjećenosti, viši materijalni standard, doveli su do naglog porasta stanovništva. Čeni se da je Zemlja sredinom veka imala 1.100 miliona stanovnika, na kraju 1.550 miliona, a tridesetak godina kasnije 1.820 miliona.⁵

U razvijenim zemljama smrtnost vidno opada. U suprotnom pravcu djeluje opadanje nataliteta. U Francuskoj taj se fenomen zapaža kroz ceo XIX vek. To koči privrednu ekspanziju i ugrožava spoljnu bezbednost. Oko 1890. Francuska i Velika Britanija imaju po 38 miliona, a Nemačka 49,4 miliona stanovnika; dvadeset godina kasnije Francuska ima 39, Britanija 45, a Nemačka (1905) 60 miliona. Pri kraju XIX veka natalitet počinje da opada u Nemačkoj, Britaniji, Švajcarskoj, skandinavskim zemljama i u prekomorskim zemljama sa stanovništvom evropskog porekla. Početkom XX veka tendencija jača. Ipak se evropsko stanovništvo povećavalo kao nikad ranije najviše u Rusiji, skandinavskim zemljama, Velikoj Britaniji, Nemačkoj i Holandiji.

Velike mase ljudi emigriraju u prekomorske zemlje koje, željne radne snage, ne stavljaju tome nikakve prepreke. Agrarna kriza u Evropi, izgledi na bolju zaradu, politički i socijalni pritisak, najzad sve bolje i jevtinije komunikacije idu tome na ruku. Od 1878. do 1904. evropske luke napustilo je 15 miliona ljudi u rastućem tempu. Nikad dotle nije bilo tolike seobe ljudi. Većinom su to seljaci koji u novoj postojbini krče zemlju. Iako je izgubila toliku radnu snagu Evropa je dobila u konačnom bilansu: u prekomor-

6

Broj stanovnika
(u milionima)

Godine	1850.	1900.	1929.
Azija	671	859	954
Evropa	266	401	478
Severna Amerika	39	106	162
Afrika	100	131	140
Južna Amerika	20	38	77
Okeanija	2	6	9

(M. Baumont, *L'essor industriel et l'imperialisme colonial*, str. 428, koji prenosi rezultate Waltera Willcoxa).

skim zemljama emigranti su povećavali broj potrošača koji su trošili njenu robu a mnogo se novca vraćalo u vidu ušteda.

Iz Velike Britanije i Irske najviše se odlazi u SAD. Od 1889. britanska vlada podstiče odlazak u svoje kolonije i dominione (imperijalna emigracija). Kanada ih najviše prima što tamo smanjuje uticaj francuskog elementa. Suprotno tome Australija i Novi Zeland sprečavaju imigraciju iz socijalnih (da ne padnu nadnice) i rasnih razloga (zabrana žute rase). Nemačka emigracija je najjača u pretposlednjoj dekadi stoleća. Mnogi odlaze i zbog vladinog pritiska na radništvo. Devedesetih godina razvojem socijalnog osiguranja nemačka emigracija naglo opada do beznačajne cifre. Naprotiv, Nemačka prima strane radnike — 1900. ima ih oko 800.000. I Francuska se koristi stranom radnom snagom — 1901. tamo radi preko 400.000 ljudi. Italija, naprotiv, je na čelu izvoznika radne snage: 1897—1904. između 300.000 i 500.000 godišnje. Mnogi Italijani odlaze u evropske zemlje odakle se većinom vraćaju. Iz Austro-Ugarske najviše emigriraju Sloveni i Mađari — 162.000 godine 1904. Rusi odlaze na istok, u Sibir, tragom transibirske železnice, a Poljaci i Jevreji iz Rusije većinom u SAD. Japanci — oko 540.000 između 1885. i 1907 — naselili su se većinom na Havajska ostrva, u SAD, Kinu i ruski Daleki istok, a Kinezi u priobalnim oblastima Pacifika.

U industrijskim zemljama, ljudi se uporedo sele iz sela u grad u potrazi za radom i zaradom. Ova unutrašnja emigracija najviše je izražena u Velikoj Britaniji. Krupni zemljoposedi i krupna zemljoradnja istisli su seljaka koji je živio od svog gazdinstva. Seosko stanovništvo 1860. je iznosilo tamo 45%, dvadeset godina kasnije samo 30%, a 1900. oko 23%. Koncentracija britanskog zemljišnog poseda u mali broj ruku nije nigde dostignuta: oko 320.000 posednika drže svu zemlju. I u drugim zemljama udeo gradskog stanovništva sve više raste.

U Rusiji nedostatak industrije koja bi mogla da prihvati suvišnu radnu snagu dovodi do cepanja imanja, što onemogućava racionalnu obradu zemlje. Malo je bilo seljaka koji su postali imućni (kulaci).

Tehnički progres i brz razvoj komunikacija, naročito železnica, preobrazili su prilike na selu. Prodor prekomorskih proizvoda naterao je evropske poljoprivrednike da idu na veću produktivnost i kvalitet, a negde ih primorao da napuste nerentabilne kulture. Proletarizaciju sela ublažuje masovni odlazak u industriju i u prekomorske zemlje.

Pedesetih godina na socijalnom spektru je položaj radnika industrijskih centara bivao sve nepovoljniji, pre svega u odnosu na poslodavce koje je naglo bogatila industrijska revolucija. Jaz između rada i kapitala sve se više produbljavao. Uporedo se budila klasna svest proletarijata i pokretala ga na borbu. Materijalna situacija radništva — pojam koji je tada obuhvatao mnogo slojeva i nijansi — razlikovala se znatno prema vrsti posla i stepenu industrijalizacije zemlje. Otuda će u njegovoj borbi biti mnogo oblika i pravaca.

Posle pobeđe kontrarevolucije 1848—49. verovalo se među vladajućom reakcijom da je socijalizam mrtav: *govoriti o njemu*, pisao je 1854. neko iz tih krugova, *znači držati mu posmrtno slovo*. Ipak, uprkos budnoj pažnji pobeđničkih reakcionarnih režima, socijalističke ideje su vrlo brzo dale dokaza o svojoj vitalnosti, prodornosti i univerzalnosti. Preuzevši revolucionarni barjak iz klonulih ruku sitne buržoazije, proletarijat je samostalno krenuo napred. Krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina u vodećim industrijskim zemljama širi se pokret radničkog udruživanja. U Nemačkoj niču na sve strane udruženja za obrazovanje radnika (Arbeiterbildungsvereine). Lasal je 1863. postavio tamo temelje radničkoj partiji, Opštem nemačkom radničkom savezu, na idejama klasne borbe, ali se u borbi sa liberalnom buržoazijom približio Bismarku, dakle pruskoj kraljevskoj vladi. U Velikoj Britaniji se razvija sindikalni pokret (trejd-unionizam) nezavisno od socijalizma, a u Francuskoj 1863. su radnici glasali sa liberalnom opozicijom protiv carske vlade.

Uporedo se radi i na međunarodnom udruživanju radničkog pokreta. U Londonu, na skupu delegata radničkih udruženja više evropskih nacija, a u okviru protesta protiv carističke politike u Poljskoj, 28. septembra 1864. doneta je odluka o obrazovanju Radničke internacionale koja je 5. oktobra dobila i svoje rukovodstvo u licu Generalnog saveta čija je duša postao Karl Marks. Pojavom Internacionale radnički pokret ulazi u novu fazu. Naučni socijalizam, kome su upravo Marks i Engels postavili osnove, ukazaće socijalizmu nove puteve i ciljeve. Kongres Internacionale održan 1866. u Ženevi dao je prve socijalne i političke direktive: jačanje radničkih kooperativa, svodenje radnog dana na 8 sati, ograničenje dečjeg rada, zahtev za direktno oporezivanje imovine i dobiti, ukidanje stajaćih armija.

Internacionala je dala novog maha radničkom pokretu a kroz njega je jačala i sama. Uporedo sa represijom, evropske vlade su prinuđene da čine izvesne koncesije proletarijatu čija uloga raste u političkom životu zemlje po meri kako osvaja izborna pravo i biva predstavljen u parlamentu.

Uz Internacionalu 1868. pristaju mnoge radničke organizacije Nemačke, Švajcarske, Španije, Italije. Vrlo uspešan je bio kongres u Briselu 1870. gde je objavljen *rat ratu* a kao preventivno sredstvo usvojen generalni štrajk. Te godine pristupilo je 800.000 članova Nacionalne radničke unije (National Labor Union) iz SAD-a. Radničke novine nicali su svuda po većim evropskim centrima. Internacionala, koja je u to vreme brojala milione članova, postala je svetsko revolucionarno središte. Videli smo ranije njen uticaj na Parisku komunu i na borbu protiv aneksije Elzasa i Lotaringije. Posle rata 1870—81. u krilu Internationale se suočavaju suprotne tendencije. Na Haškom kongresu 1872. pobedila je Marksova linija, protiv Bakunjinovih anarhista i blankista, nosiocima jakobinske tradicije. Isključene frakcije sastale su se na separatističkom kongresu u Sent Imjeu. Usled frakcionaških borbi uticaj Internationale sve je više slabio, naročito otkako se Marks povukao iz aktivne borbe da bi se posvetio svojim studijama. Na konferenciji u Filadelfiji 1876. raspustila se sama. Anarhistička internacionala, koja je pokušala da je nasledi, bila je kratkog veka.

U svojoj kratkoj egzistenciji Internacionala je izvanredno mnogo učinila za koordinaciju napora radničke klase i pravilnost njenih stavova. Njenim slabljenjem i nestankom, u krilu radničkog pokreta dobili su maha avanturisti i oportunisti što je olakšalo represiju vladajućih klasa, osiljenih posle nemačko—francuskog rata.

U Nemačkoj, 1875, na kongresu u Goti, spojene su obe nemačke radničke partije u jedinstvenu Socijalističku partiju Nemačke. Zbog nekih svojih lasalovskih (buržoaskih) tendencija Gotski program je Marks oštro kritikovao,⁶ čime je još jednom ukazao na pravilan put. Na izborima za Rajhstag 1877. socijalisti su dobili 493.000 glasova i 12 mandata. Osetivši opasnost, Bizmark je 1878. dao izglasati u Rajhstagu izuzetan zakon protiv „subverzivnih napora socijalne demokratije“. U toku njegove dvanaestogodišnje primene, po „socijalističkom zakonu“ kako je nazvan, zabranjeno je 1.800 publikacija i 332 organizacije, a izrečeno je 1.000 godina sudskih

⁶ *Kritika Gotskog programa* (K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela*, II, 5—39).

kazni podeljenih na 1.500 osoba.⁷ Uporedo je Bizmark pokušao da otupi socijalne oštrice raznim merama među kojima su najznačajniji zakoni o socijalnom osiguranju. Po ugledu na Nemačku gotovo sve evropske države su pošle putem socijalnih reformi, mada nejednako daleko. Bio je to imperativ samog kapitalizma.

Uprkos svemu tome se sve više i više isticala velika istina da uzrok bede radničke klase ne treba tražiti u onim sitnim neprilikama, već u samom kapitalističkom sistemu⁸. Socijalne mere buržoaskih vlada nisu zaustavile socijalistički pokret kao što nije to učinila ni represija. Ni pritisak ni popuštanje nisu u Nemačkoj mogli zaustaviti radnički pokret: 1887. bilo je 750.000, a 1890. blizu milion i po socijalističkih glasova. Po ugledu na nemačku partiju, koju su hrabro i uspešno vodili Bebel i Libkneht, osamdesetih godina niču mnoge slične partije. Uporedo se razvija sindikalni pokret koji je negde, kao u Velikoj Britaniji, neuporedivo jači od političkog pokreta. Velikim štrajkovima radnička klasa nastoji da poboljša svoj položaj. To je i period anarhističkih atentata — izraz revolta protiv socijalne nepravde čije su žrtve pretežno šefovi država — što su socijalisti principijelno osuđivali.

U Parizu 1889. osnovana je Druga internacionala na inicijativu Socijalističke partije Francuske i uz aktivnu pomoć Engelsa. U njoj su uzele učešća gotovo sve evropske socijalističke partije, SAD i Argentina. Bez rukovodećeg organa, kao što je bilo Generalno veće Prve internacionalne, partije-članovi bile su nezavisne u odlukama i akcijama a ni rezolucije kongresâ nisu bile obavezne. Tek je 1900. na petom kongresu formiran stalan Biro pod predsedništvom Vanderveldea, šefa belgijske socijalističke stranke. Učlanjene partije održavale su međusobne veze posredstvom Biroa, koji je objavljivao informacije i pripremao kongrese.

Socijalizam ima veliku podršku u sindikalnom, profesionalnom pokretu ma koliko ovaj naglašavao političku neutralnost i nezavisnost od političkih partija, što se praktično sprovodi jedno vreme samo u Velikoj Britaniji gde profesionalna udruženja imaju i najviše članova: 1895 — 1,500.000 ili petinu odraslih radnika. U Nemačkoj gde je Bizmarkov „socijalistički zakon“ od 1878. presekao mogućnost udruživanja ima 1890. samo 230.000 članova sindikata; priliv je veći tek posle 1895. U Francuskoj su sindikalne organizacije dobile svoju legalnu egzistenciju tek 1884, posle prethodnog perioda administrativne tolerancije isprekidane represijama. Za-

⁷ F. Mehring, *Zur deutschen Geschichte*, str. 245.

⁸ F. Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj*, str. 373.

konom od 1901. udruživanje je olakšano, a iduće godine formirana je Generalna konfederacija rada (Confédération générale de travail — CGT) koja je 1904. usled unutrašnjeg razdora imala svega 150.000 članova. U Italiji sindikalni pokret se razvija tek početkom XX veka a u Austro-Ugarskoj zabrana radničkog udruživanja još postoji, ali se striktno ne može primenjivati. U SAD je Federacija rada formirana 1881. Skandinavske države, Belgija, Holandija i Švajcarska imaju jake radničke organizacije. Svuda oko sindikata niču kooperative (zadruge), društva za uzajamnu pomoć, narodni domovi, berze rada. Na suprotnoj strani poslodavci formiraju svoju organizaciju da bi se uspešnije borili protiv radničkih zahteva. Socijalistička misao počela je da hvata korena u Srbiji i među Jugoslovenima u Austro-Ugarskoj.

Bilo je uslova za prodor socijalizma i u selo. U svom radu *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj* (1894) Engels je detaljno analizirao problem i ukazivao na način njegovog rešavanja.⁹

Poslednje decenije pred prvi svetski rat radnički pokret je vrlo napredovao u svim svojim oblicima, a socijalističke partije postale su značajni politički faktori. Samo, pokret slabi unutrašnja razmimoilaženja, sudar dveju struja: revolucionarna (marksistička), koja ide na nasilno obaranje kapitalizma i ustrojavanje socijalističkog društva, i reformistička (parlamentarna, oportunistička) koja, ispovedajući takođe klasnu borbu, nastoji da od kapitalizma iščupa neke koncesije. U Nemačkoj, na kongresu u Erfurtu 1891, Bebel je ojačao revolucionaran duh objavivši kapitalizmu rat do istrebljenja, ali od 1900. nailazi na jak otpor opozicije koja će odvesti partiju u reformističke vode. U Velikoj Britaniji, Radnička partija, formirana 1902. spajanjem sindikalnih i političkih organizacija, zauzela je pod vođstvom Remzi Mak Donalda izrazite reformističke stavove, ali gubi kontrolu nad radnicima kako se to vidi iz velikih štrajkova dokera i železničara 1911. Francuska socijalistička partija pod Aleksandrom Milranom je saradivala u parlamentu sa buržoaskim partijama, pa je 1899. ušla i u vladu. Generalna konfederacija rada pod Žoržom Sorelom prelazi na direktnu akciju, na štrajkove velikog stila po odlukama kongresa u Amjenu. U Italiji socijalistička partija ide takođe legalnim putem, ali devedesetih godina ima mnogo nemira u narodu sela i grada koji se ugušuju silom. Na kongresu u Londonu 1903. ruska socijal-demokratska partija se cepa u dva dela: većina (boljševici) sa Lenjinom je nosilac revolucio-

* K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela*, II, 410—430.

narne borbe. Socijalističke ideje prodiru i u Japan. Među industrijalizovanim zemljama jedino SAD nemaju radničke partije od značaja.

Na kongresu Druge internacionale u Amsterdamu 1904. osuđena je saradnja socijalista sa buržoaskim partijama i njihovo učešće u vlasti. Dotle se sukob između revolucionara i reformista zaoštrio na pitanju rata koji je usled sukoba imperijalističkih sila pretio svakog časa. Na kongresu u Štutgartu 1907. preporučeno je radničkoj klasi i njenim predstavnicima u parlamentima da učine sve za sprečavanje rata najpogodnijim sredstvima. Na kongresu u Kopenhagenu 1910. Lenjin se založio za pretvaranje imperijalističkog rata u građanski rat. Na vanrednom kongresu u Bazelu 1912. izdan je manifest protiv rata. To nije mnogo koristilo jer su se nacionalna rukovodstva socijalističkih partija opredelila uz buržoaziju za imperijalističku politiku. Kada je jula 1914. nastupila sarajevska kriza, uzalud je Biro socijalističke internacionale, sazvan u Briselu 29. jula 1914, zatražio od svih socijalista država kojima je pretio rat da snažnim demonstracijama izvrše energičan pritisak na svoje vlade u korist mira, što nigde nije učinjeno. Naprotiv. Kada je planuo svetski rat parlamentarna grupa nemačkih socijalista je 3. avgusta rešila sa 92 protiv 14 glasova — Bebel je umro 1913, Libkneht je glasao protiv — da se glasa za ratne kredite, a sutradan u Rajhstagu sva se našla uz carsku vladu iz partijske discipline. Libkneht je kasnije prihvatio prvu priliku da u nemačkom parlamentu ustane protiv imperijalističkog rata. I u Francuskoj su svi socijalisti bili za ratnu politiku vlade. U Velikoj Britaniji se velika većina Radničke partije izjasnila za rat, a u ruskoj Dumi glasalo je protiv rata samo nekoliko poslanika koji su idejno pripadali Lenjinovoj boljševičkoj partiji, jedinog među partijama velikih sila koja se dosledno borila protiv imperijalizma. Srpska socijal-demokratska partija zauzela je sličan stav smatrajući da je u pitanju brutalan kapitalistički rat i tom shvatanju dala doslednog izraza u izjavama Glavne partijske uprave i aktima svojih skupštinskih predstavnika. Nemoćan, Biro socijalističke internacionale se premestio u neutralan Hag.

4. TROJNI SAVEZ

Rat 1870—71. je iz osnova izmenio odnos snaga u Evropi i izvanredno komplikovao diplomatsku situaciju. Dve nove velike sile — Nemačka i Italija — pridružuju se četiri starima — Au-

stro-Ugarskoj, Britaniji, Francuskoj, Rusiji. U svakom slučaju ujedinjena Nemačka i Italija su na međunarodnom planu sasvim nov kvalitet u odnosu na jezgra, na Prusiju i Pijemont. Velike sile, Velesile ili prosto Sile — pojam koji obuhvata upravo ovih šest država — rešavaće sudbinu Evrope i dobrog dela ostalog sveta na *evropskom koncertu*, kako je nazvano njihovo međusobno dogovaranje i pogađanje. Njihova snaga pa ni uticaj nisu podjednaki, ali su sve neizbežni subjekti onog mnoštva diplomatskih kombinacija koje će održavati evropsku ravnotežu a njome i mir. Gotovo pola veka, sve do prvog svetskog rata, Velike sile neće ukrštavati oružje međusobno. Svoju volju one će nametati malim narodima prema sopstvenim interesima podstičući ili kočeci njihovu nacionalnu afirmaciju.

Ravnoteža snaga u Evropi bila je vrlo labilna a mir nesiguran. Održavala ga je bojazan od nepredviđenih komplikacija, strah od ratnih kombinacija koje neće odgovarati važećim, često veštačkim savezima i sporazumima. Bio je to mir na vulkanu. Predvođene Velikim silama, nikad se dotle evropske države nisu toliko vrtoglavo naoružavale, nikad nisu odvajale toliko novca za vojske i flote, niti se toliko utrkivale da se bolje sprema za rat od potencijalnog protivnika. Katastrofa je trajno lebdela nad evropskim narodima a u nekoliko mahova zapretila neposredno. Došlo je samo do marginalnih, većinom oslobodilačkih ratova koje pokreću mali narodi na liniji ravnoteže Velikih sila, koje se čuvaju da nespretnim potezom ne izazovu opštu konflagraciju. Vodeće finansijske i industrijske sile — ne samo one velike — traže odušku u kolonijama, u potrazi za tržištima, gde će rentabilnije plasirati kapitale i industrijske proizvode. Sukobi koji tamo nastaju između njih odzvanjaju u Evropi ugrožavajući još više nestabilan mir. Van Evrope doći će do najznačajnijih ratova imperijalističkog kolonijalizma.

Od 1871. na evropskom kontinentu dominira Nemačka, a njome Bismarck, kancelar novog Rajha, koji će to ostati pune dve decenije. Njegovo delo, nemačko ujedinjenje, niko više ne dovodi ozbiljno u pitanje, ni spolja ni iznutra. Ustav Carstva je obezbeđivao neospornu prevlast Prusiji čiji je predsednik vlade bio upravo i kancelar, a pruski kralj kao nemački car imao je apsolutnu vlast u diplomatskim i vojnim poslovima. Unutrašnji problemi nisu nedostajali. Manjine — Poljaci na istoku, Elzašani i Lotarinžani na zapadu i Danci u severnom Šlezvigu — ne daju se asimilovati, partije su na mahove bučne, ali niko ne ugrožava stvoreno stanje.

Nemačkom vladaju junkeri u savezu sa krunom, oni su nosioci vojnog i činovničkog aparata, a Veliki generalštab, čiji je autoritet naglo porastao pobedom nad Francuskom, glavni je njihov oslonac i izraz. Vrlo preduzimljiva i sve bogatija nemačka buržoazija uklopila je svoje interese u taj konzervativno-aristokratski sistem. U političkom jedinstvu, Nemačka vrlo brzo napreduje. Ona je najjača država na Kontinentu. Služi za ugled mnogim narodima ne samo svojom vojnom organizacijom. Osnovna je njena kontradikcija da je izvanredan napredak udružila sa zaostalim političkim uređenjem, što će drastično obelodaniti tek prvi svetski rat.

Da bi Nemačkoj obezbedio tekovine na zapadu, Bizmark se vezuje za istok. Na sastanku u Berlinu, 5. septembra 1872, tri su se cara (nemački, austrijski, ruski), obavezala, bez ugovora i protokola, da će zajedničkim naporima čuvati mir u Evropi. U proleće iduće godine dolazi do rusko—nemačke vojne konvencije, što je gotovo defanzivan savez, a ubrzo zatim su se Franjo Josip i Aleksandar II obavezali da će *nametnuti mir protiv svih poremećaja ma s koje strane dolazili*, čemu je 22. oktobra 1873. pristupio i car Vilhelm. Stvorena je tako nova Sveta alijansa konzervativnih evropskih sila, upravljena više unutra nego spolja, protiv potčinjenih naroda Poljaka u Rusiji i Prusiji, Slovena u Austro-Ugarskoj na čiju se štetu tamo izgrađivao nemačko (austrijsko)—mađžarski dualizam.

Francuska se vrlo brzo podigla iz rata i poraza. Sa dva unutrašnja zajma — prvi je upisan dvostruko, drugi trinaestostruko — platila je pre roka ratnu odštetu od 5 milijardi pa su Nemci 16. septembra 1873. evakuisali i poslednje parče okupirane zemlje. Treća republika, kako je nazvano državno uređenje Francuske posle 1871, uprkos parlamentarizmu i odgovornoj vladi biće u suštini centralizovana birokratija s prevlašću krupne buržoazije.

Između Francuske i Nemačke nije moglo doći do istinskog pomirenja. Francuska nije priznala gubitak Elzasa i Lotaringije, ali nije nameravala da ih preotme ratom. Za to je bila i preslaba. Gambeta je lapidarno obeležio stav Francuske prema izgubljenim pokrajinama: *o njima ne govoriti nikad, a na njih misliti stalno*. Nije čudo što je nagla obnova Francuske, uključujući tu i vojnu silu, uznemirila Bizmarka. Pretnje iz Berlina naterale su 1875. francusku vladu da apeluje na Evropu. Intervencije Velike Britanije i Rusije u Berlinu prisilile su „gvoždenog kancelara“, kako je Bizmark nazvan, na izjavu da nikad nije ni pomislio na rat. Bio je verovatno iskren, ma koliko se u Velikom generalštabu pri-

željkivao preventivan rat da se konačno „svrši“ s Francuskom. Bizmark je znao da nov rat ne bi ostao izolovan kao 1864, 1866. i 1870—71, ali je zveckao oružjem kao da ga je hteo. Uzbuna od 1875. je ukazala i na to da Velika Britanija nije bila više voljna da pasivno posmatra tako krupne događaje na Kontinentu, a da trocarski sporazum od 1873. nije vezivao Rusiji ruke.

Po oslobođenju kmetova Rusija je ubrzanim tempom krenula putem kapitalizma. Samo za nekoliko decenija ruska privreda je postigla takve rezultate za koje je nekim drugim državama Evrope trebalo pun vek.¹⁰ Ali, uporedo sa ekonomskom revolucijom išla je autokratska reakcija. Aleksandru II je bilo stalo do titule „oslobodioca seljaka“ i „cara reformatora“, ali se zaustavljao pred strahom od revolucije. U zapadnim zemljama Evrope buržoaski parlamentarizam ublažavao je društvene suprotnosti, čak su i konzervativne sile kao Nemačka i Austro-Ugarska morale odškrinuti vrata vlasti narodnim predstavnicima, samo se Rusija posve oglušila o duh vremena. Statutom od 1871. na srednjim školama i univerzitetima su ukinute prirodne nauke, sumnjive na materijalizam! *Kolos na glinenim nogama* — govorilo se u Evropi. Strah od revolucije naterao je Aleksandra II i u naručje Nemačke.

Nije sva ruska politika bila u Bizmarkovom taboru. Ona je imala krupne interese na Balkanu i Srednjem istoku. Iskoristivši nemačko-francuski rat, na Londonskoj konferenciji 1871. Rusija je povratila neka svoja suverena prava na Crnom moru koja je Pariski mir od 1856. bio ograničio. Kada se raja u Bosni, Hercegovini i Bugarskoj digla 1875. protiv nepodnošljive turske uprave, što je navelo Srbiju i Crnu Goru da zarate protiv Turske, Rusija je intervenisala oružjem i Porti 1878. nametnula Sanstefanski mir. O tim događajima kasnije će se govoriti podrobnije u posebnoj glavi. Za sada je dovoljno reći da je poremećena ravnoteža na Srednjem istoku izvanredno uznemirila Veliku Britaniju — inače vrlo nepoverljivu prema Rusiji zbog njenog nadiranja u Centralnu Aziju što je tobože ugrožavalo Indiju — a i Austro-Ugarsku, vrlo surevnjivu prema ruskoj penetraciji Balkana. Uz Bizmarkovu pomoć, ma koliko se sam bio nazvao „poštenim senzalom“, na Berlinskom kongresu 1878. one su smanjile ruske pretenzije i kao kompenzaciju prva je dobila Kipar a druga Bosnu i Hercegovinu.

Berlinski kongres je evropsku ravnotežu postavio na nove osnove. Smatrajući da je u Berlinu opljačkana, Rusija je svu kri-

¹⁰ В. И. Ленин, *Полн. собр. соч.*, т. 20, стр. 173—174 (А. А. Строков, *История военного искусства*, стр. 498).

vicu bacila na nemačkog kancelara kome je prebacivala da se odužio nezahvalnošću za kolosalnu uslugu koju mu je učinila 1870. svojom neutralnošću. Uznemiren ovom promenom raspoloženja ruske vlade a i panslavističkim pokretom u Rusiji koji je mnogo doprineo njenoj akciji na Balkanu, Bizmark je 7. oktobra 1879. zaključio defanzivan savez sa Austro-Ugarskom protiv Rusije. Velika Britanija, većito nepoverljiva prema ruskim pretenzijama na Srednjem istoku, pozdravila je događaj. Ma koliko izgledalo paradoksalno, uz savez sa Austro-Ugarskom protiv Rusije, Bizmark je nastojao da sačuva i rusko prijateljstvo, koje je tradicionalno postojalo između berlinskog i petrogradskog dvora još od Napoleonovih ratova. Njega je većito mučila misao da novi Rajh ne dospe u obruč kao Fridrih II u sedmogodišnjem ratu, uopšte da ne bude prinuđen da ratuje na dva fronta. Nije hteo ni da dopusti da ga agresivna bečka politika na Balkanu uvuče u rat protiv Rusije. Tako dolazi 18. juna 1881. do novog trogodišnjeg sporazuma kojim su se tri cara obavezala: na blagonaklonu neutralnost za slučaj rata sa nekom četvrtom velikom silom; da se teritorijalni *status quo* Turske u Evropi može izmeniti samo međusobnim opštim sporazumom; da se neće protiviti ujedinjenju Bugarske sa Istočnom Rumelijom; da će Austro-Ugarska moći da izvrši aneksiju Bosne i Hercegovine u trenutku koji bude smatrala zgodnim.

Italija se vratila sa Berlinskog kongresa praznih ruku. Nije dobila ni Albaniju ni Trentino (Južni Tirol) kao kompenzaciju za Bosnu i Hercegovinu koje je prisvojila njena susedka Austro-Ugarska. Štaviše, na kongresu u Berlinu su Velika Britanija i Nemačka ukazale Francuskoj da bi mogla zauzeti Tunis, što je ova i učinila 1881. i tamo uspostavila svoj protektorat, uprkos Italiji koja je nameravala da upravo Tunisom otpočne svoju kolonijalnu ekspanziju. To je nagnalo rimsku vladu da pride Austriji i Nemačkoj. U Beču, 20. maja 1882, potpisan je austro-nemačko-italijanski Trojni savez na pet godina: u slučaju da Italija bude napadnuta od Francuske ma zbog čega, Nemačka i Austro-Ugarska će joj priteći u pomoć svim svojim snagama, što će činiti i Italija u odnosu na Nemačku ako bude neizazvano napadnuta od Francuske; ako se jedna od sila potpisnica nađe u ratu u nekoj drugoj kombinaciji, ostale dve će biti blagonaklono neutralne ako ne žele da stupe u rat na strani svog saveznika. Posebnim protokolom Italija se osigurala da se savez ni u kom slučaju ne može okrenuti protiv Velike Britanije. Trojni savez je za sada defanzivan.

Trojnom savezu prišle su posredno i druge države. Nezadovoljna s Rusijom zbog Besarabije, Rumunija (od 1881. kraljevina) 30. oktobra 1883. je potpisala ugovor o savezu sa Austro-Ugarskom kome je pristupila i Nemačka. Svoju saradnju ponudio je Berlinu i grčki kralj u dva maha, 1880. i 1883. Iako bez ugovora, odnosi Atine sa Bečom i Berlinom su postali vrlo bliski. U Tursku su Nemci 1882. poslali svoju vojnu misiju pod generalom fon der Golcom. I Porta je ulazila u germansku orbitu. U Bugarskoj je preovladao uticaj Austro-Ugarske. Švedski kralj Oskar II (1872—1907) bio je izraziti germanofil, a rezignirana Danska je svesna da sama ne može ispraviti nepravdu iz 1864. Španija, bojeći se republikanaca, ulazi u kombinacije koje se okreću takođe oko Trojnog saveza.

Ruski pokušaj da Sanstefanskim mirom stvori veliku Bugarsku — fantastičnu tvorevinu od Crnog mora do Drima i od Dunava do Soluna, sa pirotskim, leskovačkim i vranjskim okrugom koje su Srbi oslobodili 1877—78. kao ruski ratni saveznik — Srbija je radi zaštite svojih osnovnih nacionalnih interesa bila prinuđena da potraži naslon na drugoj strani, na Austro-Ugarsku, čijom pomoći je na Berlinskom kongresu uspela da sačuva oslobođene teritorije. Ali se tim putem pošlo dalje no što se moglo pravdati ruskom politikom. Tajnom konvencijom od 1881. i njenom dopunom od 1889. knez Milan (kralj od 1882.) je u korist dinastije Obrenovića žrtvovao nacionalne interese. Obaveza Austro-Ugarske, da se neće protiviti širenju Srbije na jug izvan Sandžaka koji je svojatala za sebe da bi teritorijalno razdvojila Srbiju od Crne Gore, praktično nije imala nikakve vrednosti kada se nije ustručavala da iz Sandžaka preko Kosova prodire u Makedoniju, za prvi mah železničkom prugom za koju je zatražila koncesiju od Turske. Naslon Srbije na Austro-Ugarsku je vremenom postao obruč u kome joj je pretilo ugušenje.

Na izgled impozantan, austro-nemački blok sa svojim saveznicima, klijentima i satelitima bio je pun protivrečnosti. Beč i Petrograd, tobože pomireni trocarskim sporazumom od 1881. ostali su nepomirljivi rivali na Balkanu. Od svoje saveznice Austro-Ugarske, Italija je potraživala bitne teritorije, Trentino i Trst, a Rumunija još značajnije pokrajine, Transilvaniju i Banat. S Bečom i Budimpeštom sudarili su se svi interesi Srbije osim dinastičkih. Grčka i Turska okreću se Berlinu a međusobno im svakog časa preti oružani sudar. To važi i za tursko-bugarske odnose. Kontradikcije koje moraju izmeniti konstelaciju Evrope.

5. TROJNI SPORAZUM

Impresionantna koalicija koju je Bismark sklopio u Evropi — Trojni savez sa ruskim sporazumom i britanskim simpatijama — potpuno je izolovala Francusku na Berlinskom kongresu. Na kraju stola, ona je odigrala neznatnu ulogu. Prema kolosima kao što su Velika Britanija, Nemačka i Rusija ona izgleda slaba. Posle Kongresa njena prekomerna kolonijalna ekspanzija, koju Bismark podstiče da bi je odvratio od Rajne i zavadio sa Velikom Britanijom, dovodi je stvarno u hroničan sukob sa Londonom pored teškoća koje je imala sa Italijom i Španijom. Uz to latentan sukob s Nemačkom zbog Elzasa i Lotaringije, general Bulanže, francuski ministar rata, pretvorio je 1886—87. u revanšističku groznicu koja je još jednom zapretila miru.

Na drugoj strani, baš u to vreme je Trojni savez, 20. februara 1887, obnovljen i pojačan: *casus foederis* nastupiće i u slučaju ako Italija zarati s Francuskom zbog Tripolitanijske ili Maroka; i u slučaju ofanzivnog rata Nemačka će pružiti Italiji teritorijalne garantije radi sigurnosti njenih granica i njenog pomorskog položaja. Time je Trojni savez postao ofanzivan instrument agresije. Jednovremeno jedan anglo-italijanski tajni sporazum predviđa međusobnu podršku radi održavanja *status quo-a* na Crnom moru i Sredozemlju, očigledno uperen protiv Rusije i Francuske kojima to nije išlo u račun. Njemu se pridružuje i Austro-Ugarska, a Italija se u istom smislu sporazumeva sa Španijom. Trojni sredozemni savez Britanije, Italije i Austro-Ugarske zaključen je 12. decembra 1887. na pet godina, pri čemu je Velika Britanija *status quo* na Srednjem istoku formulisala kao direktivni princip svoje politike. Dalje od toga ona ne ide. Ne želi da se angažuje u kontinentalnim razmiricama. Ipak, kada joj je Bismark 1889. ponudio savez protiv Francuske, ona je ponudu ostavila otvorenu na stolu...

Britanija se oštro sudarala s Rusijom i u Aziji. Što je bilo opasnije, na Balkanu je 1887. došlo gotovo do prekida između Austro-Ugarske i Rusije povodom ostavke bugarskog kneza Aleksandra Batenberga. Uz podršku Velike Britanije i Italije, Beč je nametnuo Bugarskoj za kneza svog husarskog oficira Ferdinanda Koburga. Tom prilikom je austrijski Generalštab tražio preventivan rat protiv Rusije, što je realni Bismark energično odbio. Pod tim uslovima nije se mogao obnoviti tajni trocarski sporazum od 1881. koji je istekao 1887. pošto je 1884. bio jednom obnovljen. Umesto njega na predlog Rusije 18. juna 1887. zaključen je na tri

godine tajni nemačko-ruski sporazum. Ovim ugovorom za *reosiguranje* — kako je nazvan — Rusija se osiguravala od napada Austro-Ugarske, gde je partija prestolonaslednika Rudolfa tražila preventivan rat, a Nemačka je obezbeđivala rusku neutralnost za slučaj rata s Francuskom. Bismarck je dosledno radio na tome da ne ratuje na dva fronta. Dobri odnosi s Rusijom bio je jedan od postulata njegove politike. Ali su protiv njega bile u akciji moćne pangermanističke sile. Ruski car Aleksandar III nije bio daleko od istine kada je 1889. nazdravio crnogorskom knezu Nikoli kao „jedinom iskrenom i vernom prijatelju Rusije“.

Bilo je u prirodi stvari da se Francuska i Rusija pokušaju da izvuku iz obostrane izolovanosti međusobnim zbliženjem. Ideja koja se rađa posle Berlinskog kongresa dugo će sazrevati. U Parizu su se plašili da bi savez s Rusijom mogao provocirati Nemačku na preventivan rat, a ruski car Aleksandar III, uvereni autokrata, prezirao je Republiku i njene državnike. U intelektualnim krugovima oba naroda stvar je brže napredovala. U Rusiji je francuska kultura imala odavna otvorena vrata, a u Francuskoj su se počeli oduševljavati izvanrednim dostignućima ruske literature i umetnosti. Presudna je bila ekonomska snaga Francuske. Ona je 1887. ustupila Rusiji 500.000 pušaka *Lebel*, dakle, u kritičnom času, a ruski zajmovi su se lako plasirali na parisko novčano tržište. Rusiju i Francusku je konačno zbližio pad Bismarckov, koga je marta 1889. oterao s vlasti novi car Vilhelm II, nestabilan čovek, igračka u rukama pangermanista u civilu i uniformi. Uprkos ruskom insistiranju, dvojni ugovor o reosiguranju iz 1887. nije obnovljen 1890. Odjednom su se u Nemačkoj setili da nije u skladu sa Trojnim savezom koji je bučno obnovljen 6. maja 1891. gotovo na provokantan način, na očito zadovoljstvo Velike Britanije. Ubrzo zatim, 27. avgusta 1891, zaključen je vrlo neodređen tajni savez između Francuske i Rusije u obliku izmene pisama po kome se obe vlade obavezuju da će se konsultovati o svemu što bi moglo dovesti u pitanje opšti mir, a u slučaju ratne opasnosti da će se sporazumeti o *merama koje bi realizacija takve eventualnosti nametnula trenutno i simultano*. Određenija je bila vojna konvencija zaključena 17. avgusta 1892. u Petrogradu, kojom su generalštabovi odredili početne snage za rat protiv Nemačke, što će se kasnije dopunjavati novim sporazumima. Savez je bio izrazito defanzivan. Rusija hoće mir u Evropi zbog svoje akcije u Aziji. Ona ne hrabri francuske nade na Elzas i Lotaringiju. Pre bi se moglo reći da je rusko-francuski

savez potvrđivao stanje stvoreno 1871. Uostalom, Kuropatkin, ruski ministar rata, smatrao je (1898) Nemačku sposobnom da se odupre rusko-francuskom napadu i u slučaju da se Austro-Ugarska raspadne. Izgledalo je da je Francuska mladi ortak kao što je bila Austro-Ugarska u odnosu na Nemačku. Ekonomski to sigurno nije bila. Ogromne zajmove je davala Rusiji za izgradnju železničke mreže da bi se mogao realizovati mobilizacijski plan predviđen konvencijom. Na pariskoj berzi 1892. bilo je ruskih državnih papira za 2 milijarde i 500 miliona franaka, a 1904. za 12 milijardi i 200 miliona.

Podela na dve antagonističke grupe, na Trojni i Dvojni savez nije bila isključiva. Kolonijalni sukobi, gotovo svakog protiv svih, zbližavaju i udaljavaju Velike sile van i mimo saveza. Protiv Japana, 1895. Rusija, Nemačka i Francuska su zajednički istupile. Nešto kasnije Rusija se sporazumeva sa Austro-Ugarskom o pitanju Balkana. Velika Britanija nastoji uzaludno da sporazumom sa Nemačkom dođe do oslonca protiv Rusije. Nalazeći da Britanci na kopnu ne znače ništa, Nemci nisu zainteresovani. Smatraju da ih britanske oklopnjače ne mogu odbraniti od ruskih korpusa. U anglo-nemačkim odnosima drugi momenti su presudniji. Visoka nemačka buržoazija tražila je jaku flotu za zaštitu nemačke svetske trgovine i prekomorskih posada. Nemačka industrija živela je dobrim delom od izvoza i prodirala je u tržišta kojima je dotle vladala Britanija. Nemačke nacionalističke parole — energična spoljna politika, flota, kolonije i svetska trgovina — nisu se mogle uskladiti sa britanskom politikom. Nemačka ratna flota, koja se gradi neviđenim tempom da bi podržala nemačke svetske ekonomske pretenzije, ne dovodi samo u pitanje britanski princip *Two Powers Standard-a*, po kome britanska flota treba da bude jača od kombinacije dveju najjačih svetskih flota, već otvoreno ugrožava britansku pomorsku prevlast, posebno na Severnom moru, a na pomorskoj prevlasti počivala je britanska imperija. Nemački admirali arogantnim i agresivnim nastupima odavali su stil eventualne nemačke pomorske dominacije. Osim toga, zadobivši glavnu reč u Carigradu, Nemačka prodire na Srednji istok koncesijom dobijenom od Turske za izgradnju bagdadske železnice koja kroz Anadoliju treba da poveže Mramorno more sa Persijskim zalivom. Nadovezujući se na austrougarske namere o železničkoj vezi Bosne i Makedonije kroz Sandžak, projekt o bagdadskoj železnici odaje vrlo impresivnu komponentu germanske ekspanzije koja je nazvana *Drang nach Osten*. Nije čudo što se Velika Britanija uzne-

mirila zbog Indije, a i Rusija kojoj je zapretila opasnost da će Nemačka blokirati njene dalje aspiracije u toj oblasti, najzad i Italija kojoj bi nemački prodor na Srednji istok prekinuo mnoge kombinacije. Pred tom opasnosti Velika Britanija je prinuđena da traži kontakt sa silama koje se takođe osećaju ugroženim nemačkom rastućom snagom na moru i kopnu.

Pre no što će se ove tendencije odraziti na evropsku konstelaciju, ruski car Nikola II avgusta 1898 — nakon nekoliko meseci pošto su njegove trupe okupirale Port Artur — iznenadiće ceo svet predlogom da se sazove međunarodna konferencija koja će potražiti načina da učini kraj sve većem naoružavanju čiji troškovi rastu u ogromnim razmerama... jer će inače takva situacija dovesti fatalno do kataklizme čije strahote uzbuđuju unapred ljudsku misao. Tada je ruski autokrata bio pod jakim uticajem poljskog bogatog bankara Žana Bloha koji je apokaliptičkim bojama ali i sa mnogo intuicije ocrtao budući rat koji neće rešiti oružje već glad u opštem ekonomskom slomu. To se već pomalo naziralo kroz tadašnje troškove naoružanja: od 1878. Nemačka je utrostručila vojne izdatke, Velika Britanija više nego udvostručila, Francuska gotovo udvostručila. Ali svoj glavni cilj — ograničenje naoružanja — Konferencija mira, u Hagu 1899, nije postigla. Proklamovana je samo želja da se vojni izdaci ograniče radi podizanja blagostanja. Na tome se i ostalo jer je ubrzo zatim burski rat dao novog podstreka naoružavanju. Odluka da se formira međunarodni sud za probleme koji ne zadiru ni u čast ni u vitalne interese nacije ostvariće se u Hagu tek 1922, posle prvog svetskog rata. Nemačka se najviše opirala pokušaju organizovanja međunarodne arbitraže. Značajnije su bile konvencije i rezolucije o kodifikaciji ratnog prava, koje su proširene i dopunjene na Drugoj haškoj konferenciji juna 1907.

Pregrupacija sila otpočinje decembra 1900. sporazumom između Italije i Francuske o realizovanju njihovih pretenzija na Libiju odnosno Maroko. Ugovorom od 30. juna 1902. Italija se obavezuje na striktnu neutralnost u slučaju da Francuska bude napadnuta ili bude sama objavila rat za odbranu svoje časti ili svoje sigurnosti. Ovim je ona praktično izašla iz Trojnog saveza. Sporazumi su, svakako, tajni ali su spoljni izrazi prijateljstva između dve „latinske sestre“ bili utoliko rečitiji. Mada je u isto vreme (28. juna 1902) Italija obnovila Trojni savez, to nije nikoga zavaralo. Šlifen, načelnik nemačkog Generalštaba, ne računa više da će italijanska vojska zadržati deo francuske vojske na Alpima, a

austrijski Generalštab je vrebao povoljan trenutak za napad na savezničku Italiju. *Srdačan sporazum* između Francuske i Britanije potpisan je 8. aprila 1904. na osnovi širokog kolonijalnog sporazuma u kome su glavni predmeti trampe Egipat (Britaniji) i Maroko (Francuskoj). Mada se sporazum od 8. aprila 1904. odnosi samo na kolonijalna pitanja njegov je značaj daleko širi. To je odgovor na preteću nemačku silu. Anglo-francuski sporazum nije umirio Nemačku. Poraz Rusije na Dalekom istoku 1904—1905. i revolucija koja se nadovezala na nj, ohrabрили su je da zauzme intrasigentan stav prema francuskim pretenzijama u Maroku. Nemačka iznuđuje ostavku Delkasea, francuskog ministra spoljnih poslova, tvorca Antante. Agresivnost Nemačke i trenutna slabost Rusije uznemirile su London i Pariz. Dve se vlade sporazumevaju početkom januara 1906. da će njihovi generalštabovi *proučiti osnove zajedničke vojne akcije*. Uzalud nastoji francuska vlada da dobije određeno obećanje za vojnu pomoć u slučaju nemačkog napada. London pristaje na sporazum a ne na savez. Određeni politički angažmani suprotni su bili britanskoj tradiciji i javnom mnenju. Nedoumicom u pogledu svog konačnog opredeljenja, britanska vlada je ostavila sebi slobodne ruke. Verovala je da će time primorati Francusku i na veću umerenost. Na konferenciji velikih sila u Algesirasu povodom marokanske krize januara—februara 1906. našla se Nemačka usamljena. Uz Francusku nije bila samo Britanija već i SAD. Njoj je priznato prvenstvo u Maroku, ali je marokansko pitanje ipak internacionalizovano pa će Nemačka imati prilike da još jednom interveniše. Prva kriza između novostvorene Antante i Trojnog saveza prebrođena je kompromisom u korist Francuske.

Maja 1906. nemački parlament je izglasao nove kredite za izgradnju četiri bojna broda godišnje, dok je Britanija gradila samo tri. Ovaj nov izazov ubrzao je rusko-britansko zbližavanje. Sporazumom od 31. avgusta 1907. regulisani su međusobni sporovi u Tibetu, Afganistanu i Persiji, bez drugih obaveza slično kao anglo-francuski sporazum od 1904. Na taj način stvoren je Trojni sporazum (Antanta) koji je zapravo počivao samo na francusko-ruskom savezu, uz koji je Velika Britanija, sopstvenim interesima, bila ipak čvršće vezana nego Italija za Trojni savez. Nemačka se počinje žaliti na „okružavanje“, ali odbija ponudu Britanije da smanji svoj pomorski program¹¹, a ruski pokušaj zbližavanja presekao

¹¹ Između 1897. i 1905. Velika Britanija je izgradila 62 a Nemačka 24 bojna broda (1:2,6), a od 1905. do 1914. prva 43 a druga 27 bojnih brodova (1:1,6); 1898. britanska flota je imala 88, nemačka 28 bojnih

je Beč 5. oktobra 1908. aneksijom Bosne i Hercegovine uz saglasnost Berlina.

Aneksiona kriza bila je drugo ozbiljno suočenje Trojnog saveza, tačnije Austro-Ugarske i Nemačke sa Trojnim sporazumom. Austro-Ugarska i Rusija bile su pristupile već delimičnoj mobilizaciji. Tada je Sporazum ustuknuo. Francuska je smatrala da nisu u pitanju bitni ruski interesi, Britanija se ograničila samo na diplomatsku podršku Rusije, pa se i Rusija morala povući pred rešenju nemačkih sila da zarate. Srbija, koja je bila najviše pogođena, primorana je na izjavu od 31. marta 1909. da aneksija ne zadire u njena prava. Ovog puta su pobedile centralne sile.

Treća je kriza agadirska, nazvana po Agadiru, marokanskoj luci, kuda je Nemačka, leti 1911, poslala svoj ratni brod *Panther* da bi išćupala teritorijalne kompenzacije za francusko prodiranje u Maroko. Nemački predstavnici daju toliko provokantne izjave da je Velika Britanija prinuđena da svoju flotu stavi u stanje pripravnosti. Ovaj najoštrij sukob dva bloka rešava se kompromisom: Francuskoj Maroko, a Nemačkoj deo francuskog Konga (današnji Kongo Bracavil).

U Petrogradu 31. avgusta 1911. dolazi do sporazuma između francuskog i ruskog Generalštaba da će obe vojske u slučaju rata preći u ofanzivu što pre, da će Rusi preduzeti hitne mere za ubrzanje mobilizacije i koncentracije a da će njihove trupe preći u ofanzivu ne čekajući da se prikupe sve armije. Iduće godine, 13. jula, u Parizu je potpisan sporazum da će ruske armije otpočeti ofanzivu 15. dana mobilizacije, a 2. avgusta 1913. da će glavni cilj ruske ofanzive biti nemačka vojska. Utvrđena je i bliža vojna saradnja između Britanije i Francuske. Na osnovu razmenjenih pisama od 22. i 23. novembra 1912. između britanskog ministra inostranih poslova i francuskog ambasadora u Londonu, generalštabovi su se sporazumeli iste godine da će Velika Britanija uputiti u Francusku 6 pešadijskih divizija, 1 konjičku diviziju i 2 brigade jahaće pešadije koje će 15. dana mobilizacije otpočeti operacije na levom krilu francuske armije kod Mobeža, a admiralštabovi da će britanska flota operisati u Severnom moru, u Lamanšu i Atlantiku štiteći i francuske interese, a francuska flota u Sredozemnom moru štiteći britanske interese — s tim što je Velika Britanija još uvek sačuvala slobodu odlučivanja u pogledu

brodova, a 1914. prva 29 a druga 17 drednota (O. Schüddekopf, *Die britische Marinepolitik*, str. 218—219).

stupanja u rat. Francuska inicijativa početkom 1914. da navede Rusiju i Britaniju da zaključe „tehničke aranžmane“ slične anglo-francuskom sporazumu nije stigla da se ostvari.

Tokom prvog balkanskog rata Austro-Ugarska provocira četvrtu evropsku krizu ne bi li stvorila povod za napad na Srbiju. Uza se ima Nemačku, čak i Italiju koja ne želi da vidi Srbiju na albanskom primirju. Antanta ponovo uzmiče. U drugom balkanskom ratu Austro-Ugarska nastoji ponovo da zametne kavgu sa Srbijom, ali ovog puta nema podrške ni Nemačke ni Italije, pa se morala pomiriti sa porazom Bugarske.

Glava druga

POLITIKA I STRATEGIJA

Odnos politike, shvaćena kao celovita društvena (državna) aktivnost, i strategije, definisana u širem smislu kao organizacija i upotreba oružanih snaga, vrlo je aktuelan u ovo imperijalističko doba kada je iz tolikih krupnih sukoba najjačih država mogla svakog časa kresnuti varnica rata.

Klauzeviceva osnovna postavka, da je rat instrument politike, prihvaćena je u teoriji kao neosporna dogma, kao osnovni postulat. Tek pri bližem razmatranju mnoštva aspekata tog na izgled prostog aksioma, a još više u praksi, nastaju razlike koje idu od izvrtanja do potpune negacije ove neoborive Klauzeviceve misli, pa se čak pretvaraju u suprotnu tezu, da je politika oruđe rata.

1. PRIORITET STRATEGIJE

Stavovi koji se niže kritički izlažu ne zaslužuju da svima svojim zaključcima budu svrstani pod ovakav bezuslovno formulisan naslov. Neki od njih će u korist strategije uzurpirati samo deo prava koja prirodno pripadaju politici, ne dovodeći u pitanje njeno prvenstvo. Ovde ih udružuje zajednička postavka da je rat imanentna, čak i korisna pojava u ljudskom društvu, upravo u međudržavnim odnosima, pa iz te proizvoljne polazne tačke izvode konsekvencije koje ih dovode u kontradikciju sa početnom postulacijom o podređenosti rata politici.

Moltke je protumačio Klauzevica kao da u ratu strategija samostalno produžava politiku ne osvrćući se više na nju, da bi joj vratila prvenstvo tek posle zaključenja mira, nekako po for-

muli: *politika — strategija — politika*, a strategiju je smatrao isključivom oblašću vojnika, upravo vrhovnog vojnog vodstva. Tako, 1866, dolazi on u sukob sa Bizmarkom o tome da li će se posle Kenigreca nastaviti operacije ili zaključiti mir. Posle velikog ko-lebanja kralj je stao na stranu Bizmarka i mira. Da bi smanjio Bizmarkov uticaj, tokom rata 1870—71. Moltke ga isključuje iz operativnih savetovanja koja su se održavala u Vrhovnoj komandi pod kraljevim predsedništvom. Tako se Bizmark, predsednik vlade i ministar inostranih poslova, pokretač tog rata, nalazi u Vrhovnoj komandi uz svog suverena, ali se o vojnoj situaciji mora raspitivati kod stranih dopisnika, jer ga Moltke o njoj ne obaveštava. Kada je u vezi s bombardovanjem Pariza kralj ponovo dao za pravo politici, ozlojeđeni Moltke samo što ga nije stavio pred alternativu: on ili Bizmark.¹²

Mada je pretendovao da isključivo strategija vodi rat, on se nije ni brinuo za političke momente. Na pitanje prestolonaslednika tokom tog drugog rata da li poznaje političku situaciju on je odgovorio: *Ne, ja imam da brinem samo za vojne stvari.*¹³ Ne može biti većeg raskoraka između Moltkeovih pretenzija o primatu strategije i ovog priznanja. Prilikom mirovnih pregovora 1871, osim Elzasa i Lotaringije, Moltke je tražio široku strategijsku glasiju sa Nansijem, Linevilom, Briem, Belforom i Monbeljarom što je Bizmark odbacio. Načelniku štaba Vrhovne komande ne možemo osporiti pravo da izloži strategijske interese kojima bi se trebalo rukovoditi pri povlačenju državnih granica. To je i njegova dužnost. Samo, u ovom slučaju su važniji motivi. Bizmark je nastojao da se pomiri s Francuskom, Moltke je tražio dobru polaznu situaciju za budući rat koji je smatrao neminovnim.

I u teoriji Bizmark i Moltke se bitno razlikuju u pitanju odnosa politike i rata. *Određivanje i ograničavanje cilja — kaže prvi — koji treba postići ratom, davanje saveta monarhu u ovom pogledu jeste i ostaje kako za vreme tako i pre rata zadatak politike i način njegovog rešenja ne može biti bez uticaja na način ratovanja.* Moltke je (1871) drugog mišljenja: *Politika se služi ratom da postigne svoje ciljeve. Ona dejstvuje presudno u početku i na kraju rata i to tako da sebi zadržava pravo da u toku rata svoje zahteve pojačava ili da se i sa manjim zadovolji... strategija može da teži najvišem cilju koji se može postići sa sredstvima kojima ras-*

¹² Freytag-Loringhoven, *Krieg und Politik in der Neuzeit*, str. 243.

¹³ W. Görlitz, *Der deutsche Generalstab*, str. 119.

polaže... u svom delanju je potpuno nezavisna od nje (politike). Kasnije (1882) Moltke je još određeniji: Za tok rata merodavni su pretežno vojni obziri, politici pak pripada da se koristi njegovim uspesima ili neuspesima.¹⁴

Moltkeov militaristički stav prihvatila je većina nemačkih vojnih pisaca. Izuzeci idu još dalje u pravcu uzurpiranja političkih prava. Kolmar fon der Golc¹⁵ prosto isključuje politiku u doba rata, ali je od većeg interesa njegova argumentacija: znajući vrlo dobro da je to sasvim protivno gledištu Klauzevica, čiji autoritet tada u Nemačkoj nije mogao biti osporen, on licemerno tvrdi da je Klauzevic izveo odnos politike i strategije iz iskustva predrevolucionarnih ratova, a da sada (posle 1870), kada ratuju narodi a ne vlade, politika ima da začuti čim zagrme topovi! Ovom besmislicom pokušao je Golc da pomiri Klauzevica sa nemačkim (pruskim) režimom. Nisu ovde u pitanju nastrane ideje nekih vojnih pisaca koji žele da izdignu značaj svoje struke, nego se radilo o pravdanju pruskog militarizma. Prihvatiti Klauzeviceve ideje o odnosu politike i rata značilo bi sasvim ograničiti uticaj moćne vojničke kaste na državne poslove. Stav nemačkih generala, bez obzira da li su rukovali perom ili mačem, proizlazi iz društvenih odnosa. Bio je u opreci sa prirodom rata, ali se kontradikcija morala prihvatiti da bi se sačuvao politički uticaj. Vremenom se Klauzevic postavlja na glavu tvrđnjom da je politika u službi rata. To se pre svega zapaža u praksi.

Pruski Veliki generalštab¹⁶ ima sve više uticaja u spoljnoj politici Nemačke. Ugled koji je bio stekao u ratovima 1866. i 1870—71, a u atmosferi diskrecije kojom se u miru obavljaju generalštabni poslovi, pretvorio se za mnoge Nemce u mističnu silu sposobnu da stvara čuda. Hranjen sopstvenim ugledom i saznanjem da je najefikasnija glava najjače vojske koju je svet ikad video, pruski Generalštab, od Moltkea na niže, je bio vrlo prijemljiv za Trajčkeove teorije koji je sa katedre Berlinskog univerziteta pro-

¹⁴ V. Blume, *Strategija*, str. 11—13.

¹⁵ Colmar von der Goltz, *Das Volk im Waffen*, str. 123—128.

¹⁶ U Nemačkom Rajhu nije bilo saveznog generalštaba. Pruski Generalštab protegao je svoje funkcije na celu državu. Pored njega sačuvan je samo bavarski Generalštab sa sporednim funkcijama, a ostali vojni kontingenti slali su svoje generalštabne oficire na službu u pruski Generalštab, kome je bila potčinjena i Ratna akademija u naučnom pogledu. Pri prijemu dužnosti načelnika, Moltke je 1857. zatekao 64 generalštabna oficira, a pri odlasku ostavio je 239 od kojih je 197 pripadalo pruskoj vojsci, 25 bavarskoj, 10 saksonskoj a 7 virtemberškoj.

povedao evangelij Velike Prusije (Nemačke): da je sila suština države, da je rat najstrašniji lek čovečanstva, najblagotvornijeg dejstva. Te imperijalističke ideje nemačke buržoazije bile su izuzetno opasne u ustanovi sa takvim izuzetnim uticajem,¹⁷ koju je mogao obuzdati samo jak kancelar, a posle Bizmarka takve ličnosti na čelu Rajha nije više bilo.

Izolovan od sopstvenog naroda društvenim i profesionalnim ogradama kojima se okružio, pruski Generalštab ima vrlo sumarna gledišta o unutrašnjim nemačkim problemima. Liberalizam i socijaldemokratija bili su prosto državni neprijatelji. Zanimajući političke i psihološke probleme, pruski Generalštab je preterano polagao na vojne komponente kojima se tobože moglo rešiti sve. U širim razmerama, čitav nemački oficirski sastav, odvojen od naroda predrasudama svog feudalnog porekla (prvi stalež države!), živeo je u uskim okvirima kaste i profesije. Zastarela duhovna osnova nemačke (pruske) vojske, njen mentalitet, vaspitni ciljevi i metodi nisu bili više u saglasnosti sa novom strukturom privrede i društva. Na tu drastičnu suprotnost ukazao je Franc Adam Bajerlajn u svom romanu *Jena ili Sedan* koji je doživeo 253 izdanja od 1903. do 1914, ali nije mnogo doprineo da se stanje izmeni.

Grof Valderze, Moltkeov pomoćnik od 1882. otkada je počeo i da vodi Generalštab mimo prestarelog šefa koga je formalno nasledio tek 1888, otvoreno je ispoljavao latentne tendencije svake jake vojske da isproba oštricu svog mača. Povodom bugarske krize 1887. predlagao je rat protiv Rusije i na svoju ruku dao na znanje Beču da neće ostati izolovan ako zarati, što ga je dovelo u oštar sukob sa Bizmarkom koji nije trpeo da mu se vojska meša u diplomatiju. Stvar koja je u pitanju (prevlast u Bugar-

¹⁷ U mešavini ustavne i feudalno-apsolutističke monarhije, u junkersko-buržoaskoj sprezi, na čelu egzekutive Rajha se nalazio kancelar kome nije stajao uz bok ministarski savet već samo nekoliko državnih sekretara kao njegovi pomoćnici. Saveznog državnog sekretara za vojsku nije ni bilo. Tu je funkciju obavljao pruski ministar rata (obavezno, vojno lice) koje je Rajhstagu, koji je odobravao državne izdatke, zastupao i interese svih saveznih kontingenata. Nemačke oružane snage bile su rezervat pruske krune. U pruskom trojstvu: kraljev Vojni kabinet — Ministarstvo rata — Generalštab, poslednji je stekao neosporno prvenstvo za sva vojna pitanja. Kabinet je spao na personalnu ustanovu a ministarstvo se svelo na centralni administrativni organ. Načelnik Generalštaba je neposredno referisao kralju mimo ministra i kancelara koje nije morao ni obavestavati o sadržaju referata. Između oružanih snaga i političkog rukovodstva kralj (car) je bio jedina i rešavajuća spona.

skoj) — govorio je gvozdeni kancelar — ne zaslužuje kosti jednog jedinog pomeranskog grenadira. Povodom zbliženja Rusije i Francuske Valderze je insistirao da se protiv njih provocira rat ali se i novi car Vilhelm II, uprkos svojim marcijalnim pozama i zveckanjem sabljom, čuvao oružanog obračuna više iz malodušnosti nego iz ubedenja. Suprotno diskretnom, tihom i savesnom Moltkeu, nemirni i nametljivi Valderze je preko vojnih izaslaničnika nastojao da stvori sopstvenu vojnodiplomatsku službu, osnovao Presburo Generalštaba, podržavao ultrareakcionarno glasilo *Kreuzzeitung*, povezao se sa tajnim savetnikom Holštajnom, sivom eminencijom u Ministarstvu spoljnih poslova posle Bizmarkovog odlaska, priželjkivao od cara ulogu diktatora da bi smrvio liberale i socijaldemokrate. Valderze je uporno radio na emancipaciji rata od politike. Prema njegovom shvatanju trebalo je da vojničke potrebe određuju politiku.

Nov vojni i politički činilac postaje ratna mornarica. Komanda mornarice je sa svojim Admiralštabom neposredno potčinjena caru preko Pomorskog kabineta, dakle operativno nezavisna od Ministarstva mornarice. Pod takvim uslovima, kada su vojska i mornarica izvučene ispod kontrole odgovornog političkog rukovodstva, njihovu saradnju je trebalo da obezbedi car u čije se se ruke sticale komande, što je prelazilo interesovanje i mogućnosti Vilhelma II. On se grandomanski interesovao za mornaricu da bi po ugledu na svoju babu, britansku kraljicu Viktoriju, imao takođe impozantnu flotu. Između Generalštaba i Admiralštaba bilo je više zakulisnih borbi oko kredita i kompetencija nego saradnje. Admiralštab je odbio čak da podatke obaveštajne službe izmenjuje sa Generalštabom!

Velikonemačke težnje dobijaju konkretne ciljeve. Svenemački savez koji je 1893. tražio „povratak“ Flandrije, Burgonje i Slobodne grofovije u sastav Rajha, dakle, belgijskih i francuskih zemalja koje su nekad pripadale Rimskom Carstvu nemačke nacije, a 1895. brošura Velika Nemačka (*Grossdeutschland*) zahteva da se Luksemburg, Švajcarska, Holandija, Belgija i nemački deo Austrije pripoje Rajhu. Ta megalomanija je osvajala i Generalštab. Generalštabni oficiri iz strategijskih razloga zastupaju mišljenje da bi trebalo anektirati Holandiju a u slučaju rata posesti Dansku. Bizmark i Moltke nisu to uzimali ozbiljno, ali njihovim odlaskom u nemačkim vrhovima počeo se gubiti smisao za stvarnost.

Dok su se nemački socijalisti u Erfurtu ujedinjavali na marksističkoj, internacionalnoj i antiimperijalističkoj platformi, kapital

ide suprotnim putevima, reakcije i ekspanzije. Klasna borba se produbljuje.

Šliften, koji je 1891. zamenio Valderzea na čelu Velikog generalštaba, suprotno svom prethodniku, sav se posvetio generalštabnim poslovima. Mada nije govorio niti pisao o političkim problemima, i za njega je, prećutno, ekspanzija Nemačke osnovni postulat. Upravo, on traži rešenje kako da se to realizuje vojnom silom. Posebno bavi se pitanjem kako da se tuče brojno jači protivnik na dva fronta. Rat protiv Francuske i Rusije smatrao je on neizbežnom sudbinom Nemačke. Nije ni pokušao da upozori političko rukovodstvo na težinu strategijskog problema, da bi se eventualno povelala politika koja bi sprečila dvofrontalan rat. Imao je vrlo površne odnose sa kancelarom Hoenloe-Šilingsfirstom i njegovim naslednikom knezom Bilovom. I on je informacije o spoljnoj politici dobijao od Holštajna. Sam na svoju ruku on stvara čuveni plan o obaranju Francuske preko Belgije, da bi se zatim okrenuo protiv Rusije. O strategijskoj strani Šliftenovog plana biće kasnije više reči. Za sada treba samo podvući njegove političke implikacije: gaženje Belgije, čiju je neutralnost zagarantovala i Nemačka, vrlo verovatno će dovesti do sukoba sa Londonom. Šliften je znao iz istorije koliko se Britanija borila da iz Belgije odstrani uticaj kontinentalnih velikih sila, bila to Španija ili Francuska. Nije li Napoleon rekao da Antverpen u rukama kontinentalne vojne sile znači uperen pištolj u grudi Engleske? Ipak, Šliften planira gaženje Belgije, verujući da će brza pobeda nad Francuskom ohladiti Britance. On potcenjuje njihove mogućnosti na kopnu. Ponavljajući Bismarkovu šalu izrečenu u sasvim drugim uslovima, on kaže da će britansku vojsku „uhapsiti“ ako se bude pojavila na Kontinentu. Čovek izrazitog kontinentalnog mentaliteta, Šliften nema razumevanja za britansku prevlast na moru, uopšte za ratni potencijal britanske imperije. On vidi samo vojni problem kontinentalnog rata a njegovom rešenju podređuje politiku, kao da se vojnom silom mogu rešiti sva politička pitanja. Car, kome on neposredno referiše, prihvata ovaj opasan plan možda i ne sluteći njegov značaj, a kancelar i njegov sekretar za spoljne poslove su sasvim pasivni ukoliko za njega znaju. Svojim planom Šliften je paralizovao nemačku politiku.

Za Šliftena rat će biti kratak, jer, čudnom logikom, ne sme da bude dug. Kratak rat bio je Vjeruju Velikog generalštaba, uzrok i posledica Šliftenovog plana. Moltke je (1890) bio drugog mišljenja. Za njega se rat između velikih evropskih sila nije mo-

gao završiti jednim ili sa dva pohoda; mogao je postati sedmogo-
dišnji ili tridesetogodišnji rat.¹⁸ Blume, autor najoficioznijeg rada o
strategiji, sumnja (1912) da će se ratovi budućnosti brzo svršavati,
ali odlučno odbacuje mogućnost da bi kulturne države mogle
voditi višegodišnji rat. Svestan je velikih poremećaja koje će rat
izazvati u modernim industrijsko-trgovačkim zemljama, a iz tog
saznanja izvlači jedini zaključak da svom energijom treba težiti
brzim, presudnim uspesima.¹⁹

Strategijsku situaciju Šlifen ispituje 1905. pod najnepovoljnijom
kombinacijom, da protiv Rajha ne ratuju samo Francuska i
Rusija već i Britanija, Italija, Belgija, Srbija i Rumunija, upravo
onako kako se ostvarilo u prvom svetskom ratu. Ne možemo mu
poreći pronicljivost. Ipak, iste te godine hoće da napadne Rusiju,
oslabljenu porazom u Mandžuriji i revolucijom. Zaratiti protiv Ru-
sije značilo je napasti i Francusku jer se Šlifen nije odrekao svog
plana o uzastopnom obaranju Francuske pa Rusije. S njime se
slaže komandant IV korpusa general Hindenburg i komandant
I korpusa, general Kolmar fon der Golc, koji je bio predviđen za
komandanta na istoku, prema Rusiji. Bilov i car odbijaju. Treba
se podsetiti da je Vilhelm II baš tada pokušavao da razbije fran-
cusko-ruski savez a da se početkom iduće godine na konferenciji
u Algesirasu Nemačka našla potpuno usamljena.

U međuvremenu je vojno-politička literatura sve agresivnija.
Generalštabni pukovnik Jork fon Vartenburg u *Svetskoj istoriji u
opštim potezima* (Weltgeschichte in Umrissen, 1897) daje izrazit po-
jam o predstavama obrazovanog nemačkog oficira krajem XIX
veka.²⁰ To potvrđuje i uspeh knjige (7 izdanja do 1903). Jork, po
Trajčkeovom uzoru, izbacuje objektivnost iz istorijskih rasprava.
U interesu budućnosti Rajha i naroda on daje sadašnjost (Zeitge-
schichte) zaodevenu u nabore svetskoistorijske toge. Borba Romana
i Slovena protiv Germana Srednje Evrope je neminovna. Kako
posle Bizmarka nema prave nemačke politike — kaže on — rat se
mora osloboditi nje, vojska (Veliki generalštab) treba da ga uzme
u svoje ruke. U ratu traži Jork saradnju celog naroda, ali mu
ne daje odgovarajuća politička prava. Pravo glasa treba da bude
odmereno prema imovini. Mase neka vode gornji slojevi. Ogroman
ekonomski polet Nemačke izazivao je nepoverenje suseda — na-
stavlja Jork — pa je moralno sasvim opravdano da se preventivno

¹⁸ W. Görlitz, *Der deutsche Generalstab*, str. 133.

¹⁹ Blume, *Strategija*, str. 9, 58.

²⁰ W. Görlitz, *isto*, str. 169.

napadnu s konačnim ciljem da se stvori savez evropskih država pod nemačkim vodstvom, što će jednom za svagda razbiti okruženje Nemačke. Glavni neprijatelji bile su u očima Jorka atlantske sile — Velika Britanija i SAD — i Rusija. Braneći rat Frajtag-Loringhofen ističe da je u ratu 1870—71. Nemačka izgubila samo 40.000 ljudi, dakle, hiljaditi deo svog stanovništva.²¹ Suprotno Jorku on misli da ne treba izazivati Veliku Britaniju i Rusiju, da ne treba po Golcovim shvatanjima prodirati na Srednji istok, za ljubav saveznika sumnjive vrednosti kao što je bila Turska. Kako odgovorni političari — zaključuje i on — ne vode politiku, tog se posle moraju da late vojnici.

Najbezobzirniji bio je Fridrih fon Bernhardi u svojoj mnogočitanjoj knjizi *Nemačka i naredni rat* (Deutschland und der nächste Krieg, 1911), napisanoj pod utiskom agadirske krize. Energično se protivio arbitražnim sudovima, proklamovao da je voditi rat pravo i dužnosti država i osuđivao kao slabost pacifističke tendencije u nemačkom narodu. Svesna i celishodna upotreba rata kao sredstva politike — tvrdio je on — daje uvek srećne rezultate. Nemačka stoji pred dilemom: svetska sila ili propast. Zdrava politika je obračun sa Francuskom. Odgovarajuća sprema za rat je najuzvišeniji zadatak kulturnog naroda, finansijski obziri ne igraju bitnu ulogu, finansijska politika mora se ravnati prema potrebama naružanja. Za njega je japanska carevina sa kastom samuraja bio ideal državnog uređenja. Uz Trajčkea i Ničea, filozofa moći i natčoveka, Bernhardi se smatrao duhovnim vođom nemačkog šovinizma. Ovakva brutalna iskrenost uznemirila je Evropu, pa je Generalštab uzaludno pokušavao da za publikacije oficira uvede prethodnu cenzuru.

Nisu to bila samo privatna gledišta, Golc, Bernhardi, bivši general Kajm i mnogi drugi razvili su široko propagandu za jačanje vojske, što je išlo uporedo sa radom vrlo aktivnih šovinističkih udruženja Svenemačkog i Odbrambenog saveza. U logici je takvog ratobornog stava bio i zahtev nekih nacionalistički nastrojenih poslovnih krugova da se obrazuje privredni generalštab koji će predstojeći rat pripremiti industrijski i ekonomski. Veliki generalštab se oglašivao o takve zahteve, stojeći isključivo na stanovištu Šlifenovog plana o kratkom ratu.

Inače je ratobornost bio i osnovni stav Velikog generalštaba pod Moltkeovim sinovcem koji je 1906. nasledio Šlifena. Pukovnik Ludendorf, načelnik Koncentracijskog odeljenja, najvažnijeg organa

²¹ Freytag-Loringhoven, *Krieg und Politik der Neuzeit*, str. 279.

u Velikom generalštabu koji se u ratu pretvarao u Operativno odeljenje, zastupao je suprotnu teoriju od Klauzevica da je politika deo ratovodstva, da političke odluke treba zameniti vojničkim merama, da rat treba osloboditi svih stega. Otuda je Ludendorf, postavši u neku ruku nezvaničan načelnik štaba bolešljivog Moltkea Mlađeg, preko glava nekoliko njegovih pomoćnika, tražio bučno ogromno povećanje vojne sile, stvarajući u narodu preko Svene- mačkog i Odbrambenog saveza čitavu ratnu psihozu. Logiku svoje postavke i stava Velikog generalštaba, koji je i dalje ostao pri Šlifenovom planu o gaženju Belgije, Ludendorf je isterivao do krajnje doslednosti. Išao je toliko daleko da je naišao i na otpor uticajnih vojnih krugova, posebno ministra rata koji je strepio da će preneglo povećanje vojske oštetiti njen kvalitet. Početkom 1913. Ludendorf je morao otići iz Velikog generalštaba, ali je ostao duh koji ćemo iduće godine videti na delu povodom sarajevskog atentata.

I u Beču je bio izvanredno jak uticaj ratobornih vojnih krugova na politiku. Išlo im je naruku državno uređenje ostvareno austro- madžarskom nagodbom od 1867, kojom su spoljni i vojni poslovi stavljeni neposredno pod krunu, van kompetencija obeju vlada i parlamenata²². Kada je Valderze 1887. predlagao preventivan rat protiv Rusije bio je u sporazumu sa svojim austrougarskim kolegom, generalom Bekom. Četvrt veka na toj funkciji (1881—1906), Bek je po nemačkom (pruskom) primeru izdejstvovao pravo neposrednog referisanja caru, a više od svog pruskog uzora uspeo je da proširi kompetenciju na celokupnu oružanu silu, na kopnu i moru.

Sa Konradom fon Hecendorfom na čelu Generalštaba (1906—1917, sa malim prekidom), Austro-Ugarska je postala agresivnija. Konrad

²² Nagodbom od 1867. obrazovane su dve države, Austrija i Madžarska, svaka sa svojim ustavom, vladom i parlamentom. Zajedničke poslove kontrolisale su Delegacije, što znači delegirani članovi oba parlamenta, koje su se povremeno sastajale radi odobravanja budžeta zajedničkih poslova. Austriji su pripale zemlje zapadno od Lajte (Cislajtanija), sa Češkom, Moravskom, Galicijom, Bukovinom, Slovenijom, Istrom sa Trstom i Dalmacijom, a Madžarskoj Transilvanija i autonomna Hrvatska i Slavonija. Uprava Bosne i Hercegovine je posle okupacije (1878) poverena zajedničkom ministarstvu finansija da se ne bi pomerila ravnoteža između Madžarske i Austrije, a ni unutar njih naglim jačanjem slovenskog elementa. Pored zajedničke postojale su i posebne vojske, madžarska *Honved* (sa hrvatskim Domobranstvom) i austrijska *Landver*, koje će se kasnije bliže razmotriti, ali to nije menjalo činjenicu da su vrhovna vojna uprava — zajedničko ministarstvo rata (ministar uvek vojno lice) i generalštab — bili van kontrole javnosti.

je bio nosilac ideje visokoaristokratskog kruga oko prestolonaslednika Franca Ferdinanda koji je smatrao da nacionalno pitanje treba rešavati silom, najpre obaranjem države koje vrše privlačnu snagu na potčinjene narode dvojne monarhije. Bez neposrednog povoda Konrad je 1908. predložio caru da se preventivno napadne saveznička Italija, samo na osnovu pretpostavke da će ona u slučaju rata stati na stranu Antante. Mnogo uporniji je bio protiv Srbije. Na tom pravcu je našao bolju podršku barona Erentala, ministra spoljnih poslova. Prva etapa je bila aneksija Bosne i Hercegovine proglašena 5. oktobra 1908. u trenutku kada su se u Rusiji još živo osećale posledice rata 1904—05. i revolucije 1905—07, a Tursku potresala mladoturska revolucija. Druga etapa trebalo je da bude *potpuna likvidacija srpskog revolucionarnog gnezda*²³, razume se uz podršku Nemačke. Kada se Srbija 1909. povukla, napuštena od Antante, potražiće se druga prilika. Rat 1912. nije se mogao iskoristiti za napad na Srbiju jer bi to značilo zaratiti sa svim balkanskim saveznicima, a u bečkom Generalštabu inače se verovalo da će pobediti Turci. Tek kada su Srbi izbili kroz Albaniju na more Beč interveniše ponovo uz podršku vojnih krugova Nemačke. Ponovo delimična mobilizacija, ponovo popuštanje Srbije ostavljene same licem u lice sa moćnim susedom. Povodom drugog balkanskog rata Konrad se sporazumeva sa grofom Berhtoldom, novim ministrom spoljnih poslova s kojim bolje usaglašava svoju agresivnu politiku, da Austro-Ugarska treba da interveniše u slučaju bugarskog poraza bez obzira što to može dovesti do rata s Rusijom. Iako je Bugarska tučena, do intervencije nije došlo zbog stava Nemačke koja je shvatila da bi zaratiti u korist Bugarske protiv Srbije, značilo zaratiti i protiv njenih ratnih protivnika — Rumunije, Grčke, Turske i Crne Gore, jer se ne mogu zamisliti tri ratujuće strane. Ishod drugog balkanskog rata umanjio je prestiž Nemačke i Austro-Ugarske na Balkanu, podstrek više da se obračunaju sa Srbijom. U jesen 1913, na očiglednu inicijativu iz Beča, dolazi odjednom do napada iz Albanije kombinovanog sa pobunom u graničnoj teritoriji Kosova i Metohije koju su držali Srbi. Pošto je odbacila napadače, na ultimativan zahtev iz Beča srpska se vojska morala povući na polazne položaje. Ovom prilikom Berlin staje sasvim na stranu Beča. *Ići ću s vama* — rekao je tada Vilhelm II Konradu: *za dva dana treba da ste u Beogradu*, a grofu Berhtoldu 26. oktobra: *Sloveni nisu rođeni da komanduju*

²³ P. Renouvin, *La crise européenne et la Grande guerre*, str. 83—84.

već da slušaju... Možete biti sigurni da ću biti iza vas i da sam spreman da izvučem mač ako je potrebno.²⁴ Kroz njegova usta govori Veliki generalštab. Vilhelm II se već u tolikoj meri kompromitovao svojim neodmerenim i kontradiktornim izjavama, fanfaronadama i pozerstvom da je izgubio gotovo sav svoj uticaj na državne poslove.

U Koburgovoj Bugarskoj, pred drugi balkanski rat, na spoljnu politiku oseća se takođe pretežan uticaj Savova, načelnika Generalštaba. Iako je Danev, predsednik ministarskog saveta, bio protiv rata, Savov izdaje naređenje za prepad na Srbe i Grke bez objave rata, svakako sa znanjem kralja Ferdinanda. Nema nikakve sumnje da su bečki i berlinski vojni krugovi imali udela na tu odluku. U Bugarskoj je uticaj nemačkog Generalštaba bio vrlo jak pa se to oseća i u odnosu vojske i politike.

I u Japanu naziru se militaristička shvatanja u sastavu Višeg saveta oružanih snaga, formiranog 1893, čiji su članovi bili maršali i admirali, ministri rata i mornarice, njihovi načelnici štabova i izvestan broj admiralata i generala koje je određivao car, predsednik saveta. U ratno doba stupao je u akciju Viši vojni savet, približno istog sastava kao prethodni, osim onih članova koji su primili komande i funkcije na vojištu. Kao izvršni organ za sve vreme rata funkcionirao je Glavni imperijalni štab, takođe pod predsedništvom cara, kome su pripadali načelnici štabova vojske i mornarice i deo njihovih potčinjenih. Pri takvoj organizaciji vlada nije mogla imati mnogo uticaja na pripremu i tok rata.

Uvod u prvi svetski rat najbolje svedoči o kobnim posledicama prioriteta strategije nad politikom. Početkom 1914. Moltke izjavljuje bavarskom diplomati da je trenutak za rat toliko povoljan sa vojne tačke gledišta da se sličan sticaj okolnosti verovatno neće ponoviti, a 12. maja sastaje se sa Konradom s kim razgovara o verovatnoći rata. Oni neće propustiti priliku koju im je pružio sarajevski atentat. U nastaloj krizi poslednju reč ima Veliki generalštab. Kada je nemački kancelar Betman Holveg savetovao Beču 31. jula, po objavi rata Srbiji, da prihvati predlog britanskog ministra inostranih poslova — da Austro-Ugarska po okupaciji Beograda upozna Evropu sa svojim namerama, uz jasno upozorenje da bi i Velika Britanija mogla stupiti u rat uz Rusiju i Francusku,

²⁴ Isto, str. 139.

intervenise Moltke preporukom Beču da objavi opštu mobilizaciju s tim da će je objaviti i Nemačka. Betman je primoran da povuče svoj savet.

Kada je nemački car 1. avgusta govorio o mogućnosti da se sva nemačka vojska koncentriše protiv Rusije, Moltke mu je objasnio da je to nemoguće jer je koncentracioni plan predviđao glavninu na zapadu. Rat je izazvan odlukom Velikog generalštaba, a on sam bio je rob svog (Šlifenovog) plana. Po njemu nije bilo alternative. Ako Austrija zarati s Rusijom, Nemačka najpre napada Francusku. Tako je nemački Generalštab učvršćivao rusko-francuski savez!

2. PRIORITET POLITIKE

Sasvim je prirodno što se glavni predstavnici militarizma nalaze u autokratskom taboru gde su mogli dejstvovati bez kontrole javnosti. U zemljama buržoaskog parlamentarizma državnici su sačuvali primat politici. To ne znači da su bili manje imperijalisti od prvih. Velika Britanija, zemlja najliberalnijih političkih institucija, bila je na čelu imperijalističke trke. Ona je sebi stvorila i najveću imperiju. Iza nje, Francuska. Nemački imperijalizam, u pokušaju da revidira podelu sveta prema novim ekonomskim odnosima, pogađa najviše ove dve zapadne velesile. Otuda je on u Evropi najagresivniji. Što su njegovi nosioci vojnici, sasvim je u skladu sa razvojem pruske države. I za habsburšku monarhiju može se reći da je počivala na vojnoj organizaciji. Bečko-berlinska vojna sprega potencirala je militarističku agresivnost oba partnera.

I ovde, gde se govori o primatu politike, biće izolovanih pojava i tendencija koje bi više pripadale prethodnom odeljku, samo kada bi se mogle odvojiti od konteksta. Suprotno tome biće mnogo više primera da je politika prekoračila racionalnu granicu koja je odvajala od strategije.

Za predmet razmatranja dobra je polazna tačka američki građanski rat. U SAD prvenstvo civilne vlasti nikad nije dolazilo u pitanje. U mirno doba nije bilo nikakve vojne ustanove koja bi joj to mogla sporiti, a u ratu dugo se nije našla ličnost koja bi mogla sa kompetencijom rešavati strategijske probleme. Bilo je neminovno da se Linkoln, predsednik i vrhovni komandant, uplita u operacije. Što je to jedno vreme činio i Kongres preko svog Vojnog odbora bilo je nepotrebno i sasvim štetno. Još gori je bio Savet generala, takođe kratkotrajna pojava, koji je većinom glasova od-

lučivao o planovima komandanata na terenu! Načelno, Mek Klelen je imao pravo što se opirao mešanju u poslove koji nesumnjivo spadaju u nadležnost generala, a ni Linkolnu ne možemo zameriti što ga je podsticao na aktivnost. Nezgoda je bila u tome što Mek Klelen nije odgovarao svojoj funkciji, pa se uz to počeo i sam mešati u politiku. Ravnoteža između politike i strategije uspostaviće se tek kada Linkoln bude u Grantu našao generala od poverenja. Otada će Linkoln voditi rat a Grant operacije po svome nađenju. Ne tražeći da budu obavješteni o Grantovim operativnim planovima, Linkoln i sekretar rata Stenton su otišli dalje no što je bilo potrebno. Politička vlast mora biti upoznata sa namerama vojnih komandanata, štaviše mora se i saglašavati s njima. Na suprotnoj strani ni do kraja rata nije došlo do razumnog razgraničenja između politike i strategije. Iako je u Liju našao vrlo pogodnu ličnost za rukovanje operacijama, Dejvis se njima bavio sam.

U nemačko-francuskom ratu 1870—71. za odnos politike i strategije od interesa je momenat kuda će Mak Maonova armija iz Šalona. Bojeći se revolucije, vlada i namesništvo guraju je iz dinastičkih razloga na deblokadu Meca, mada nije bilo nikakvih izgleda na uspeh. Odluka o tome šta je trebalo uraditi s njom pripadala je vojnom vodstvu, a u nedostatku organa koji bi upravljao operacijama na svom ratištu — Napoleon III je tu funkciju bio već sasvim ispustio iz ruku — trebalo ju je prepustiti njenom komandantu ili ga zameniti drugom ličnosti koja bi bila uverena u pravilnost vladine odluke i u mogućnost njenog izvršavanja.

Delegacija Vlade nacionalne odbrane improvizovala je čitave armije i upravljala njihovim operacijama. Ne treba ulaziti u problem da li su Gambetine i Fresineove operativne odluke bile pravilne ili ne, posebno uporna njihova ideja o deblokadi Pariza. Dovoljno je konstatovati da nisu imali ni čoveka ni organa kome bi mogli poveriti te operativne funkcije. Možemo im samo zameriti što su nastavili konvencionalan rat sa nekonvencionalnom vojskom, što su se upustili u igru za koju je protivnik imao neporedivo bolji instrumenat i čijim je pravilima bolje vladao. Sama pojava Gambetinih armija je iznenadila i zbunila Moltkea; strategija razvlačenja, iznuravanja i iscrpljivanja zbunila bi još više, njega i njegove trupe.

Učvršćenjem republike, u Francuskoj se autoritet državnika nije mogao više sporiti. Oni su i inicijatori vojne obnove Francuske. Bulanžizam je samo šovinistička epizoda. Niko u Francuskoj nije prežalio Elzas i Lotaringiju, pokrajine koje su i same htele nazad

u sastav Francuske, ali se o tome, po Gambetinom savetu, malo govorilo. Još manje se spominjala granica na Rajni koju je još Danton u Konventu obeležio kao prirodnu za Francusku²⁵. Sasvim su bili retki vojni pisci koji su je tražili iz strategijskih razloga, a njihov uticaj je bio ništavan.

Stav francuskih vojnih krugova na odnos vojske i politike ogleda se najviše u raspravi potpukovnika Anri Mordaka, kasnijeg šefa Vojnog kabineta Žorža Klemansoa. I on se poziva na Klauzevica prvom svojom rečenicom, ali tamo gde počinje da razmatra ulogu civilne vlasti (*pouvoir civil*) u pripremi rata, on je ograničava zahtevom da treba da vodi *dobru politiku*, upravo *odlučnu i energičnu koja će dopustiti vojnom komandovanju da pripremi smele operacije, izrazito ofanzivne*.²⁶

Zadatak je vlade — nastavlja Mordak — da izabere ratnog vrhovnog komandanta, čoveka stoprocentne lojalnosti, čvrstog karaktera, profesionalnog znanja i snažnog intelekta, koji će u mirno doba pripremiti ratne planove, dakle, koji će vršiti funkciju načelnika Generalštaba, po principu — kao što je to bilo u Nemačkoj — da operacije treba da vodi onaj koji ih je pripremio. Dužnost je vlade da ga populariše, da mu pribavi prestiž, ne samo njemu već i čitavom oficirskom sastavu. Ona će morati ubediti narod da treba da ima jaku vojsku, a da će se budući rat voditi do kraja svim raspoloživim sredstvima.

Mordak odbacuje eventualne prigovore da prestiž vojnog komandanta može biti opasan za mladu republiku. Posle četrdeset godina i niza dokaza o lojalnosti armije, smatra da se francuska demokratija ima da oslobodi tih strahovanja da bi šefovima armija mogla stvoriti situaciju koju oni danas (1913) nemaju.

Mordakov vrhovni komandant bi rukovodio operacijama na glavnom ratištu. Za druga ratišta vlada bi ga mogla konsultovati ili zadržati pri sebi jednog od njegovih pomoćnika. Kako vidimo ne predviđa vrhovnog komandanta za sve oružane snage.

Civilna vlast mora vrhovnom komandovanju da spremi dobro *oruđe rata*, solidnu i obučenu armiju kojom će, pod povoljnim uslovima, moći da pristupi izvršavanju svojih strategijskih koncepcija. To je vladin najvažniji zadatak. Zato je potrebno da brižljivo utvrdi *ratni plan* u svima detaljima. Prihvatajući Klauzevicevu definiciju o ratnom planu — da obuhvata rat u celini sa konačnim ciljem kome teže svi posebni ciljevi — Mordak naglašava da je sada

²⁵ Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi, str. 106.

²⁶ H. Mordacq, *Politique et stratégie dans une démocratie*, str. 79.

to aktuelnije nego ikada ranije i da nije slučajno što se taj termin odomaćio u Francuskoj, posebno na Ratnoj školi. Ratni plan, pored političkog plana i operacijskih projekata, treba da obuhvati plan mobilizacije, koncentracije, snabdevanje hranom i municijom, finansijski plan, plan unutrašnje sigurnosti i sve drugo što će dopustiti da se rat zahvati *u celini*.

Za rešavanje ovih pitanja u Francuskoj je 1906. formiran Viši savet narodne odbrane *radi proučavanja svih pitanja koja traže saradnju dva ili više ministarstava*. Njegov predsednik je predsednik republike a članovi ministri spoljnih poslova, finansija, rata, mornarice, kolonija. Načelnik Generalštaba, načelnik Admiralštaba i predsednik Komiteta za odbranu kolonija su savetodavni članovi. Rešavajući glas imaju, dakle, civili, članovi vlade. Studija pitanja koja treba da čine predmet sporazuma između ministarstva spoljnih poslova, mornarice i vojske poverena je komitetu čiji su članovi dva visoka činovnika ministarstva spoljnih poslova i načelnici Generalštaba i Admiralštaba.

Na prvi pogled pitanje saradnje civilnih i vojnih vlasti rešeno je dobro, samo Mordak tvrdi da se Viši savet narodne odbrane za pet godina postojanja sastao svega *jednom*. Otada pa do prvog svetskog rata biće to češće. Mordak žali što nije prihvaćen predlog generala Lanloa, od juna 1911, o formiranju Generalštaba narodne odbrane, dakle, koji bi se brinuo o organizaciji i upotrebi vojske i mornarice.

Mordak prihvata Moltkeovo gledište da strategija radi u smislu koji joj ukazuje politika a da zadržava svu svoju nezavisnost u izboru sredstava akcije. To mu se toliko dopalo da ga je citirao na dva mesta²⁷. A između njih on staje na sasvim drugo gledište. Za Mordaka glavni komandant je dužan da projekte operacije dostavi vladi na odobrenje, pa ako se ona ne složi po bitnim stvarima, treba da se zahvali na položaju, dok je Moltke potpuno isključivao Bizmarka iz operacija. U jednom ranijem svom radu²⁸ tvrdi da je glavni komandant pretrpeo poraz svaki put kada se rukovodio političkim obzirima. Mordak odbacuje vojne komitete i savete koji upravljaju operacijama. Između vlade i glavnog komandanta ne treba da bude posrednika, već samo međusobno poverenje.

Baš poverenja nije bilo u Francuskoj pred prvi svetski rat. Niti koordinacije. Kada su 1905. upitali ministra spoljnih poslova

²⁷ Isto, str. 160 i 237.

²⁸ Mordac, *Études stratégiques*, str. 168.

da li mu je ista poznato o vojnim pripremama Francuske, on je odgovorio: *Vi me pitate suviše. Ja vršim svoju dužnost i pretpostavljam da moje kolege čine svoju.* Načelnik francuskog Generalštaba je tek 1909. saznao za francusko-italijanski ugovor od 1902. kojim se praktično isključivao italijanski napad, pa je za sve to vreme predviđao na Alpima nepotrebnu armiju. I pored Višeg saveta narodne odbrane, general Žofr, u čijim su rukama bile sasređene pripreme vojske za rat, još je 1911. imao muke da sazna ciljeve francuske spoljne politike.²⁹ Kompetencije državnika i vojnika, odnosno strategije i politike bile su tada oštro podejljene u Francuskoj. Ipak, vlada je kategorički odbila Žofrov predlog da svojim ofanzivnim operacijskim planom zahvati i Belgiju kada je, po svim izgledima, bilo već jasno da će to učiniti Nemci. Šlifen nije ni pitao kancelara Rajha. Žofr je imao bolji politički instinkt. Inače se čuvao da umeša vladu u svoje poslove, ukoliko nije tražio novac, ljude i materijal. Ipak je obavestio vladu da će u slučaju rata preći u ofanzivu, što je naišlo na odobravanje.

Na materijalnoj spremi za dugotrajan rat nije ni u Francuskoj urađeno ništa. O ratnom planu, kakav je zamišljao Mordak, nije bilo ni reči. Sam sastav Višeg saveta narodne odbrane, bez obzira koliko se puta sastajao, nije davao velike garancije da se moglo dublje zahvatiti u privredu.

Pred prvi svetski rat raspravljalo se u Francuskoj da li je parlamentarni režim smetnja brzom odlučivanju o ratu i miru. Neki su tvrdili da su autokratski režimi (Nemačka) mnogo pogodniji za strategijsku ofanzivu jer će biti u stanju da brže mobilišu i koncentrišu, budući da njihovi vladaoци imaju prava da objave rat bez konsultovanja parlamenta. Ta strahovanja demantovao je prvi svetski rat. Postavljalo se i pitanje da li će republikanski režim obezbediti vladi dovoljan autoritet u izvanrednim uslovima koje stvara rat. Politički pisci su sumnjali u to. *Ja ne verujem* — pisao je 1913. jedan socijalistički poslanik — *da se iz republike mogu ikad izvući osobine koje zahteva ratna politika.*³⁰ U više mahova je pitanje saobražavanja vlasti ratnom stanju postavljeno pred francuski parlament. Ko će obezbediti koncentrisanu i moćnu organizaciju, jedinstvo pogleda, brzinu akcija? Izgledalo je da je to nemoguće u sklopu francuskog ustava, a delikatan mehanizam izmene ustava do rata 1914. nijedna vlada nije htela staviti u pokret.

²⁹ J. Joffre, *Mémoires*, I, str. 102, 105.

³⁰ P. Renouvin, *La crise européenne et la Grande guerre*, str. 154.

Nije čudo što je prvih godina rata zbrka kompetencije kočila vojni napor Francuske.

General Polio, načelnik italijanskog Generalštaba, dogovorio se početkom 1914. sa nemačkim Generalštabom da će, u duhu Trojnog saveza, u slučaju rata s Francuskom uputiti na nemačko-francusku granicu tri armijska korpusa i dve konjičke divizije radi neposredne podrške nemačke vojske. Polio, veran pristalica Trojnoga saveza, radio je u raskoraku sa namerama italijanske vlade koja od 1902. nije ni nameravala da ratuje protiv Francuske. Slične nesuglasnosti bilo je između politike i mornarice koja se konvencijom od 2. avgusta 1913. angažovala da će zajedno sa austrougarskom mornaricom saradivati u Sredozemnom moru, gde će ometati transport francuskih trupa iz severne Afrike u metropolu. Osnove ovog drugog sporazuma bile su još nerealnije. Od samog početka Trojnog saveza Italija nije bila spremna da ratuje protiv Britanije čija je moćna flota mogla ugrožavati njene razvučene obale i razvijeni pomorski saobraćaj, a sada, posle anglo-francuskog Srdačnog sporazuma iz 1904, to se kategorički moralo isključivati. Očigledno, italijanska vlada iz predostrožnosti nije upoznala svoje vojne šefove sa tim ugovorom jer nije bilo nikakve opasnosti da bi oni mogli odvesti Italiju u saveze koje vlada nije želela. Politički uticaj Generalštaba i Admiralštaba bio je neznatan.

Ne može se reći da politička vlast ima prvenstvo samo u zemljama buržoaskog parlamentarizma. I u autokratskoj, carskoj Rusiji Generalštab ne igra određujuću političku ulogu kao u Nemačkoj i Austro-Ugarskoj. Operacijama u Mandžuriji 1904—1905. ne upravlja Glavni štab (Generalštab), koji je u sastavu Ministarstva rata, već Komitet za Daleki istok koji pod carevim predsedništvom okuplja ministre rata, mornarice, spoljnih poslova, unutrašnjih poslova i finansija. Kuropatkin, glavni komandant u Mandžuriji, sprovodio je odluke Komiteta donete na desetak hiljada kilometara od ratišta, nekad i protiv sopstvenog ubedenja. Očigledno, ovde se politika suviše umešala u strategiju. Savet narodne odbrane, kome je predsedavao veliki knez Nikolaj Nikolajevič, nije došao do izražaja pa je ukinut 1909.

Posle rata sa Japanom, iz Ministarstva rata izdvojena su odeljenja koja su se bavila pripremom rata i pripojena novoformiranom Generalnom štabu, čiji načelnik u početku nije bio potčinjen ministru rata već neposredno caru. To je samo oslabilo uticaj

Generalštaba na vojne poslove. Ubrzo je Opšte odeljenje Generalnog štaba vraćeno u sastav Ministarstva rata, a njemu je zatim potčiji više oslabilo položaj načelnika Generalnog štaba kome je ostalo uglavnom operativno planiranje i briga o generalštabnim oficirima. U Rusiji, dakle, pokušaj da se Generalštab izdigne iznad ministarstva, po ugledu na Berlin i Beč, nije uspeo.

Odnos Generalnog štaba prema politici odaju reljefno kritični dani jula 1914. Na austrougarsku objavu rata Srbiji 28. jula, rešeno je na konferenciji u Carskom Selu pod predsedništvom cara, da se mobilišu protiv Austro-Ugarske 4 vojna okruga sa 13 korpusa, mada delimična mobilizacija nije bila ni predviđena ni pripremljena. Improvizovana delimična mobilizacija mogla je poremetiti tok opšte mobilizacije. Ministar rata, Suhomlinov, koji je tu bio prisutan, ipak se nije protivio, bilo što nije poznavao mehanizam mobilizacije, bilo što je olako prešao preko toga.³¹ I načelnik Generalnog štaba, Januškevič, tek nekoliko meseci na toj dužnosti, nije ukazao na nezgode te improvizacije. Delimična mobilizacija je objavljena 29. jula uveče, a tek idućeg dana, 30. jula, na zajednički demarš Suhomlinova i Januškeviča, ministar spoljnih poslova Sazanov je izdejstvovao od cara ukaz o opštoj mobilizaciji pošto je Nemačka već otpočela mobilizaciju.³² Tipično je za prioritet politike da ministar rata i načelnik Generalštaba šalju caru ministra spoljnih poslova da izdejstvuje naređenje za mobilizaciju.

Januškevičevo i Suhomlinovo insistiranje na opštoj mobilizaciji 30. jula ne bi se moglo kvalifikovati kao nametanje strategije politici, vojnih obzira političkim. Sporiji tok ruske mobilizacije je nalagao da se otpočne što pre. Drugo je pitanje da li je ruski Generalni štab pogrešio što nije predvideo delimičnu mobilizaciju. Danilov, Januškevičev pomoćnik, objašnjava podrobno zašto delimična mobilizacija nije bila predviđena iz vojnih razloga. Iako ona u ovom slučaju ne bi zaustavila rat, jer je Nemačka bila rešena da ga izazove, diplomaciji je očigledno nedostajala. Greška je u nedovoljnoj saradnji politike i strategije. Neće biti u pravu Šapošnikov kada tvrdi da je mobilizacija već sama po sebi rat.³³ Austrija i Prusija su mobilisale jedna protiv druge 1850, a Austro-Ugarska je to učinila 1909. i 1913. protiv Srbije i Rusije pa nije došlo do rata.

³¹ J. Danilov, *La Russie dans la guerre mondiale*, str. 31.

³² S. Sazanov, *Les années fatales*, str. 215—220.

³³ Šapošnikov, *Mozak vojske*, str. 262.

Podređenost strategije politici vidi se i u ruskoj literaturi. Ler izrazito naglašava prioritet politike u miru. Ne pominje njenu ulogu u ratu, ali tvrdi da je *apsolutno ista* onoj ulozi koju strategija ima prema taktici.³⁴

3. SIMBIOZA POLITIKE I STRATEGIJE

Rezimirajući ovo mnoštvo gledišta i akcija u odnosu strategije i politike moglo bi se zaključiti da strategija, shvaćena još uvek kao organizacija i upotreba oružanih snaga, uzurpira prava koja pripadaju politici najviše tamo gde je imperijalistička agresivnost najupadljivija, čemu idu, očito, naruku i autokratski režimi, koji sami po sebi nisu uzroci takvog razvoja. Tendencije prelaženja svojih kompetencija rastu kod vojnika po meri kako se u imperijalističkoj trci jačaju oružane snage, drugim rečima kada u državnim poslovima i međudržavnim odnosima njihova relativna uloga biva veća. Suprotno tome, kada vlada ima širu podršku masa, strategija postaje zaista sredstvo politike, kao u Francuskoj u republikanskom periodu rata 1870—71. ili za vreme Pariske komune. U takvim revolucionarnim situacijama politika, popunjavajući prazninu u organizaciji strategije, često prelazi u drugu krajnost nametanjem joj zadataka koje ona ne može izvršavati.

U teoriji je do prvog svetskog rata ovaj problem vrlo površno obrađen. Teorija je opterećivana mnogim društvenim i subjektivnim momentima. U prvi svetski rat ulazi se sa nejasnim shvatanjima, sa nekom maglovitom idejom da je strategija (rat) zamenila politiku u smislu Klauzeviceve popularne formulacije o produženju politike ratom. Ovako jednostrano shvaćeni Klauzevic u smislu dvojstva politike i strategije, upravo alternativa politika ili rat, u osnovi je svih zabluda. *Poznajem malo vojnih ili ustavnih problema koji su toliko nejasni kao oni koji se odnose na više sfere vođenja rata* — priznao je lord Holdejn, britanski ministar rata uoči prvog svetskog rata³⁵.

Ipak se u Velikoj Britaniji pitanje odnosa politike i strategije najpravilnije postavlja. I tamo je politički uticaj vojnih i pomorskih krugova bio beznačajan. Nije bilo nikakve opasnosti da će anglo-francuske vojne i pomorske konvencije iz novembra 1912, je-

³⁴ Ler, *Neke evolucije u strategiji*, str. 4.

³⁵ F. A. Johnson, *Defense by Committee*, str. 123.

dini pisani dokumenti Srdačnog sporazuma, nagnati britansku vladu na politička rešenja u njihovom smislu, ma koliko one bile precizne. Britanska vlada je pripremila i ekspedicioni korpus za rat na Kontinentu na strani Francuske, ali samo za slučaj da prethodno donese političku odluku o stupanju u rat. Isključivala je svaki automatizam. Savet imperijalne odbrane, zamenivši 1904. provizorni Odbrambeni Savet, formiran 1902. posle burskog rata, bio je savetodavni organ vlade bez ikakve izvršne vlasti, iako je u svom sastavu imao i članove vlade pored najviših vojnih rukovodilaca i državnika dominiona. Komitet se bavio samo vojnim problemima koji su se ticali sigurnosti Imperije. Generalštab, obrazovan posle burskog rata a pretvoren 1908. u Imperijalni generalštab, bio je samo organ ministarstva rata. Čerčil, već tada kao prvi lord Admiraliteta — istaknuti član vlade — smatrao je da razlike između politike i strategije sve više nestaju *ukoliko se posmatraju sa više tačke gledišta. U krajnjoj liniji politika i strategija su jedno*³⁶. Time se sasvim približio Klauzevicu koji je tvrdio da ratna veština na svome najvišem stepenu postaje politika koja ne piše note nego bije bitke. Lord Grej, ministar spoljnih poslova, naglasio je jula 1912. u Donjem domu da su *spoljna politika i pomorska strategija stvarno i nužno u velikoj međusobnoj zavisnosti*, dok je u Nemačkoj admiral Tirpic vodio svoju pomorsku politiku, nezavisno od vlade i vojske.

Biće korisno da se na ove misli o simbiozi politike i strategije baci još malo svetlosti. Politika obuhvata sve društvene (državne) aktivnosti, među njima i strategiju, drugim rečima vojnu organizaciju i njenu upotrebu. Predstavljena grafički kao krug, politika će imati mnoštvo sektora kao posebne oblasti svoje akcije — spoljnu politiku, finansije, industriju, prosvetu, vojsku, mornaricu... — a svi se ti sektori svojim vrhovima sastaju u centru kruga ili u rukama tela ili ličnosti odgovornih za (opštu) državnu politiku. Mada oružana sila ima u ratu toliko upadljivu ulogu, ipak se njoj ne može podrediti politika, dakle, sve ostale državne aktivnosti. To bi značilo brkanje strategije kao pojma o organizaciji i upotrebi oružanih snaga sa pojmom ratovodstva — dakle, vođenje rata što je stvar politike kao celine. Između politike, shvaćene ovako široko, i strategije, dela njene delatnosti, ne može biti nikakvih suprotnosti jer politika ne može doći u sukob sa samom sobom.

³⁶ O. E. Schüddekopf, *Die britische Marinepolitik*, str. 12.

Strategija ima svoju posebnu oblast rada, no ako bismo stali na stanovište da u njoj, dakle, u pitanju organizacije i upotrebe oružane sile, mogu donositi odluke samo profesionalni vojnici, onda smo otvorili glavni izvor sukoba između politike i strategije. Odgovoran državnik mora da rešava mnoga vojna pitanja, kao što odlučuje o svim važnijim problemima svih resora. Na vojnom sektoru to će biti prvenstveno iz uže oblasti strategije, ali se može umešati i u delokrug rada nižih sfera. Niko neće sporiti da je pitanje operacije preko Belgije spadalo u domen vlade — kao što je shvaćeno u Francuskoj — a ne načelnika Generalštaba kao što je bilo u Nemačkoj. Pri tome nije važno u kojoj meri je državnik poslušao svoje vojne savetnike; glavno je da je odluka nužno njegova i da on za nju snosi punu odgovornost. Bitno je uočiti da se strategija u sklopu opšte državne politike može posmatrati kao posebna oblast, ali da se kompetencije državnika ne mogu zaustaviti na njenim granicama. On rešava sva ona pitanja koja vojnici ne mogu da reše, bilo što ne kontrolišu sve komponente problema, bilo što nemaju dovoljno političke ili administrativne moći da takva rešenja sprovedu u delo — kao što je problem vojne obaveze, kadrovske roka, naoružanja...

Strategiju i politiku, delokrug vojnika i državnika, moguće je razgraničiti, ali se subjektivni sukobi ne mogu isključiti. Oni nisu samo plod neviđavnosti, kao što kaže Klauzevic, a ne mogu se rešiti ni sami po sebi izmenom i izjednačenjem gledišta kao nekim *kliringom*, kao što kaže Čerčil³⁷, gde bi se razne relativne vrednosti mogle utvrditi i međusobno izmiriti. Ako je, na primer, invazijom Belgije 1914. trebalo omogućiti uništenje francuske vojske jednim udarcem, onda se — ako se u to verovalo — mogla zanemariti i intervencija Velike Britanije, moglo se prkositi i svetskom javnom mnenju, kada se već stajalo na gledištu da su međunarodni ugovori (neutralnost Belgije) obična parčad papira, kako se izrazio Betman Holveg prema britanskom ambasadoru početkom avgusta. A ako se nije verovalo u potpun uspeh manevra desnim krilom kroz Belgiju — onda nikako. Pošto niko nije mogao dokazati da će gaženje Belgije dati očekivane strategijske rezultate, bilo je mesta za oba gledišta. To važi i za suprotnu, francusku stranu: da li će strategijska korist — pariranje nemačkog obuhvata — prevagnuti političku štetu, otuđivanje Velike Britanije? Bitno je da takve krupne probleme rešava državnik, pa se samo u tome

³⁷ V. Čerčil, *Svetski rat*, I, str. 480.

smislu može govoriti o prioritetu politike nad strategijom bez obzira na šta se rešava državnik, za invaziju ili protiv invazije Belgije.

Prioritet državnika ne može da ide do krajnjih posledica u svim sferama strategije. Kako kaže Klauzevic, on neće voditi patrole niti postavljati predstraže. Kada su u pitanju problemi koji ne zahvataju celovit državni interes, koji on ne može da sagleda iz nedostatka informacija ili teorijske spreme, onda ih ostavlja vojniku. Niko neće odobriti da se iz Petrograda upravlja operacijama u Mandžuriji. Bilo je dovoljno da se vojskovođa na terenu postave zadaci i da mu se stave na raspolaganje odgovarajuća sredstva. Ako vlada nije imala poverenja u Kuropatkina, trebalo je da odredi drugog. Gambeta i Fresine nisu imali drugog izbora, što se za 1904—05. ne može reći.

Jedan od uzroka lutanju i kolebanju po toj materiji u periodu pred prvi svetski rat je svakako nedovoljna sprema državnika za shvatanje i rešavanje krupnih strategijskih problema. Politika mora poznavati svoj instrument, govorio je Klauzevic. Ona će ga početi upoznavati tek tokom rata.

4. KARAKTER RATA

Shvatanja o prirodi rata, koji neminovno nailazi, biće u korenu organizacije oružanih snaga i u osnovi gledišta o njihovoj upotrebi.

U građanskoj nauci rat se smatrao nužnom, negde čak i korisnom društvenom pojavom, u svakom slučaju kao legitimno sredstvo za ostvarenje državnih ciljeva, u suštini ciljeva vladajuće klase koje je ona nastojala — ne sasvim bez uspeha — da u očima naroda identifikuje sa nacionalnim interesima. Porastom materijalnih mogućnosti, u službu rata stavljaju se sve više ljudi i sve veća sredstva pa se rado predstavlja kao sudar naoružanih naroda.

Takav se karakter rata naglašava u uvodu svih celovitih vojnih radova o ratu, u raspravama i udžbenicima. Za fon der Golca — na primer — moderni rat je postao stvar nacija koje imaju svoje interese kao i pojedinci, a nacionalni egoizam je nedeljiv od nacionalne veličine. Foš govori o ratu koji postaje sve više *sebičan, strastven, nasilan* (podvukao autor). U tome je najdalje otišao nemački Generalštab koji u svojoj publikaciji o zakonima rata iz 1902. utvrđuje da *rat energično vođen ne može biti upravljen samo protiv neprijateljevog borca i njegovog odbrambenog dispozitiva,*

već da mora nastojati da uništi materijalne i moralne izvore. Humanitarni obziri... mogu se uvažiti samo ako su u skladu sa prirodom i ciljevima rata.²⁸ Prvi akcenti totalnog rata!

U logičnoj asocijaciji rat narodâ sa svim njihovim izvorima mora trajati dugo. Na to su već ukazivali događaji na Iberijskom poluostrvu 1808—14. i u Francuskoj 1870—71. Moltke Stariji je i govorio o budućem sedmogodišnjem i tridesetogodišnjem ratu, a u Rusiji, smatrao je Bloh, da će budući rat, neminovno dugotrajan, doneti angažovanim narodima ekonomsku katastrofu. Takvih je gledišta bilo i u drugim zemljama. Začudo, svi su se, bez izuzetka, spremali za kratak rat u koji će ubaciti sve raspoložive snage pokrenute u granicama koliko-toliko zdravih finansija. Organizacija, strategija, a dobrim delom i taktika podešene su toj ideji.

Suvišno bi bilo insistirati na stavove marksizma prema ratu kao proizvodu klasnog društva. Ta se ideja probija ponekad i u delima buržoaskih pisaca. Moltke Stariji priznaje da je berza zadobila toliko uticaja da u službi svojih interesa može pokrenuti i armije na ratne pohode, a Foš, najznačajniji francuski vojni teoretičar pred prvi svetski rat, nema nikakvih iluzija da su burski rat izazvali trgovci londonskog Sitija a ne britanska kraljica. Upravo prema društvenim snagama koje su ratove pokretale i prema ciljevima za koje su ih vodile, Marks i Engels su delili ratove na odbrambene i napadačke, bez obzira da li su ofanzivni ili defanzivni, upozoravajući ujedno da se mogu pretvoriti u svoju suprotnost kao rat 1870—71. Černiševski je delio ratove na pogubne, (rušilačke) i na korisne (dobrotvorne). U druge, pored oslobodilačkih je stavljao i narodne revolucije za oslobođenje od unutrašnjih eksploatora.

Razvijajući dalje misao o klasnom poreklu ratova Lenjin ih je delio na pravedne i nepravedne: prvi su nacionalnoodbrambeni, ukoliko su društveno progresivni, oslobodilački i revolucionarni, drugi imperijalistički i kontrarevolucionarni, takođe uz napomenu da pri tome nije merodavno ko ih je pokrenuo niti da li su vođeni ofanzivno ili defanzivno. Lenjin je razobličio teorije o *pokretačima rata*, o *odbrani domovine* i o *odbrambenom ratu* kojima su imperijalističke sile pravdale sve intenzivnije pripreme za oružani obračun. On je razgolitio i buržoaski pacifizam koji je nastojao da pokret za mir odvoji od revolucionarne borbe. Iako su u modernim

²⁸ F. Schuneider, *Histoire des doctrines militaires*, str. 60.

ratovima angažovani narodi, u masovnim armijama imperijalističkih sila Lenjin nije video naoružane narode već slepo sredstvo u rukama vladajuće klase, koje treba dezorganizovati da bi se omogućio uspešan ustanak proletarijata, što će se proročki ostvariti u oktobarskoj revoluciji.

Korisno je ovde naglasiti da je Lenjin visoko cenio Klauzevica, *vojnog teoretičara čije je ideje oplodio Hegel*. Klauzeviceve misli o političkom sadržaju rata i o njegovom protivrečnom, dijalektičkom karakteru, nazvao je Lenjin *neospornom tekovinom za svakog misaonog čoveka*. Klauzevicevu tezu da politika može imati pogrešan pravac, da može služiti častoljublju, privatnim interesima i sujeti vladalaca smatrao je Lenjin približavanje marksizmu. Posebno je odobravao metod kojim je Klauzevic prilazio studiji ratova: iz konkretnih političkih (istorijskih) situacija, izvodio je svoj stav prema objektivnim (logičnim) i subjektivnim tendencijama rata. Složio se s njim i o pitanju napada i odbrane, napadača i branioca, da poslednji zapravo izaziva rat što ne daje napadaču da ga porobi na miran način.³⁹

³⁹ J. A. Rasin, *W. I. Lenin — der Schöpfer der sowjetischen Militärwissenschaft*, str. 31—39.

Glava treća

TRKA U NAORUŽAVANJU

1. NAORUŽANI NARODI

Pred zapanjenom Evropom Nemci su 1870. za nekoliko nedelja uništili armije drugog carstva gotovo bez ostatka, u nekoliko poteza izbacili iz rata vojsku koja je tokom svoje vekovne istorije ubrala više lovorika od svake druge. A kada su svi pomislili da je nestankom francuske vojske sa ratišta rešen i rat, na iznenađenje čitavog sveta i samih Nemaca, Leon Gambeta, tridesetogodišnji pariski advokat, dotle najuporniji protivnik rata, prešavši iz opsednutog Pariza u slobodnu Francusku na spektakularan način, vazdušnim putem, diže ni iz čega nove armije koje više meseci osporavaju Nemcima pobedu, duže nego ranije carske. Najzad, dočepavši se oružja, narod Pariza je zbacio sa sebe vlast buržoazije i hrabro branio izvojevanu slobodu protiv čitave armije kojoj nije nedostajala podrška tobožnjih neutralnih Nemaca. Neviđene pojave iz kojih je trebalo izvući zaključke.

Nikom nije moglo izbeći da se dosledne pobede nemačkih armija nad francuskim carskim i republičkim vojskama moraju pripisati većoj efikasnosti, ili tačnije, njihovoj većoj profesionalnoj vrednosti. Padalo je u oči da je pruska opšta vojna obaveza, koja nije dopuštala nikakve klasne izuzetke, dala vojsku izjednačenog nacionalnog duha, a kratak, trogodišnji rok službe u kadru stvarao mnoštvo obučenih rezervista kojima su mirnodopske jedinice na oglas mobilizacije brzo i lako popunjene do ratnog sastava a u toku operacija popunjavale svoje gubitke bez uštrba na kvalitet. Gambetine armije, bez obzira što nisu mogle pretvoriti poraz u

pobedu, impresionirale su samom svojom pojavom, ukazivale na mogućnost da se vojske mogu improvizovati iz naroda, upravo da se narod može naoružati, a Pariska komuna je bila uverljiv primer kako naoružani narod može upotrebiti svoje oružje.

U praksi perioda koji nailazi delovaće trajno svi ovi momenti. Očito, nije moglo biti reči da se odbace oprobane stajaće armije za ljubav improvizacije, već zbog pretnje društvenom poretku koju je takvo rešenje krilo u sebi. Zaključeno je samo da se mirnodopske armije na oglas rata moraju znatno pojačati rezervistima na osnovi opšte vojne obaveze, a pruski sistem kratkog roka bio je najpouzdaniji način da se oni i obuče. U trci u naoružavanju, koja tom razdoblju daje obeležje, potencijalni protivnici se najviše takmiče brojem ljudi koje će za slučaj rata izvesti na granicu, podvrgavanjem vojnoj obavezi sve veći broj godišta i sve više ljudi iz svakog od njih. To dovodi i do sve većih mirnodopskih vojski da se ne bi suviše izgubilo u koheziji i gotovosti. Svuda je prihvaćeno gledište Moltkea Starijeg da niko u ratu ne može nikad biti (brojno) suviše jak, što je samo varijanta Napoleonove dosetke da je bog uvek uz velike bataljone. Masa je prvi cilj trke. Težnju rastućih vojski potencira brz porast stanovništva a omogućuje materijalni napredak.

Tendencija je svuda ista, a granice i plafone postavljaju vrlo raznolike finansijske mogućnosti država pa se znatno razlikuju i konkretna rešenja. Glavni je problem koliko se mladića svakog godišta može provesti kroz redovan rok službe u kadru. Pri datom budžetu to zavisi od dužine roka: ukoliko je duži utoliko kontingent regruta mora biti manji. Kada je rok kratak obučenost je slabija a odnos kadra i rezerve nepovoljniji, pri datoj ratnoj formaciji, što slabi spremnost i upotrebljivost jedinica. Rok se kolebao najviše između dve i tri godine sa znatnim izuzecima naviše i naniže, naročito u početku perioda kada u mnogim zemljama nije bilo uslova za naglo prihvatanje iskustava nemačko—francuskog rata. Kada su se međunarodni odnosi zaoštravali produžavao se kadrovski rok ili se prosto zadržavalo u kasarnama godišta koje ga je bilo odslužilo, čime se ubrzavala eventualna mobilizacija.

Neobuzdano jačanje oružanih snaga kočili su i unutrašnji politički odnosi. U parlamentarnim zemljama bilo je teško nagovoriti poslanike da narodu, koji ih je birao, nametnu velike vojne terete. I u autokratskim zemljama, kao u Nemačkoj i Austro-Ugarskoj, gde su parlamenti ipak odobravali budžete (Rajhstag,

Delegacije), nije bilo lako iščupati vojne kredite. Socijalističke partije, sve jače u predstavničkim telima, ma koliko bile protkane sitnoburžoaskim i nacionalističkim idejama, principijelno su davale otpora ratu i svemu onome što ga je moglo izazvati. I čisto autokratski režimi, kao onaj u Rusiji, morali su vojnim izdacima postaviti neke granice, da se ne bi oštetili interesi njihovih nosioca — aristokratije i krupne buržoazije — a narod ne bi naterao na revoluciju od koje su stalno strepili.

Alternativa: stajaća vojska ili milicija, koja je u prethodnom razdoblju toliko zainteresovala teoriju, posebno progresivne duhove, sada je prevaziđena. Posle ubedljivih pruskih pobeda niko nije mogao ozbiljno zahtevati da se brišu stajaće vojske, da se zadrže samo kadrovi koji bi na oglas rata formirali *ad hoc* čitave armije. Problem je sada u trajanju službe u kadru. Levica odbacuje duge rokove kao instrumente agresivnog rata, nastoji da ih radikalno smanji čak na šest meseci, smatrajući da je to dovoljno za odbranu zemlje. Toliki rok omogućio bi, zaista, da svi sposobni muškarci prođu kroz vojnu obuku, dobile bi se veće ratne armije, a pojam naoružanog naroda znatno bi se približio svom pravom značenju. Tome se energično protive vojne uprave i vlade bojeći se da bi se u masi ljudi izgubio kvalitet, da bi takve nedovoljno obučene i disciplinovane trupe, nerazvijenog vojničkog duha, iskliznule iz ruku vladajuće klase. Pariska komuna nije bila zaboravljena. Pitanje kadra ili milicije vaskrslo je ponovo za trenutak povodom burskog rata, krajem veka. Neki su stali na stanovište da kada su Buri, improvizovani vojnici, mogli davati toliko uspešan otpor stajaćoj britanskoj vojsci, moći će i drugi. Ovog puta su izgledi bili još manji da se brišu stajaće armije. U evropskih velikih sila, one su se dotle popele na više stotina hiljada ljudi, a međunarodni odnosi su se toliko zaoštrili da je svakog časa pretio rat.

Opšta vojna obaveza, koju prihvataju gotovo sve države, sada je bila zaista opšta. Od ranije konskripcije, takođe obaveze, ona se najviše razlikuje neznatnim izuzecima, a ukoliko ih dopušta svode se gotovo isključivo na fizičke nedostatke vojnog obveznika i na njegov materijalni odnos prema porodici. Ranije su se oslobađali socijalno jači slojevi, sada (samo u miru!) ekonomski najslabiji slučajevi da ne bi došao u pitanje opstanak onih koje je obveznik izdržavao. Zahvatao se i veći broj godišta. Vojna se služba idealizovala, proglašavana je časnom obavezom građana prema domovini, pa su iz nje bili isključeni svi oni koji su iz ma kojih razloga izgubili građansku čast. Prema takvom shvatanju ni nacionalne manjine

nisu mogle ostati po strani. Kao ravnopravni građani, bar formalno, i njihovi pripadnici su imali ista prava i obaveze. Negde se vodilo samo računa da se oni u okviru politički pouzdanijim ljudstvom ili jedinicama, a u ratu da se ne upotrebe tamo gde bi njihova nacionalna osećanja došla u sukob sa lojalnosti prema državi čiji su građani bili.

Malo je bilo država koje su sve prispele i sposobne mladiće mogle podvrgnuti kadrovskom roku od dve ili više godina. Toliki broj ljudi, koje daju dva ili više godišta, ne bi se mogao izdržavati u kasarnama. Otuda je iz svakog godišta uzimano žrebom onoliko regruta koliko je odgovaralo finansijskoj moći država a ostalo je prebacivano u rezervu sa sasvim kratkom obukom, čak i bez nje.

Sve se ljudstvo koje je stavljala na raspolaganje opšta vojna obaveza nije moglo upotrebiti za operacije. Operativnoj (aktivnoj) vojsci su pripadale stajaće trupe (stalni kadar) i nekoliko najmlađih klasa rezervista čiji se broj stalno povećavao da bi se imala što veća operativna armija, da bi se zadovoljio princip masa koji je teorija postavljala. Za popunu operativne vojske, na oglas mobilizacije obrazovane su dopunske jedinice popunjene prekobrojnim i neobučanim obveznicima takođe mlađih godišta, a starija godišta formirala su posadne i pozadinske jedinice za obezbeđenje sopstvene ili okupaciju osvojene neprijateljske teritorije, odnosno za pozadinsku službu. To bi bila opšta shema podele vojski koja u konkretnim slučajevima dobija vrlo raznolike oblike i nazive, prema tradicijama, državnoupravnom uređenju, strukturi i običajima stanovništva. Uprkos takvom raščlanjavanju prema godištim i nameni, bilo je vrlo malo država koje su u početku prvog svetskog rata iskoristile sav svoj ljudski potencijal.

Sa mirnodopskog na ratno stanje prelazilo se mobilizacijom, najbržim putem, prema utvrđenom planu kojim je precizno po danima i satima određivala uloga svake jedinice, svakog pojedinca i svih zainteresovanih samoupravnih i državnih organa, posebno transportnih organizacija. Opšti uzor je pruska mobilizacijska tehnika iz 1870. Da bi se postigla maksimalna brzina, trebalo je prihvatiti i pruski princip teritorijalnog popunjavanja, što znači popuniti ratne jedinice iz najbliže okoline. Teritorijalna mobilizacija daje regionalno obojene trupe od čega su mnoge države zazirale, pa su kao korektiv uvele eksteritorijalno regrutovanje (služenje u kadru) da bi se izmešali ljudi iz raznih krajeva. Ova mera, upotrebljiva samo za aktivne trupe koje su imale kadar, bila je utoliko efikasnija ukoliko je bio veći procenat kadra u ratnim jedinicama.

Na brojni odnos kadrovaca i rezervista utiče više elemenata, najviše finansijske mogućnosti zemlje. Deo operativnih jedinica može se formirati iznova uz izvestan procenat kadrovaca izvučenih iz mirnodopskih trupa pa se tada najčešće nazivaju rezervnim. Kada se mirnodopski kadar deli ravnomerno na sve operativne jedinice, aktivne i rezervne, postiže se ravnomeran prosek vrednosti. To se često izbegava da bi se za aktivne jedinice sačuvao bolji kvalitet. Vrlo često se rezervne jedinice popunjavaju nešto starijim godištima rezervista. Dopunske, posadne i pozadinske jedinice se u mobilno i ratno doba formiraju najčešće iznova, sa najnužnijim komandnim kadrom iz aktive.

Kohezija jedinica mirnodopskih i ratnih bila je posebna briga vojne uprave. Pored discipline negovane su druge vezujuće i pokretačke sile — patriotizam, tradicije celine i jedinica, lojalnost prema vladajućoj kući, profesionalni elan kadrova — a uporedo se nastojalo da se vojnici i oficiri hermetički ograde od političkog života zemlje, u prvom redu uskraćivanjem prava glasa dok su bili pod oružjem.

Uz pešadiju, konjicu i artiljeriju — glavne rodove vojske, kako se nazivaju — inžinjerija je svojim razvojem takođe obezbedila attribute samostalnog roda. Saobraćajne trupe još su većinom u sastavu inžinjerije, a samo u SAD su postale samostalan rod vojske. Pri kraju perioda u vojskama evropskih velikih sila osamostalilo se i vazduhoplovstvo u poseban rod pošto se izdvojilo iz inžinjerije kojoj su prve njegove jedinice bile većinom pridate.

Odnos između glavnih rodova se bitno izmenio na štetu konjice. Opšta vojna obaveza ide najviše u prilog pešadije. Nagao razvoj oružanih snaga tog perioda — najveći skok koji je ikada zabeležen u mirno doba — izražen je najviše pešadijom, brojem jedinica i njihovom jačinom. Konjica sasvim zaostaje pri burnom razvoju drugih rodova i službi. To je vrlo skup rod vojske koji se ne može improvizovati na oglas mobilizacije, pa se u miru mora držati gotovo sa ratnim efektivima. Relativan udeo konjice u sklopu celine zavisi umnogome od mogućnosti formiranja — bogatstva konja i tradicije stanovništva — od verovatnih vojišta i operativnih koncepcija, a uz to još uvek veliku ulogu igra njen društveni značaj i spektakularnost nastupa na manevrima i paradama. Artiljerija se naglo množi, ona je relativno sve jača u operativnoj vojsci, posebno u aktivnim jedinicama. To se odnosi i na druge tehničke trupe, kako su drugi rodovi nazivani u odnosu na pešadiju i konjicu.

Tempo njihovog porasta nije zavisio samo od tehničkih i ekonomskih mogućnosti zemlje; kočila ga je i bojazan da se u korist materijala ne žrtvuje pokretljivost trupa. Razvijaju se i službe da bi mogle posluživati sve veće mase sa sve većim potrebama.

Tendencija izjednačavanja lake i teške pešadije na jedinstvenu vrstu, uočena još u prethodnom periodu, sada se dovršava. Grenadiri, musketari, fizeliri — gde su takvi i slični nazivi još zadržani — predstavljaju samo tradiciju s kojom se iz moralnih razloga nije htelo kidati. Pojam linijske pešadije je nestajao. Ponegde se zadržao za razliku od jedinica tipa lovaca (strelaca) različitih naziva, sastava i namena. Lovačke i ekvivalentne jedinice su sačuvale neke privilegije: probrano ljudstvo, bolju obuku gađanja, bolje oružje — u većem ili manjem stepenu. Biciklističke (velosipedske) jedinice su nova specijalnost pešadije, nove su i planinske jedinice koje se javljaju pod raznim nazivima. Pojavljuju se i smučarske jedinice.

Osnovna pešadijska jedinica je četa, u ratu gotovo svuda jaka oko 250 ljudi. Ima taktičku i administrativnu funkciju. Njena jačina određena je težnjom da se — iz ekonomskih razloga — što više pušaka stave pod komandu iskusnog vođe čijom će borbom moći da upravlja neposredno glasom i pogledom. Iz disciplinskih i taktičkih razloga četa se deli na vodove, najčešće četiri, a ovi na isto toliko desetina. Bataljon formiraju gotovo svuda četiri čete, što je gornja granica za jedinicu čija se borba odvija u posebnim okvirima kao celina za sebe i čijim se ukupnim brojem meri i jačina vojski. Tri do četiri bataljona formiraju puk. To znači da 12 bataljona mogu formirati 3 ili 4 puka. Veći broj pukova pri istom broju bataljona (pušaka) učvršćuju organizacionu (disciplinsku) strukturu, dopuštaju formiranje većeg broja velikih (združenih) jedinica što povećava i operativne mogućnosti. Drugo rešenje, 3 puka po 4 bataljona, osetno je jevtinije jer se štedi na kadrovima i na delovima u neposrednom sastavu pukova. Brigade od 2 do 3 puka su najveće pešadijske jedinice, ali ima i brigada u čiji sastav bataljoni ulaze neposredno. One vrše tada funkciju pukova a slične su i jačine.

Glavno oružje pešadije je puška sa bajonetom. Na stepenu bataljona drugog oružja i nema. Od velikih sila samo je Rusija uvela ručne bombe u pešadiji, kao lično oružje vojnika pored puške. U sastavu pukova se neposredno pred prvi svetski rat formiraju mitraljeska odeljenja (čete) od 4 do 6 oruđa. U sastavu puka su i

novoustrojeni telefonski vodovi. U komorama pukova se nosi veliki šančani alat, a ručnim alatom (ašovčić i sekirica) snabdeven je deo vojnika, negde i polovina. Vojnik nosi po 120 metaka, za manje kalibre čak i više, čime se njegovo opterećenje povećava na 25 do 30 kg.

Mirnodopske formacije su znatno skromnije, sasvim neujednačene, pukovi mogu imati 2 do 5 bataljona, bataljon 2 do 6 četa, prema tome koliko ratnih jedinica formiraju. Odnos kadra prema rezervi je najnepovoljniji u pešadiji, što znači da u njenim jedinicama ima manje kadrovaca a da se na oglas mobilizacije iz mirnodopskih pešadijskih jedinica formira veći broj ratnih nego u drugim rodovima. Pešadija može to najlakše i da podnese.

Proces izjednačavanja konjice nije bio svuda dovršen. Još uvek ima kirasira, draguna, husara, ulana i drugih sa posebnim naoružanjem. Retko gde, kao u Nemačkoj, sva je konjica izjednačena po oružju, obuci, taktici, bez obzira na tradicionalne nazive koji su zadržani. U kolonijama vrlo je korisna i jahaća pešadija kojoj je konj samo transportno sredstvo. Tamo se javljaju i jedinice na kamilama.

Osnovna jedinica konjice je eskadron čija se ratna jačina kreće oko 150 konja. Tri do šest eskadrona, sa jednim mitraljeskim od 4 do 6 oruđa, čine puk. Negde se deli na dva divizona od po tri eskadrona. Konjičke brigade formiraju se najčešće od dva puka. Konjičkom (rodovskom) jedinicom možemo nazvati i konjičke divizije od 2 do 3 brigade iako imaju dve do tri konjičke baterije a negde lovačke i biciklističke jedinice. Negde su formirani i konjički korpusi, najčešće od dve divizije. U miru je brigada najveća konjička jedinica, izuzetno divizija.

Glavno oružje konjice je sablja sudeći po prihvaćenoj taktici i obuci. Svi konjanici imaju i karabin sa oko 50 metaka, neki i bajonet. Sva nemačka konjica ima i čelično (šuplje) koplje dužine 3.52 m. U Italiji koplje od 2,95 m (2,55 kg) imaju samo prvih deset konjičkih pukova; u Francuskoj samo prve vrste dragunskih pukova (3.29 m), a u Rusiji samo kozaci. Oklop (kirase) imali su za rat samo francuski kirasirski pukovi.

Dok se pešadija i konjica unificiraju artiljerija se raščlanjava na vrste.

Deli se na tri osnovne grupe: na operativnu, pozicijsku (sa tvrđavskom) i opsadnu artiljeriju. Prva obuhvata: poljsku (vozeću), konjičku (jahaću) i brdsku artiljeriju sa rasklopljenim oruđima na

tovarnoj stoci — sve kalibra između 6 i 8 cm; haubičku artiljeriju (ubacne putanje) kalibra oko 10 cm; tešku poljsku artiljeriju — topovi 10 i 13 cm i haubice 12 i 15 cm. Pozicijska artiljerija (nepokretna) ima vrlo raznovrsne kalibre, od lakih do teških. Opsadna artiljerija raspolaže teškim kalibrima, topovima, haubicama i merzerima. Motorizovani merzeri 30,5 i 42 cm kojima su raspolagale Austro-Ugarska odnosno Nemačka pripadaju opsadnoj artiljeriji. Naoružavanjem operativne vojske teškom artiljerijom, tek započeto pred prvi svetski rat, počela se brisati granica između opsadne i teške operativne artiljerije. Obalska artiljerija je vrsta pozicijske artiljerije. Neposredno pred rat javilo se nekoliko protivavionskih oruđa.

Baterija je ostala osnovna jedinica artiljerije, kao što je bila četa u pešadiji a eskadron u konjici. Po broju baterija, uz bataljone i eskadrone, merila se snaga vojske. Njena uloga se ipak bitno izmenila. U doba glatke artiljerije baterija je bila taktička jedinica a uspeh njene vatre zavisio je od spremne i veštine nišandžija. Sada, zahvaljujući boljem materijalu i odgovarajućim metodima gađanja, baterija postaje vatrene jedinica kojom u celini upravlja komandir. Efekat dveju baterija od po 4 oruđa je sada znatno veći nego jedne od 8 oruđa. Manje baterije su pokretljivije, lakše nalaze vatrene položaje i brže vrše korekturu, dejstvuju elastičnije. Tendencija smanjivanja broja oruđa u bateriji sudara se sa nedostatkom kadrova i troškovima. Do prvog svetskog rata samo je u Rusiji bilo baterija od 8 oruđa; većinom su po 6, a u Francuskoj po 4; teške baterije imaju i po 2 oruđa. Negde se baterija deli na polubaterije, negde na vodove po 2 ili 3 oruđa. Sobom nosi oko 150 metaka na oruđe, kod težih kalibara manje. Tvrđavska i pozicijska artiljerija dele se na čete i bataljone.

Dve do tri baterije formiraju divizion. Divizioni su sada taktičke jedinice. Oni su najčešće jednorodni. U puku se javljaju raznorodni divizioni. Najveće artiljerijske jedinice su brigade od dva puka ili nekoliko divizona.

Sve veće i sve bolje opremljene armije dolazile su sve više u zavisnost od pozadine, dakle, od komunikacija, pa se uporedo brojno i kvalitativno razvija i inženjerija koja je o njima vodila računa. Mnoštvo heterogenih zadataka inženjerije sa odgovarajućim jedinicama (pioniri, saperi, mineri, pontoniri, eksploatacioni i građevinski železničari, signalne, telegrafske, telefonske i radio-telegrafske jedi-

nice, jedinice golubije pošte i druge tehničke trupe) usložilo je njenu organizaciju. U mirno doba tehnička obuka zahteva koncentraciju i dislokaciju po vrstama, a taktička obuka traži da se deo inženjerije dodeli velikim (združenim) jedinicama. Praktična rešenja u pojedinim armijama kreću se između ove dve krajnosti. U ratu se združene jedinice — divizije, korpusi, armije — dotiraju inženjerijom manje ili više prema operativnim shvatanjima i organizacijskoj shemi a još više prema tehničkim mogućnostima zemlje. Gotovo svuda su pešadijski pukovi imali i vod telefonista (signalista) u svom formacijskom sastavu, a u nekim zemljama su u ratu dobijali i vod pionira.

Sistematizovanih službi, nazvanih i struke ili pomoćni rodovi vojske, teško je i nabrojati: generalštabna, sudska, intendantska (sa profijantnom, odećnom i logorskom granom), sanitetska (sa apotekarskom granom), veterinarska, administrativna (sa ekonomskom i finansijskom granom), artiljerijsko-tehnička, inženjerijsko-tehnička, vozarska, sveštenečka . . . Neke imaju samo ljudstvo (stručnjake) druge i trupe (jedinice). Nagli porast operativnih vojski postavio je najveće zadatke intendantskoj, sanitetskoj, artiljerijsko-tehničkoj i vozarskoj službi.

Načelo koje je svaka armija bila sebi postavila — da se mesna sredstva imaju eksploatisati kao da se iz pozadine neće ništa dovoziti, a da se iz pozadine ima predvideti dovoz kao da se na terenu neće ništa naći — ne postavlja pravilno problem. Praktično, iz pozadine se dovozilo gotovo sve. Ne bi bilo ni moguće da se trupe prve linije brinu o sopstvenoj ishrani na terenu. Vozeće (četne) kuhinje, koje je tražio još Moltke Stariji da bi povećao manevarsku sposobnost vojske, pred sam prvi svetski rat uvele su Nemačka, Rusija i Austro-Ugarska. U Francuskoj nisu bili još rešili koji tip da uvedu. Čete su snabdevale trupne komore, a njih vozarske kolone koje su raspolagale sa nekoliko dana hrane i municije — sve na stočnoj vuči. Od jačine i efikasnosti (pokretljivosti) komora i kolona, u žargonu nazvani repovi, zavisila je i operativna sloboda armija što se najprostije izražavalo odgovorom na pitanje dokle se trupe mogu udaljavati od slagališta odnosno od poslednjih železničkih stanica. To odstojanje je praktično iznosilo 140 do 200 km.

Bitka kod Solferina 1859. drastično je otkrila koliko je vojna sanitetska služba bila nedorasla ubitačnom dejstvu oružja. Ženevljanin Anri Dinan, koji se tu bio našao, na tu žalosnu činjenicu je

skrenuo pažnju čitavog sveta. Užasnut stravičnim prizorom nezbri-
nutih ranjenika na bojištu, pokušao je da uz pomoć meštana ublaži
njihove patnje, a zatim je preko Crvenog krsta, koji je osnovao
1863. u Ženevi, pokrenuo u tom smislu široku međunarodnu orga-
nizaciju.

Problem se nije mogao rešiti na takvoj karitativnoj osnovi. Bio
je najviši interes vojski i država da sanitetsko zbrinjavanje vojnika
u miru i ratu uzmu u svoje ruke, ne samo iz humanitarnih razloga,
koji su se nametali uporedo sa liberalizacijom i demokratizacijom
političkih ustanova i opštom vojnom obavezom, već i iz praktičnih
potreba da bi se rashod smanjio na što manju meru. Ojačani vojni
sanitet prenosi u oružane snage poslednje tekovine medicinskih
nauka a razvija ih i sam prema specifičnim potrebama vojske.
Higijena i profilaksa sve više smanjuju morbiditet, epidemije se
guše u začetku, a kurativna medicina svodi i procenat mortaliteta.
Na bojištu se lekarska pomoć što više približava prvoj liniji, po-
seбно intervencija hirurga. U naprednijim vojskama u ratu svaki
bataljon ima svog lekara. Nastala je čitava mreža sanitetskih usta-
nova — previjališta, zavojišta, bolnica (poljskih, zaraznih, evakua-
cionih), sanitetskih kolona i železničkih vozova — koje prihvataju,
evakuišu i leče ranjenike i bolesnike. Zahvaljujući takvoj organiza-
ciji sve veći postotak ranjenih i obolelih vraća se ponovo u jedinice.

Razvoj operativnih (združenih) jedinica ide u pravcu širenja
njihove borbene autonomije što se postiže jačanjem efektivna a još
više vatrenom snagom. Smer je svuda isti, osnovne strukture takođe,
a sastavi se razlikuju najviše prema operativnim koncepcijama i
ekonomskim mogućnostima.

Divizija, osnovna operativna jedinica, osposobljena je za više-
časovnu samostalnu borbu. Njena pešadija je pojačana: ima najčešće
12 bataljona, ruska 16. Britanska divizija ima 3 brigade od po
4 bataljona. Veći broj divizija pri istom broju raspoloživih bata-
ljona pruža veće operativne mogućnosti. Suprotno rešenje omogu-
ćava bolje iskorišćavanje ljudskog potencijala pri istim troškovima.
Divizijska artiljerija beleži još veće razlike: od 36 do 72 oruđa
— poljskih, brdskih i haubičkih do 100 mm — a izuzetno i po koja
baterija težih kalibara. Slabija divizijska artiljerija se kompenzira
jačom korpusnom artiljerijom. Znatna je razlika i u konjici: od
jednog (kurirskog) voda do čitavog diviziona od 3 eskadrona. Pio-
nira je bilo gotovo svuda, manje ili više, a pontonirskih parkova,
jedinica za vezu, sanitetskih i pozadinskih ustanova samo ukoliko

nisu bili grupisani u korpusu. Jačina divizije je u proseku oko 17.000 ljudi. Tamo gde nije bilo korpusa divizije su načelno bile jače sa razvijenim pomoćnim rodovima i pozadinskim delovima.

Pored aktivnih divizija čiji su kadrovi postojali u miru, za slučaj rata su iznova formirane i rezervne divizije raznih tipova, načelno sa najnužnijim kadrom dobijenim od aktivnih jedinica, a starijim i slabije obučenim obveznicima. Za rat 1914. Nemačka je osposobila za operacije nekoliko dopunskih divizija (Ersatzdivisionen) formiranih od ljudstva dopunskih trupa.

Armijski korpus se u većini vojski učvrstio kao najveća formacijska jedinica — kod velikih sila bez izuzetka. Njegovu jačinu određivalo je gledište da je u toku dana mogao razviti za borbu sve svoje boračke delove ako je maršovao jednim putem, što znači najviše 30.000—40.000 ljudi ili dve divizije. Smatralo se da se borbom takvog korpusa može upravljati sa jedne osmatračnice. Takve korpuse usvojile su sve velike sile. Neki izuzeci u nemačkoj vojsci u početku rata objašnjavaju se posebnim razlozima. Principijelni izuzetak čini Austro-Ugarska koja je pored dve divizije zajedničke vojske imala još po jednu honvedsku (mađarsku ili hrvatsku) ili landversku (austrijsku) diviziju, očigledno da bi se obezbedila lojalnost honveda. Korpus od tri divizije pruža komandantu veće mogućnosti za kombinacije, ali je preglomazan. Velike je razlike bilo u artiljeriji. Načelno u korpus su ulazili teži kalibri a tamo gde je divizijska artiljerija bila slaba i laka oruđa. Jačina i vrsta korpusne artiljerije zavisila je i od shvatanja da li uopšte i u kojoj meri treba dotirati operativnu vojsku teškim kalibrima. Pioniri, pontoniri, jedinice za vezu, vozarske trupe ulazile su takođe u neposredan sastav korpusa.

Štabovima mirnodopskih korpusa povereni su višestruki zadaci. Pored disciplinske i nastavne imali su i administrativnu (snabdevačku) funkciju. Imali su i svoju teritoriju, svoju (korpusnu) oblast. Štabovima divizija ostavljene su samo disciplina i nastava. Tamo gde nije bilo korpusnih štabova te su funkcije preuzimale divizije.

Na oglas mobilizacije korpusi su se razvijali u operativna tela — koja su odlazila na front — a na njihovim mestima formirani su teritorijalni korpusi koji su nastavili vojnoteritorijalne funkcije, prvenstveno da popunjavaju operativne korpuse ljudstvom. U nekim manjim vojskama (Srbija, Bugarska) divizije (divizijske oblasti) su imale i teritorijalnu funkciju.

Dva ili više operativnih korpusa su u ratu obrazovali armiju. Njihova jačina je zavisila od konkretnih zadataka određene opera-

cije, ponekad od ranga i sposobnosti komandanata prema kojima su se tada utvrđivali zadaci. U teoriji se stalo na stanovište da armiju treba da obrazuju 3 do 6 korpusa. Pored korpusa, u neposrednom sastavu armija moglo je biti konjice i artiljerije, pomoćnih rodova i pozadinskih ustanova, pre svega tamo gde nije bilo korpusa, gde su divizije neposredno ulazile u njihov sastav.

Milionske mase formirane u više armija koje su velike sile nameravale da izvedu na ratište navele su teoriju na zaključak da bi trebalo obrazovati još jedan hijerarhijski stepen — grupe armija koje bi obuhvatale dve ili više armija angažovanih prema istom cilju. Do rata 1914. to je sprovela samo Rusija formiranjem frontova, severozapadnog prema Nemačkoj i jugozapadnog prema Austro-Ugarskoj.

U doba mira nisu postojale organizovane armije. U najboljem slučaju označenim komandantima ratnih armija se dodeljivao mali štab da bi, vršeći funkciju inspektora određenih trupa ili članova visokih vojnih (ratnih) saveta, mogli studirati svoje buduće zadatke.

Masovne armije zaoštrile su i problem popune starešinama. Velike kadrovske vojske traže sve veći broj oficira koji se ne mogu više regrutovati na dotadašnjoj uzanoj klasnoj platformi. U Nemačkoj je buržoazija široko probijala junkerski krug, osvajala je čak i Generalštab. Rang-lista Generalštaba pred rat 1914. pokazuje da je 70 do 80 odsto oficira bilo građanskog porekla, među njima načelnici operativnog, obaveštajnog, železničkog i tehničkog odeljenja, ljudi koji, kao Ludendorf, nisu nikome ustupali u velikonemačkom imperijalizmu i militarizmu. U neku ruku bili su ideolozi krupne buržoazije. Inače se vodilo računa da popuna oficira ne zahvati duboko niz socijalne lestvice. Ipak, još uvek, uz načelnika Generalštaba i njegovog zamenika, svih pet pomoćnika (oberkvartirmajstora) bili su plemići, kao što su bili, uz jedan izuzetak, svi komandanti armija i konjičkih korpusa na početku prvog svetskog rata. Junkersko-buržoaska sprega! Nemačka je ušla u ovaj sudbonosni okršaj sa zastarelom socijalnom strukturom kao Prusija 1806.

U Austro-Ugarskoj je problem popune oficirima bio složeniji. Tamo nije bilo plemstva koje bi se značajem, tradicijom i mentalitetom moglo meriti sa pruskim junkerima. Uz to, pocepano na mnoštvo nacionalnosti, nije imalo ni dovoljno klasne kohezije niti je bilo dovoljno lojalno prema kruni i monarhiji. Zahvatajući duboku i sitnu buržoaziju, čak i u seljačke slojeve po tradiciji iz Vojne krajine, austrougarska vojna uprava je u svojim mnogobrojnim školama već

od rane mladosti uspešno stvarala anacionalni oficirski kadar odan caru i carskoj kući, čija je kulturna osnova bila nemačka. Jedino su se oficiri mađarskog honveda izmicali tom germanizatorskom izjednačavanju zahvaljujući posebnoj vojnoj organizaciji i posebnim školama. U Rusiji težište je bilo na plemstvu. Tamo je 1897. pripadalo plemstvu 48 odsto oficira, što znači da je u višim činovima procenat bio još veći. U Britaniji, bez posebnog uticaja, aristokratija je bila jako zastupljena u kopnenoj vojsci, za razliku od oficirskog kadra mornarice koji se popunjavao iz znatno širih slojeva. U konjici, najotmenijem rodu, merodavno je bilo bogatstvo. Mlad konjički oficir je primao godišnje 95 funti od države, a od kuće bar 500 funti da bi mogao društveno opstati. Institucija kupovine činova ukinuta je tek 1870. U Francuskoj je polovina a u Italiji četvrtina oficira dolazila iz trupe što je u istim činovima stvaralo velike razlike u godinama, pored jaza u društvenom poreklu i obrazovanju. Svuda, bez izuzetka, a naročito u autokratskim monarhijama, oficirski sastav se odgajao u bezuslovnom neprijateljstvu prema radničkoj klasi i njenim socijalističkim predstavnicima, tobožnjim državnim neprijateljima i protivnicima takozvanog ratničkog duha koji se smatrao vrhuncem vojnog vaspitanja.

Složenost i višestranost oficirske službe zahtevala je veće opšte i stručno obrazovanje. Za kandidate oficirskih škola i akademija traži se bolja sprema, vojne škole se specijalizuju, a oficiri se provode kroz raznovrsne kurseve. U Rusiji, u nedostatku dovoljnog broja srednjih i viših civilnih škola, sistem vojnih škola je bio najrazvijeniji. Po opštim i stručnim kvalitetima najhomogeniji oficirski kadar imali su Nemci. U Rusiji su se oficiri Garde, artiljerije i inženjerije popunjavali iz vojnih škola višeg nivoa pa je i njihov kvalitet bio neuporedivo bolji nego u pešadiji i konjici.

Veliki broj oficira je opterećivao državni budžet. U njegovim okvirima koji su ograničavali parlamenti i finansijske mogućnosti zemlje, vojne uprave nastoje, pre svega, da stvore što veću vojsku pa se moralo paziti na lične izdatke. Oficiri nisu plaćani bolje od državnih činovnika visokih kvalifikacija. Zauzvrat njima su davane društvene privilegije, posebno u monarhijama, proglašavani su prvim staležom u zemlji, isticani su prilikom svih državnih manifestacija i svečanosti. Iako su velikim delom živeli samo od relativno male plate, oficiri su se kretali u društvu bogatih slojeva, a da bi se koliko-toliko njima približili neke su države uvele visoke kaucije koje je u gotovu ili u vrednostima trebalo položiti prilikom venčanja mladih oficira. Time se sprečavalo da se oni

rodbinski povezuju sa siromašnim slojevima društva, a uporedo se otežavalo prerano stupanje u brak što se za službu smatralo štetnim. Država je materijalno pomagala njihovu stalešku aktivnost (oficirski domovi, menze), brinula se za jeftinije školovanje njihove dece, prihvatila udovice.

X Sve veći raspon između mirnodopske i ratne formacije koja se razvijala do krajnjih granica mogućnosti, da bi se na protivnika bacile što veće mase, otvarao je problem rezervnih oficira. Prilikom određivanja mirnodopske formacije vodilo se, svakako, računa i o ratnim potrebama, držao se veći broj aktivnih oficira no što je bilo potrebno, ali niko nije mogao imati u stalnoj službi toliko aktivnih oficira koliko je bilo potrebno u ratu. Reaktivirani oficiri u ostavci i penziji mogli su popuniti samo neka specifična mesta. Nedostatak se popunjavao rezervnim oficirima, prvenstveno na subalternim položajima u trupi, gde je manjak bio najveći, utoliko veći ukoliko se ratna formacija više širila. Gotovo svuda se rezervni oficiri dobijaju obukom jednogodišnjih dobrovoljaca — mladića sa završenom srednjom školom što im je davalo pravo na jednogodišnji rok, a većina od njih je dobrovoljno nastupala pre određenog vremena. Ne treba naglašavati da su to u velikoj većini bili pripadnici buržoazije. Pošto su stekli čin rezervnog oficira oni su kasnije periodično pozivani na vežbu, a kojim tempom i u kojoj meri zavisilo je takođe od finansijskih mogućnosti zemlje.

X Popuna aktivnim podoficirima bila je još teža zbog niskih plata, kasarnske stege, teške službe i slabog društvenog ugleda. Rekrutovali su se najviše među isluženim vojnicima koji su se dobrovoljno obavezali na ponovni rok. Složenost službe i ratne tehnike zahtevalo je veće stručnije obrazovanje no što su obično imali kadrovski isluženici pa se otvaraju podoficirske škole koje primaju pitomce iz trupe i neposredno iz građanstva sa izvesnim opštim obrazovanjem ili se takve škole kreiraju u trupi. Kao poluga podstreka kandidatima, uz izgleda na oficirski čin, služila je mogućnost sticanja nekog nižeg položaja u činovničkoj hijerarhiji po isteku podoficirske karijere. Pitanje aktivnih podoficira najbolje su rešavale one države koje su ih najbolje plaćale (Nemačka, Francuska, Italija). Za rezervne podoficire unapređivani su najpogodniji isluženici kadrovskog roka.

X Položaj vojnika u kasarni bivao je sve bolji, materijalno (smestaj, ishrana) i moralno (postupak). Fikcija o naoružanom narodu, o narodnim vojskama, morala se uskladiti sa tretmanom tog istog naroda u kasarni. Liberalizovani zakoni štitili su vojnike od obesti

starešina. Unižavajuće kazne (batine!) ukinute su gotovo svuda. Raniji brutalan postupak ne bi bio u skladu sa proklamovanim idejama o službi domovini. U praksi je ipak još uvek bilo grubosti koje su se ponekad teško razlikovale od potreba službe i obuke. U parlamentima su poslanici često ukazivali na nepotrebne brutalnosti pored sveg nastojanja da se život vojske pokrije plaštom državne tajne.

I vojna literatura se zainteresovala za psihološke reakcije masa pod oružjem. O tome se najviše piše u Francuskoj gde su mase najosetljivije. Inspirisani velikim uspehom Le Bonovog rada o psihologiji masa (*Psychologie des foules*, 1895), Kampeano je pisao o individualnoj i kolektivnoj vojnoj psihologiji (*Essai de psychologie militaire individuelle et collective*, 1902) a Vajan o duši vojnika (*L'âme du soldat*, 1910).

2. RATNA TEHNIKA

Kraj XIX veka naziva se ponekad mašinskom epohom i u istoriji ratne veštine. To je samo uslovno tačno. Oružje i oprema se proizvode, doduše, mašinski, bez toga ne bi se mogle dizati tolike vojske, transport vojske je mašinski u strategijskim nekad i u operativnim razmerama, ali armije još ne dejstvuju mašinski. Na kopnenim bojištima vučna i radna snaga je stočna i ljudska, mašine — shvaćene u smislu oruđa sa kontinuelnim radnim efektom — tek se počinju uvoditi. Od 1871. do 1914. sve su evropske zemlje jačale svoje vojske množeći pretežno puške i topove koje ne možemo smatrati mašinama u pravom smislu reči ma koliko se bili usavršili, jer je uz njih išao još veći broj ljudi i stoke.

Do osamdesetih godina sve su se vojske služile starim crnim barutom — smesom šalitre, uglja i sumpora. Njegov balistički efekat je dotle znatno povećan pročišćavanjem sastavnih elemenata, minijaturizacijom strukture i većom brizantnosti što je uporedo povećalo i habanje oruđa. Otkako je uvedeno ostragansko oružje, koje nije trpelo toliko velika punjenja kao sprednjačko, osetila se potreba za pogonskim sredstvom veće gustine i sporijeg sagorevanja, da na malom prostoru razvije što više gasova. Nova hemija je to pitanje rešila na novim osnovama. Francuskom inženjeru Polu Vjeju prvom je uspelo da stvori novo pogonsko sredstvo na bazi praskavog pamuka i kolodijuma.

Nov, bezdimni ili malodimni barut⁴⁰ imao je znatno veću potisnu snagu (za pušku najmanju početnu brzinu od 600 m u sekundi, a za manje kalibre 700 m) koja se postepeno razvijala da na ustima cevi dostigne svoj maksimum. Nije bio podložan atmosferskim uticajima, vlazi i visokoj temperaturi, niti spontanom raspadanju. Mogao se lako paliti odgovarajuće jakim inicijalnim sredstvima, potpuno sagorevati bez velikog ostatka, a dopuštao je sigurnu manipulaciju. Na bazi praskavog pamuka ili nitroglicerina — takođe novog izuma — spravljen je niz upotrebljivih baruta, raznih hemijskih formula i naziva. Njihov glavni efekat: trostruko ranije dejstvo uz smanjenje trzaja, dima (pare) i pucnja.

Za punjenje artiljerijskih zrna crni barut je zamenjen praskavim pamukom, pogodnijim od dinamita koji je Alfred Nobel pronašao u međuvremenu, a zatim je i pamuk zamenjen eksplozivima na bazi pikrinske kiseline, takođe raznih formula i imena, kao melinit, ekrazit, lidit... Za razliku od balističkih baruta, kod ovih eksploziva se tražila velika brizantnost, dakle, brže sagorevanje, sa većom temperaturom i naponom. Pred prvi svetski rat je trinitrotoluol (TNT) svojim nadmoćnim osobinama počeo da istiskuje druge eksplozive pri punjenju artiljerijskih zrna, mina i torpeda. U praksi se pojavljivao kao trotil, trolit, trilit, tripol...

Moćnije eksplozivne materije su znatno olakšale vojno-inženjerske radove, posebno u kamenu. Njima se inženjerija obilno koristila u tehnici građenja a još više rušenja.

Puška *Dreyse* je u ratu 1870—71. napunila 30 godina. Njoj se u Nemačkoj još pre toga tražila modernija zamena, a posle rata postavljeni su i zahtevi sugerisani iskustvom. Između mnogo konstrukcija prihvaćen je model *Mauser 71* koji beleži zamašan korak napred u puškarskoj tehnici: manji kalibar, veća početna brzina, veći domet, a manja težina.⁴¹ Jednometne puške tog nivoa javljaju se uporedo u svetu u drugim verzijama. U Francuskoj je 1874. uvedena slična puška *Gras*.

Jednometne puške kao što su bile *Mauser 71* ili *Gras* nisu više zadovoljavale taktičke zahteve. U kritičnim situacijama tražila se

⁴⁰ Razvija ipak nešto vidljivog dima, što je u stvari vodena para.

⁴¹ Kalibar 11 mm, početna brzina 400 m/sek sa 5 grama crnog baruta, nišan do 1.600 m, dužina sa bajonetom 1,83 m, bez 1,35 m, težina 5,2, odnosno 4,5 kg. Veliki napredak znači i jedinstven metalni metak koji je omogućavao hermetično zaptivanje. Zrno olovno, oživalno. Zatvarač za samozapinjanje.

veća brzina gađanja, a to se nije moglo postići dok se vojnik za svaki metak morao hvatati za fišekliju. Tražio se i manji kalibar. Na toj osnovi radili su konstruktori celog sveta.

Među evropskim velesilama Nemačka je usvojila brzometku *Mauser 1871/84*, u stvari istu prethodnu pušku sa osnovnim njenim osobinama u koju je ugrađen magacin od 8 metaka. Njih je trebalo uguravati pojedinačno rukom, što je tražilo vrlo mnogo vremena. Drugi veliki nedostatak je prenošenje težišne tačke napred, upravo njeno pomeranje posle svakog ispaljenog metka, što je smetalo nišanjenju. U suštini bio je to samo krpež.

Nov korak u naoružanju evropskih vojski je francuska puška *Lebel M.1886*, sa malodimnim barutom. Ona uvodi (M.1886/93) mnoge nove karakteristike: manji kalibar, manja težina, veća početna brzina i veći domet.⁴² Što je značajnije, to je bila brzometna puška, nazvana repetirka i magacinka. Repetirke, na kojima je svuda uporedno rađeno, usvojile su ubrzo sve evropske vojske u nizu uzastopnih modela, koji se možda najviše razlikuju po kalibru, što se prenosi na mnoge druge osobine koje su u vezi s njim. Većinom su petometne. Pred prvi svetski rat Nemačka ima *Mauser M.98* kalibra 7,9 mm, Velika Britanija *Lee-Enfield Marks I* — 7,7 mm, Italija *Paravicino-Carcano M.91*, kalibra 6,5 mm, Austro-Ugarska *Mannlicher M.95*, kalibra 8 mm, Rusija *Mossin (Nagant) M.91*, kalibra 7,62, a od vanevropskih država Japan *Arisaka M.05*, kalibra 6,6, a SAD *Ammunition*, 7,62 mm. Pred rat u Francuskoj su se nosili mišlju da uvedu novu pušku *Daudeteau* (6,5 mm, težine 3,7 kg, početne brzine 700 m/sek), ali do toga nije više došlo. Puška *Lebel M.1907* je bila inferiornija od nemačke *Mauser*, ali za novu pušku trebalo je 465 miliona franaka a novac je bio potrebniji za drugi materijal. Smanjenjem kalibra smanjena je i težina oružja i municije, pa je vojnik mogao poneti više metaka, ali se rane, nanete kalibrima ispod 7 mm, zaceljuju znatno brže pa se nisu svi mogli na to rešiti.

Puška sistema *Mauser* osvojila je najviše zemalja. U neku ruku ona je bila najracionalniji izraz širokog perioda tehnike koji je hvatao daleko pred sobom. Pušku *Mauser M.1898* Nemačka je zadržala do 1945. Srbija je usvojila *Mauser 7 mm M.1899*.

Poluautomatske i automatske puške u kojima se deo barutnih gasova koristio za potpun ili delimičan automatski rad — pražnjenje,

⁴² Kalibar 8 mm, početna brzina 720 mm, nišan 2.000, težina 4,240 kg, sa bajonetom 4,700. Metak šiljati sa čeličnom košuljicom. Magacin sa tri metka.

punjenje i okidanje — počinju se javljati pri kraju veka. Konstruisano je nekoliko modela ali nigde nisu uvedene u naoružanje u većim razmerama. Zasad njih su potisli mitraljezi, takođe automatsko oružje, ali većeg efekta.

U vreme uvođenja brzometnih pušaka bilo je već mnogo ideja, projekata, pa čak i modela višecevnih oruđa da bi se postigla što gušća vatra na što manjem prostoru u najkraćem vremenu. Francusku *Mitrailleuse* je konstruisao belgijski inženjer Montinji. Imala je 37, kasnije 25 cevi, a mogla je ispaliti 444 metka u minutu. Upotrebljena 1870. kao artiljerijsko oruđe, brzo je izbacivana iz borbe a da njene specifične osobine nisu došle do izražaja. Amerikanac Getling konstruisao je slično oruđe u američkom građanskom ratu. Britanija ga je prihvatila 1871. i upotrebila u kolonijama. Nije bilo popularno zbog čestih zastoja. Neki modeli dostigli su i 1.000 metaka u minutu, najzad i 3.000 metaka kada su pokretani električnom strujom. Smatralo se da tako ubitačno oruđe nije moralno upotrebiti protiv belaca, što nije smetalo da su ga usvojile mnoge belaičke i nebelaičke države, među njima Kina i Japan. U Rusiji je uveden model *Gorolov*. Sistem *Nordenfeldt* (konstruktor Pamkranc) imao je tri do šest cevi. Njega je 1881. prihvatila britanska mornarica za naoružanje torpednih čamaca. Pokazao se korisnim u operacijama protiv Egipta. Verzija *Gardner* svela se kasnije na jednu cev. Sa tronošcem i 1.000 metaka bila je teška oko 100 kg pa se mogla prenositi na tovarnom grlu.

Budućnost je bila upravo jednocevnih mitraljeza. Hajrem Maksim konstruisao je 1884. jednocevni mitraljez na novim osnovama pri čemu je povratni udarac gasova iskoristio za automatsko odbravljivanje zatvarača, izvlačenje čaure, sabijanje povratne opruge, unošenje novog metka u cev, zabravljivanje zatvarača i opaljivanje. Uz porudžbinu britanska vlada je postavila zahtev da oruđe ne bude teže od 50 kg i da dejstvuje sa 400 metaka u minutu. Maksim je izradio model koji je bio težak svega 20 kg i ispaljivao preko 600 metaka u minutu. Cev se hladila vodom. Na probama neke strane predstavnike uplašio je veliki utrošak municije (5 funti sterlinga na minut). Kasniji modeli bili su racionalniji. Maxim M. 1912. bio je težak svega 14 kg.

Na osnovi dejstva povratnog udara konstruisano je mnogo sistema sa vodenim ili vazdušnim hlađenjem. Osim Velike Britanije *Maxim* (kalibra od 8 do 7,62 mm) usvojila je Nemačka, Italija, SAD, Rusija, Srbija i mnoge druge zemlje. Nastojalo se da se kalibar

mitraljeza izjednači sa puščanim. Austro-Ugarska je uvela Schwarzlose 8 mm. Francuska je za aktivne formacije imala sistem St. Etienne M.07, a za rezerve stariji sistem Hotchkiss, Japan takođe Hotchkiss 6,5 mm. Mitraljezi su se razlikovali i po načinu transportovanja; većinom su prenošeni na tovarnoj stoci samo izuzetno na točkovima ili kolicima.

Trupe su vrlo štedljivo dotirane tim novim oružjem. Najizdašnije u Francuskoj gde je svaki aktivni bataljon dobio po 2 oruđa, dakle, u puku 8 prema ostalim silama koje su imale 4 do 6 oruđa. Jedini su Francuzi snabdeli mitraljezima svoje rezervne formacije. U taktici njihov značaj nije još bio dovoljno uočen. U kopненоj vojsci bio je uveden samo u pešadiji i konjici. Raspravljalo se o uvođenju mitraljeza u naoružanje vazduhoplova i o upotrebi protiv njih.

U artiljeriji poslednja četvrt XIX veka je u znaku usavršavanja olučne i ostraganske sporometne artiljerije.

Izolučena oruđa dopuštala su uvođenje cilindričnih zrna sa šiljastim vrhom koja su, obrćući se oko svoje duže ose, bolje savladavala otpor vazduha, a zbog veće zapremine imala na cilju i bolji efekat — probojnu moć. Takve konstrukcije omogućavale su zrna razne težine za isto oruđe pa se ova ne obeležavaju više težinom zrna već prečnikom cevi — kalibrom. Bronzu je postepeno zamenio čelik. Artiljerijska municija je imala tri vrste zrna: granatu, šrapnel i karteč. Tačnost pogađanja šrapnelom povećala se izradom preciznijih upaljača, naročito od pojave dvogubog upaljača — vremenskog i udarnog — koji se javlja u Francuskoj 1884. Malodimni barut je povećao balističke osobine oruđa, brzinu dejstva i razornost zrna. Bolje nišanske sprave obezbeđivale su preciznije nišanjenje. Smatralo se devedesetih godina da se u odnosu na 1870. dejstvo artiljerije pri istoj količini municije povećalo četiri do pet puta, a da se iz istog broja cevi može izbacivati tri puta više gvožđa. Domet je najupadljivije dostignuće: oruđa konstruisana do 1870. dobacivala su prosečno na 2—3,5 km, a francuski top De Bange M.77 dejstvo-
vao je uspešno do 5 km, a krajnji domet išao je do 7,7 km.

Malodimni barut je većom početnom brzinom povećao i domet, ali i trzanje oruđa. Dalje u tom pravcu nije se moglo više ići. Posle opaljenog metka oruđe bi odskakivalo nazad, pa se za idući metak moralo vratiti u raniji položaj da bi se ponovo nanišaniilo. To je znatno usporavalo dejstvo. Brzina gađanja se mogla povećati samo neutralizacijom povratnog udara. Krajem veka bio je to glavni teh-

nički problem artiljerije. Rešen je povratkom cevi umesto oruđa a njen se pokret kočio hidraulično da bi se zatim vratila u prvobitni položaj pomoću vazdušnog ili opružnog povratnika. Na toj osnovi su Francuzi topom 75 m M.1897. postigli izvanredne karakteristike: domet 8.000 m, početna brzina 588 m/sek, brzina gađanja 10 metaka u minutu. Za Francuzima su se povelili svi drugi. Do prvog svetskog rata sva je operativna artiljerija brzometna, u prvom redu velikih sila.

Pronalaskom uglomera (1893) omogućeno je posredno nišanje pa i posredno gađanje. Artiljerija se počela zaklanjati od oka i zrna. Dotle se insistiralo na topovima razantne putanje, dužine cevi 20 i više kalibara, sada se traže i ubacna oruđa — haubice — jačih kalibara radi kontrabatirnog dejstva. Uopšte, počela se zahtevati teža operativna artiljerija za borbu protiv artiljerije na većim odstojanjima, protiv otpornijih ciljeva pa i protiv objekata stalne fortifikacije. Nemci su u tome otišli najdalje. Pored poljskog topa 77 mm M.96, inferiornijeg od francuskog poljskog topa, oni su uveli poljsku haubicu 105 mm, tešku haubicu 150 mm, teške topove 105 i 135 mm i merzere 210, 380 i 420 mm⁴³, namenjene za rušenje objekata stalne fortifikacije koji su stajali na putu nemačkom početnom operacijskom planu. Austro-Ugarska se posebno zainteresovala za haubice 105 i 150 mm, a izgradila je merzer 305 mm⁴⁴ namenjen za tučenje italijanskih zaprečnih forova. Na osnovi iskustava rata sa Japanom Rusija je takođe stala izgrađivati tešku artiljeriju, upravo nabavljati je u Francuskoj: haubice 12 i 15 cm i topove 10,67 cm oboje *Schneider*, ali do rata 1914. nije isporučeno mnogo. U Francuskoj se verovalo da će top M.97, čiju je putanju Malandren svojom plaketom učinio strmijom, rešavati sve borbene zadatke. Govorilo se da je top 75 mm *bog otac, sin i sveti duh*. Malandrena su proglasili spasio-cem francuskih finansija, što je tobože učinio haubice izlišnim. Bilo je u svemu 26 baterija teških haubica 155 mm *Rimailho* po četiri oruđa. Duboko je bilo ukorenjeno gledište francuskih merodavnih vojnih krugova da teška artiljerija koči brzinu operacija. Na nava-ljivanje *Žofra*, tek se pred rat u operativnu vojsku počinju uvoditi topovi 105 i haubice 155 mm — u svemu 48 baterija — a poručeni su topovi 150 i haubice 280 mm. Početkom rata, Francuska je imala još 96 haubica 120 mm *Baquet* i 40 topova 120 mm na traktorskoj ili stočnoj vuči — prema 848 nemačkih teških oruđa: 360 topova od 10 cm, 360 od 13 cm i 128 merzera od 21 cm. U Nemačkoj i Francu-

⁴³ Težina zrna 800 kg, početna brzina 465 m/sek, domet 12,2 km.

⁴⁴ Težina zrna 380 kg, početna brzina 400 m/sek, domet 11 km.

skoj počeo se studirati i minobacač (Minenwerfer, mortier de tranchées). Radilo se na efikasnijem brdskom topu na tovarnoj stoci i na brdskoj haubici 100 mm sa tandem-vučom. Srbija je usvojila artiljerijski materijal Schneider.

Brzometna artiljerija veliki je potrošač municije, što se dokazalo i u balkanskim ratovima. Smatralo se da za svaki poljski top treba imati 3.000 metaka. Taj broj niko nije dostigao. Velikim naporom Francuzi su pred rat povećali rezervu municije od 700 na 1.390 metaka za top 75 mm.

U literaturi se smatralo da laka artiljerija neće zadovoljiti sve potrebe, čak i kada kontrabafiranje i dejstvo protiv otpornijih ciljeva bude prepustila teškoj poljskoj artiljeriji. Traže se nove konstrukcije koje će moći da prate konjicu po teškom terenu a pešadiju do najbližih odstojanja, koje će dejstvovati iz zaklonjenih položaja protiv zaklonjenih ciljeva i vazduhoplova. Ta raznovrsnost zadataka bila je u očitoj kontradikciji sa težnjom za jedinstvenim oružjem koje se tražilo iz ekonomskih i praktičnih razloga. Kompromisno rešenje predlagalo je za laku artiljeriju lako oruđe, znatno olakšano, kraće cevi, manje početne brzine, nešto između strme i razantne putanje, a snabdeveno velikim štitom; za ciljeve u vazduhu tražio se top razantne putanje. Pokušaji da se uvede motorna vuča i za poljsku (laku) artiljeriju nisu naišli na odobravanje.

Poslednjih trideset godina je šrapnel⁴⁵ bio glavni metak poljske artiljerije. Otkako je ova počela da uvodi zaštitne štitove njegov je efekat bio slab. Otuda predlozi da se umesto šrapnela uvedu granate manjeg kalibra koje će udarom dejstvovati po artiljerijskim oruđima. Jedna nemačka firma konstruisala je i top 5 cm sa granatom od 2 kg (granate topova 7,5 teške su 6—7 kg) kojima se moglo postići punih pogodaka trostruko više nego dotadanjim poljskim topom. U ideji konstruktora ovaj topčić je trebalo da zameni kalibre 7,5 mm, s obzirom na to što šrapneli neće biti potrebni ni protiv pešadije, jer ona neće krenuti u napad pre završetka artiljerijske borbe. Za dejstvo protiv pešadije, koju tobože neće više pomagati artiljerija, smatralo se da će biti dovoljne i granate od 5 cm. Samo, niko se nije smeo odreći šrapnelkog dejstva protiv pešadije.

⁴⁵ Šrapnel je metak sa čeličnom košuljicom napunjen mnoštvom olovnih ili čeličnih kuglica koji pomoću tempiranog (gorućeg) upaljača eksplodira u vazduhu pred ciljem da bi svoj sadržaj sručio na neprijatelja širokim i dubokim snopom. Ako se tempirni upaljač isključi, šrapnel eksplodira na zemlji udarnim upaljačem kao granata ali sa manjim efektom.

Moderna nauka i tehnika nije snabdevala oružane snage samo vatrenim oružjem. Jedna ista generacija doživela je pojavu telefona, radiotelegrafije i telefonije, automobila i aviona.

Žičana telegrafija, koja je još prethodnog perioda toliko uspešno upotrebljena u operacijama, novim automatskim aparatima dopušta sada veću brzinu predaje i prijema uz veću sigurnost rada. Pored kurirske službe bila je osnovna veza divizija, negde i brigada, sa višim štabovima i pozadinom. Razvoj telegrafije naniže prekinula je pojava telefona, neuporedivo pogodnijeg sredstva za izmenjivanje misli. Telefon je prodro do pukova koji su njime ostvarivali vezu naviše sa brigadama (divizijama) i naniže sa bataljonima. Otkako je artiljerija počela da dejstvuje posredno, telefon je postao neophodno sredstvo baterija. To je sve bilo još u začetku, malo ljudi sa malo materijala. Prema tim tehničkim sredstvima veze postojalo je u trupama dosta nepoverenja. Verovalo se da će u kritičnim situacijama vezu ipak održavati kuriri.

Radio-telegrafija bila je već premostila okeane. Kolonijalne sile su se povezale sa najudaljenijim posedima. U kopненоj vojsci to novo sredstvo veze bilo je tek u fazi uvođenja. Za vrhovne komande, štabove armija i konjičkih divizija bile su predviđene radio-telegrafске stanice. Za tvrđave je radio-telegrafija bilo jedina moguća veza u cerniranom stanju. Vazdušni brodovi dobili su takođe radio-telegrafске aparate, a bili su već konstruisani i za avione, dometa 25 i 100 km, ali nisu još montirani. Bili su već u upotrebi sasvim laki aparati od 25 km dometa koje su peške ili na konju mogla poneti i posluživati četiri čoveka. Radio-telegrafija omogućila je brzu i efikasniju operativnu upotrebu flotnih sastava. Radio-telefonija je takođe napredovala, dostigla je domet od nekoliko stotina kilometara, ali ne još i praktično upotrebljiv stepen.

Pronalazak eksplozivnog (klipnog) motora razvijan je za potrebe na zemlji i u vazduhu. Automobil se već bio uklopio u ekonomiku razvijenih zemalja. U njima je broj automobila dostigao šestocifrene brojke sa znatnim procentom teretnih kola. Formirane su sanitetske i intendantske automobilske kolone sa pekarama. Osobnim automobilima su snabdeveni viši štabovi. Motorna vuča je uvedena u najtežu artiljeriju i u nekim specijalnim trupama. U ratu je konj još uvek ostao glavna vučna snaga. Države sa slabim konjarstvom, kao Italija, jače su se naprezale da u armiji razviju automobilizam, u granicama koje je postavljala mreža puteva i mogućnosti nabavke goriva i guma. Do rata izgrađeno je i nešto oklopnih automobila.

naoružanih mitraljezima. Stalo se na stanovište da je njihova korist ograničena.

Vazduhoplovstvo je obuhvatalo vezane balone, vazdušne brodove i avione. Slobodni baloni su korišćeni samo za obuku vođa vezanih balona, ali su se, posle slabih iskustava iz ratova 1904—05. u Mandžuriji i 1911—12. u Libiji, jedva održali u naoružanju. Upotreba fotografije podigla im je nešto značaj. Oni će doći do velikog izražaja u pozicijskom ratu.

Vazdušne brodove (dirizable) neke velike sile su živo razvijale, posebno Nemačka, u manjoj meri Italija, Britanija, Francuska, Rusija. Bili su namenjeni strategijskom izviđanju na kopnu i moru. U literaturi se ukazivalo da predstavljaju suviše velike ciljeve za artiljeriju i mitraljeze, što je u ratu vrlo brzo potvrđeno. Još pre rata avioni su ih potisli u drugi red.

Avijacija se naglo razvijala tehnički i organizaciono. Na čelu je bila Francuska. Na velikim manevrima 1912. učestvovalo je oko 60 aviona u eskadrilama po šest aparata koje su bile dodeljene štabovima armija i korpusa. Poslednjih godina pred rat i Nemačka je učinila veliki napor da razvije svoju avijaciju. Njen zadatak je svuda bio operativno i taktičko izviđanje. Počinju i pokušaji artiljerijskog osmatranja i bombardovanje iz vazduha. Avioni su predviđani i za kurirsku službu. Francuska i Italija su počele da iskorisćavaju svoju avijaciju i u službi bezbednosti kolonija. Uočene su mogućnosti fotografije iz vazduha i aerofotogrametrije. Ukratko, pred rat su bili postavljeni vrlo dobri osnovi za dalji razvoj avijacije. U razvijenim zemljama desetine fabrika bavilo se izradom aviona i motora.

Sve do burskog rata uniforme su bile vrlo šarene, izvanredan cilj za preciznu brzometku. Britansko iskustvo u Transvalu, plaćeno teškim gubicima, požurilo su da iskoriste sve države. Do prvog svetskog rata operativne vojske dobile su manje upadljivu sivu uniformu u raznim nijansama.

3. MILIONSKE ARMIJE

Relativno mirno razdoblje između nemačko-francuskog i prvog svetskog rata (1871—1914), u kome velike sile nisu međusobno ukrstile mačeve, ujedno je i period njihovog najekstenzivnijeg i najintenzivnijeg spremanja za rat. U toj nevidenoj trci u naoružavanju one se međusobno takmiče u stalnoj težnji da preteknu po-

tencijalnog protivnika, odnosno da od njega ne budu prestignute. Krize u njihovim međusobnim odnosima, kojima je ovaj period prošaran, izrazite su etape te opasne utakmice, kada se ona nastavlja skokovito.

Masa, kvantitet je prvenstveni cilj. Opšti uzor je Nemačka. Prihvata se njena vojna obaveza, odnos kadra i rezerve, organizacija, formacija, vojna uprava, generalštab. Prenose se međusobno i korisne novine drugog porekla. To dovodi neminovno do izjednačavanja vojnih organizama i koncepcijá o njihovoj upotrebi. Ima sve manje nacionalnih razlika, naročito u zemljama slične društvene i ekonomske strukture. Uporedo vojske naglo rastu i tehnički se usavršavaju. Na čelu su Nemačka i Francuska, glavne antagonističke sile perioda. Ali ni druge velesile ne zaostaju mnogo za njima. Izuzetak je Velika Britanija koja ima težište na moru, ali se i ona pri kraju napregla na kopnu kao nikad dotle. Kasnije će se dati stanje na početku i kraju te vrtoglave trke koja će sve odvesti u katastrofu prvog svetskog rata.

Jedno od glavnih merila za ocenu vojnih napora je i utrošak novca. Od 1899. do 1913. budžet suvozemne vojske četiri najvećih evropskih sila porasli su od 112 na 204 miliona engleskih funti⁴⁶, što znači za preko 80 odsto, dakle, više no što se povećalo stanovništvo ili produktivnost rada.

46

	1899.	1913.
Velika Britanija	20,617.200	28.200.000
Francuska	25,979.841	38.286.240
Nemačka	33,426.500	60,000.000
Rusija	31,869.153	67,427.000

(J. F. C. Fuller, *The Army in my Time*, str. 130.

Prema zvaničnim nemačkim podacima (*Kriegsrüstung und Kriegswirtschaft*, I, 530) vojni budžeti 1913:

	U milionima maraka			Marke na glavu stanovnika
	Vojska	Mornarica	Svega	
Nemačka	1.629,6	408,2	2.110,8	31,27
A.-U.	565,2	155,2	720,5	14,00
Francuska	899,3	427,4	1.326,7	33,50
Rusija	1.557,0	492,9	2.049,9	11,70
Britanija	565,0	926,0	1.411,0	32,9

Kao ranije u Prusiji i Severnoameričkom Savezu, ustav drugog nemačkog Rajha od 1871. propisao je opštu i ličnu obavezu: u stajaćoj armiji 7 godina (od 20. do 28. godine starosti), pri čemu tri godine efektivno u kadru a četiri u rezervi. Prekobrojni, dakle, oni sa povoljnim žrebom za koje nije bilo mesta u kadru pri određenom plafonu efektiva koje je Rajhstag propisao zakonom, prevedeni su u dopunsku rezervu (Ersatzreserve) gde su — podeljeni u dve klase od po pet godina — ostali do navršene 31. godine, da bi u ratu poslužili za popunu stajaće (operativne) vojske⁴⁷. Svi ostali obveznici od 17. do 42. godine starosti van vojske ili mornarice pripadali su pučkom ustanku ili poslednjoj odbrani (Landsturm) koji se po zakonu mogao sazivati samo za slučaj upada neprijatelja u zemlju.

Zakon od 1874. odredio je za narednih sedam godina (Bizmark nije voleo da svake godine čupa kredite od Rajhstaga) mirnodopsku jačinu vojske na 401.659 ljudi (bez 17.213 oficira, činovnika, zanatlija i 5.000 jednogodišnjih dobrovoljaca) u određen broj bataljona, eskadrona, baterija⁴⁸, grupisanih u jedan gardijski i 17 armijskih korpusa (od čega 2 bavarska, 1 saksonski i 1 virtemburški), a ovi u 4 armijske inspekcije, u svemu 39 divizija (2 konjičke) sa 74 pešadijske i 38 konjičkih brigada.

Ratna formacija predviđala je u operativnoj vojsci 19.777 oficira (činovnika) i 687.018 podoficira i vojnika, 233.592 konja i 1.800 topova — pri istom broju jedinica (korpusa, divizija, pukova, bataljona, eskadrona, baterija) osim vozarskih, što znači da su se mirnodopske formacije samo popunile do ratnog sastava. Iznova su formirane dopunske i posadne trupe, svega 16.715 oficira, 584.361 podoficir i vojnik, 65.572 konja i 759 topova. Ukupno u čitavoj vojsci 1,307.871 ljudi, 299.164 konja i 2.559 topova.

⁴⁷ Takvih prekobrojnih bilo je 1875. oko 16.000, ali će vremenom brzo rasti.

⁴⁸ Pešadija: 469 bataljona (148 pukova), ukupno 286.299 ljudi i 4.369 konja.

Konjica: 465 eskadrona, ukupno 68.905 ljudi i 69.268 konja.

Artiljerija: 300 pokretnih baterija (36 pukova) i 28 bataljona pozicijske artiljerije (14 pukova), ukupno 48.451 ljudi i 17.133 konja.

Pionira: 18 bataljona, ukupno 9.469 ljudi i 135 konja.

Vozarske jedinice: 18 bataljona, ukupno 5.357 ljudi i 2.406 konja.

Posebne formacije (sa železničkim jedinicama): 1.765 ljudi i 23 konja.

Razlika između mirnodopske i ratne formacije je kod oficira oko 12.000 (koliko je bilo potrebno rezervnih), a kod podoficira i vojnika 869.720, ali u operativnoj vojsci samo 285.359 iz rezerve prema 401.659 kadrovaca, što je vrlo povoljna razmera. Razume se, znatan deo aktivnih oficira i podoficira formirali su dopunske i posadne jedinice, a zauzvrat aktivne jedinice su primile rezervne oficire. U odnosu na 1870. godinu, kada je mobilisano 1,183.389 i 250.373 konja, nije to bilo značajno povećanje ako se uzmu u obzir nove pokrajine, Elzas i Lotaringija. Svakako, nije to bio naoružani narod. Na 41 milion stanovnika, koliko je Nemačka tada imala, svega 3 do 4 odsto.

Impresioniran Gambetinim armijama, generalštabni kapetan Kolmar fon der Golc predlagao je 1877. da se skрати rok službe u kadru u zamenu za predvojničku obuku, da se kadrovska vojska izmeša sa landšturmom, drugim rečima da se iz tehničke vojske stvori narodna vojska (Volksaufgebot). Ove ideje su bile vrlo bliske Engelsu i Meringu koji su takođe tražili skraćen rok da bi se svi sposobni ljudi mogli obući oružju, samo su motivi bili drukčiji. Socijalisti su mislili na odbranu zemlje, a fon der Golc na militarističku ekspanziju. Golcova gledišta su osuđena u Ministarstvu rata kao pokušaj *demokratizacije armije*. I za Moltkea su te ideje bile suviše smele. On nije voleo nikakav narodni rat. Za kaznu Golc je jedno vreme morao provesti u trupi.

Pojačanje nemačke vojske išlo je utabanim putem, formiranjem novih kadrovskih jedinica: 1888. obrazovana su dva korpusa, u Šlifenovom dobu (1893—1905) još tri, pored znatnog pojačanja tehničkih trupa. U međuvremenu vojna obaveza proširena je sa 11 na 19 godišta, a rok u kadru smanjen na dve godine. Pored svega toga 1912. bilo je u Nemačkoj 540.000 vojnih obveznika koji nikad nisu služili vojsku. Tada je u Francuskoj pozivano pod zastavu 82 odsto sposobnih mladića a u Nemačkoj, zbog nedovoljnih kredita samo 54 odsto. Te godine — neposredno posle marokanske krize — javljaju se još dva nova korpusa uz mnoštvo specijalnih formacija što je mirnodopsku vojsku povećalo odjednom za 117.000 ljudi a koštalo milijardu maraka. Ludendorf (Generalštab) za 1913—14. tražio je još tri korpusa čemu se usprotivilo i Ministarstvo rata iz bojazni da toliki nagao razvoj ne smanji kvalitet vojske, a zahtev ne bi prošao ni kroz Rajhstag, gde je bilo 110 socijalista i 42 progresista (Freisinnige) kojima bi se protiv preteranih vojnih izdataka pridružili mnogi poslanici centra. Ludendorf je

morao otići, ali je u toku 1913. nemačka vojska ipak pojačana za 65.000 ljudi, a formiranje tri nova korpusa odloženo za 1916—1921.

Nemačka mirnodopska vojska je zimi 1913—14. imala na licu 35.000 oficira, 107.704 aktivnih podoficira, 663.793 vojnika i 157.788 (službenih) konja, formiranih u 25 armijskih korpusa po 2 divizije (19 pruskih sa Gardijskim korpusom, koji je imao i 1 konjičku diviziju, 3 bavorska, 2 saksonska i 1 virtemberški korpus)⁴⁹, podjeljenih na 8 armijskih inspekcija. Uz to je bilo i 27 komandi tvrđava.

Mobilizacijskim planom za 1914. predviđeno je u *operativnoj vojsci*: 8 komandi armija, 40 armijskih (od toga 13 rezervnih, formiranih na oglas mobilizacije) i 4 konjička korpusa, u svemu 82 pešadijske (57 rezervnih) i 11 konjičkih divizija, ukupno 2.150.000 ljudi (84.000 oficira) i 730.000 konja. *Posadne trupe* (aktivne, rezervne, landverske, dopunske i landšturmske) i *dopunske jedinice van posadnih trupa* iznosile su oko 1.670.000 ljudi (38.000 oficira) i 150.000 konja. Za operacije bili su predviđeni mnogi delovi dopunskih, landverskih i landšturmskih trupa formiranih u samostalne divizije i brigade. Ukupno: 2.143 bataljona, 406 mitraljeških četa, 810 eskadrona, 1.070 poljskih (pokretnih) baterija, 788 drugih baterija, 391 pionirska četa, 46 odeljenja (eskadrila) avijacije, 24 vazduhoplovna odeljenja (baloni i dirizabli) i 69 radio-stanica.

U Nemačkoj, dakle, za šest dana mobilizacije mirnodopska vojska će se skoro upetostručiti, s tim što su gotovo svi mirnodop-

⁴⁹ *Pešadija*: 695 bataljona (217 pukova), svega 17.563 oficira i 494.801 podoficir i vojnik.

Konjica: 547 eskadrona (110 pukova) — svega 2.877 oficira i 31.711 vojnika.

Artiljerija: 633 pokretnih baterija (od toga 33 konjičke) u 100 pukova, 190 pozicijskih baterija — svega 4.720 oficira i 119.432 vojnika.

Pionira: 9 pukova sa 35 bataljona — svega 870 oficira i 22.859 vojnika.

Saobraćajne trupe: 8 železničkih bataljona (3 puka), 9 bataljona za vezu, 5 vazduhoplovnih bataljona, 5 bataljona avijacije i 25 vozarskih bataljona — svega 1.117 oficira i 28.529 vojnika.

Ostale formacije — 4.022 oficira i 3.783 vojnika.

U ukupnom navedenom broju nije uračunata marinska pešadija (99 oficira i 4.063 podoficira i vojnika) i kolonijalne trupe (361 oficir i 6.585 vojnika sa domorocima).

ski efektivni odlazili operativnoj vojsci. Ostalo je neupotrebljeno 1.398.000 izvežbanih i 5.474.000 neizvežbanih obveznika od 67 miliona stanovnika koliko je Rajh tada imao.

FRANCUSKA

Neočekivani slom 1870. doveo je u pitanje čitavu dotadanju organizaciju vojske. Uvidela se inferiornost francuskih vojnih ustanova i metoda prema nemačkim, a da je za održavanje francuskog prestiža i položaja u Evropi potreban jači vojni napor. Veliki posao vojnih reformi poveren je parlamentarnoj Komisiji za reorganizaciju armije koja je narednih godina pripremila a Skupština donela nekoliko osnovnih zakona.

Zakon o regrutovanju doveo je u sukob dva gledišta; jedni su tražili profesionalnu vojsku sa kadrovskim rokom od 8 godina uz mogućnost zamenjivanja kao ranije, što je išlo u prilog bogatih slojeva; drugi su insistirali na opštoj vojnoj obavezi bez zamene sa kratkim rokom (ne manjim od 3 godine), po nemačkom uzoru, radi stvaranja obučениh rezervi. Na Tjerovo zauzimanje, koji je tvrdio da Francuska nije pobeđena pruskim vojnim sistemom već da je pruska vlada pobedila francusku vladu, prihvaćen je petogodišnji rok bez zamene protiv gledišta generala. Petogodišnji rok je praktično bio neizvodljiv pri opštoj vojnoj obavezi, jer ni bogata Francuska nije mogla držati u kasarni pet godišta, pa je kao korektiv ministru rata i starešinama dato veliko diskreciono pravo puštanja na odsustvo i posle godinu dana, što se svuda u Evropi smatralo nedovoljnim za formiranje vojnika. U rezervi aktivne vojske služilo se 4 godine, u teritorijalnoj (posadnoj) armiji pet godina, a u njenoj rezervi još šest. Ukupno 20 godina vojne obaveze.

Sporan je bio i sistem regrutovanja i mobilizacije. Mnogi su smatrali da je pruski sistem teritorijalnog služenja i mobilizacije protivan revolucionarnim (unitarističkim) principima iz 1789, da bi se njegovim prihvatanjem stvorile provincijske vojske — bretonska, provansalska, flamanska... — sa svima izgledima na građanski rat. Republikanci su bili nepoverljivi prema regionalnom sistemu utoliko više, što su se za njega zalagali rojalisti. Prihvaćen je kompromis pa su se mirnodopske jedinice regrutovale eksteritorijalno (iz cele zemlje), a mobilisale teritorijalno.

Godine 1875, kada su glavne reforme već stupile u dejstvo, ukupna mirnodopska snaga francuske vojske iznosila je 22.072 ofi-

cira, 441.236 podoficira i vojnika i 107.227 konja⁵⁰, formiranih u 19 korpusa, od kojih je 19. bio u Alžiru. To je veliki napor za 36 miliona stanovnika. U odnosu na drugo carstvo broj bataljona je skoro udvostručen, a broj baterija više nego udvostručen. Francuska mirnodopska vojska je bila jača od nemačke, imala je više ljudi, više bataljona i baterija.

Francuska je 1875. mogla izvesti na evropsko ratište 19 korpusa⁵¹ i 6 konjičkih divizija, u svemu 930.000 ljudi sa vankorpusnim delovima. Dopunske trupe operativne vojske cenile su se na 220.000, a teritorijalna armija na 580.000 ljudi. Ukupno 1,730.000. Bila je to još vrlo mlada organizacija u neučvršćenoj republici, sa neizvežbanim trupama, nedoraslim štabovima, bez vrhovnog vodstva i bez doktrine, ali je sama obnova francuske vojne moći u takvim razmerama uznemirila Bizmarka o čemu svedoči ranije pomenuta kriza iz 1875. Francusku vojnu obnovu kočila je nestabilnost vlada. Od 1870. do 1888. izmenilo se 16 ministara rata u 19 vlada! Tek je Fresine, ministar od 1888. do 1903, u saradnji sa generalom Miribelom, načelnikom Generalštaba, imao mogućnosti da konsekventno radi na sistematskom jačanju francuske vojne sile.

Republikanci se nisu zadovoljili sa zakonskim rokom od 5 godina koji se tako nejednako primenjivao. Od 1877. rok je praktično sveden na 4 godine, a zatim postepeno na 40 meseci. Zakonom od 1889. smanjen je na tri a 1905. na dve godine što su vojni šefovi smatrali nedovoljnim, naročito za jahaće trupe. Te godine je vojna obaveza povećana sa 20 na 25 godišta, a u operativnoj vojsci sa 9 na 13 godišta. To je bilo u skladu sa strategijskim idejama o masovnim armijama i imperijalističkim sukobima. U međuvremenu, 1897, formiran je 20. mirnodopski korpus. Suočena sa naglim porastom nemačke mirnodopske vojske, Skupština je 1913. vratila trogodišnji rok da bi se u kadru imali veći efektivni koji će obezbediti sigurniju mobilizaciju. U isto vreme formiran je nov, 21.

⁵⁰

Vrhovna vojna uprava	2.825 ljudi,	2.162 konja
Pešadija (641 bataljon)	281.601	2.649
Konjica (392 eskadrona)	68.617	59.023
Artiljerija (414 zapregnutih baterija)	67.726	33.050
Inžinjerija	12.314	999
Vozarske jedinice	9.392	7.680
Administracija	20.833	1.664

⁵¹ Bilo je predviđeno da se u ratu formira 20. korpus iz delova pomorske pešadije i alžirskih trupa.

korpus. Ovim nije povećano ratno brojno stanje, samo je stvoren povoljniji odnos između kadra i rezerve. Tek iduće godine, proširenjem vojne obaveze na 28 klasa (godišta), od čega 14 u operativnoj vojsci, prema 19 nemačkih godišta, dobijeni su znatno veći efekтиви.

Prema zakonu od 7. avgusta 1913. najmanja jačina francuske mirnodopske vojske trebalo je da iznosi 674.292 čoveka, formirana u 21 armijski korpus sa 45 pešadijskih i 10 konjičkih divizija.⁵² Uoči mobilizacije, na dan 1. avgusta 1914, bilo je u Francuskoj i Severnoj Africi 736.000 ljudi.

Za rat Francuska je predviđala 21 korpus sa 43 divizije (Kolonijalni korpus izuzetno 3 divizije), 3 samostalne, 25 rezervnih, 12 teritorijalnih divizija, 1 teritorijalnu brigadu, 10 konjičkih divizija i posadne (tvrđavske) trupe. U svemu 1.643 bataljona, 596 eskadrona, 1.527 baterija, 528 inženjerskih četa, 23 eskadrile, 5 dirizabla i 4 balonske čete. Ukupno Francuska je mobilisala 3,580.000 ljudi, od čega 1,869.000 u operativnoj vojsci. Za 39 miliona stanovnika koliko je imala u metropoli to je najveći napor izvršen u početku prvog svetskog rata. Izražava se kako brojem godišta podvrgnutih vojnoj obavezi tako i brojem angažovanih ljudi u svakom od njih. Tako je Francuska pokušala da izravna veliku prednost svog brojnijeg suseda. Doduše, Francuska je u kolonijama imala još 50 miliona ljudi, ali od toga je 1914. mobilisan zanemarljiv procenat. Suprotno Nemcima koji su svoje rezervne trupe upotreбили za operacije kao i aktivne, francuski vojni vrhovi su se uporno branili od toga. Odnosni predlog generala Mišela, predviđenog generalisima u ratu, Viši ratni savet je 1911. jednoglasno odbio gledajući u njemu princip naoružanog naroda, začetak milicijske armije, zahtev levice na čelu sa Žan Žoresom koji je

⁵² Korpusi po dve divizije, osim Kolonijalnog i 19. alžirskog koji su imali po tri. Jedna divizija je bila u Tunisu.

Pešadija: 646 bataljona (188 pukova), svega 418.458 ljudi (od toga 50.300 u Alžiru i Tunisu).

Konjica: 445 eskadrona (89 pukova) — 68.150.

Artiljerija: 790 baterija (75 pukova) svih vidova — 103.767 ljudi.

Inženjerija: 27 bataljona (76 četa sapera, 13 železničara, 7 telegrafista, 2 radio-telegrafista) — 25.395.

Vazduhoplovstvo: 3 grupe sa 7 četa i 10 sekcija — 3.397.

Vozarske trupe: 20 eskadrona i 72 čete — 9.207.

Intendantske trupe: 71 sekcija — 14.608.

Kolonijalna pešadija: 25.938.

Kolonijalna artiljerija: 5.372.

predlagao da se stalni rok u kadru svede na 6 meseci. Ušavši u prvi svetski rat sa većim procentom kadrovaca, francuske operativne trupe su u proseku bile bolje od nemačkih, ali ih je relativno bilo manje u odnosu na mobilisano ljudstvo.

Neposredno uoči rata francuski parlament izglasao je vanredan kredit od 1.408.741.571 franak za nabavku teške poljske i teške artiljerije, motorizovane artiljerije protiv dirižabla, motorizovane radio-stanice, vozećih kuhinja, municije, za modernizaciju tvrđava. I to je jedan od razloga što je Nemačka htela da zametne rat povodom sarajevske krize.

RUSIJA

U središtu velikih vojnih reformi koje je nametnuo poraz na Krimu, a sproveo ministar rata Miljutin 1862—69, bila je težnja da se poveća broj aktivnih trupa (divizija, pukova, bataljona, baterija) sa smanjenim brojnim stanjem, toliko da mogu poslužiti kao kadrovi za formiranje ratnih jedinica koje bi se dopunile ljudstvom sa odsustva i rezervom. Cilj je bio trostruki: smanjiti mirnodopske vojne troškove, skratiti nečovečno dugi rok koji nije više odgovarao novom društvenom položaju oslobođenog seljaka, povećati ratni napor.

Tek što je reforma bila koliko-toliko zaokrugljena, rat 1870. je drastično otkrio sve operativne prednosti koje je Prusija sebi stvorila svojom vojnom organizacijom, posebno munjevitom mobilizacijom i koncentracijom. Reformu je sada trebalo započeti iznova. Već u novembru 1870. je car Aleksandar II postavio dve komisije, za vojnu obavezu i reorganizaciju armije.

Opšta vojna obaveza proglašena je carskim ukazom od 1. januara 1874. Obaveza u operativnoj vojsci obuhvatala je 15 godina, 6 u aktivi i 9 u rezervi, ali je ministar rata imao pravo da pušta kadrovice na odsustvo pre ispunjenja šestogodišnjeg roka. Svi sposobni muškarci koji nisu služili kadar, zahvaljujući povoljnom žrebu a i oni koji su prešli obavezu u rezervi, pripadali su opolčenju (pučki ustanak, domobranstvo, poslednja odbrana). Rуска vojna obaveza je imala mnogo regionalnih izuzetaka. Čitave oblasti su bile oslobođene ili su joj bile podvrgnute na poseban način koji je vodio računa o navikama i tradicijama dotičnih plemena i naroda.

U rat 1877. ruska vojska je ušla u punom preobražavanju i previranju. U toku rata improvizovane su mnoge formacije koje

su nestale prilikom vraćanja vojske na mirnodopsko stanje, pa je dobro da se opšti pogled na rusku oružanu silu tog vremena baci tek posle demobilizacije.

Ruska mirnodopska vojska delila se 1880. na regularnu (redovnu) i neregularnu (neredovnu, najčešće kozaci). U miru postojeće redovne i neredovne trupe činile su stajaću vojsku. Ukupna snaga ruske mirnodopske vojske 1. januara 1880. iznosila je 883.135 ljudi, i 130.310 konja.⁵³ U ratu je bilo operativnih trupa (redovnih i neredovnih — većinom kozaci), posadnih, dopunskih i opolčenje, u svemu 2,303.145 sa 427.410 konja i 3772 zapregnuta topa na oko 72 miliona stanovnika. Pri oceni ovih cifara treba znati da je veliki deo svih ovih trupa u miru i ratu bio angažovan na istočnim i južnim granicama carstva, još u punoj ekspanziji.

U razvoju ruske vojske do prvog svetskog rata ima još nekoliko markantnih etapa. Veliku prekretnicu beleži 1910. korenitim novinama koje su nametnula iskustva rata sa Japanom 1904—05, za šta su odvojena zamašna finansijska sredstva. Povećan je broj velikih tela, formirane nove jedinice haubičke i teške poljske (pokretne) artiljerije, nove tehničke jedinice. Trupe su pomerene ka zapadu, prema centralnim oblastima evropske Rusije, odakle je pretila najveća opasnost. Program je trebalo završiti 1917. godine, što takođe objašnjava hitanje Nemačke i Austro-Ugarske da zametnu rat pre tog roka.

53

Redovna vojska

Pešadija (953 bataljona)	543.251 ljudi,	10.985 konja
Pešadija lokalnih komandi	80.730 "	
Konjica (404 eskadrona)	85.860 "	61.727 "
Artiljerija (404 baterije i 52 bataljona)	108.610 "	21.252 "
Inžinjerija (28 bataljona)	20.624 "	661 "
<i>Neredovna vojska</i>		
Pešadija (22 čete)	6.500 "	
Konjica (206 eskadrona)	34.196 "	32.754 "
Artiljerija (13 baterija)	2.912 "	1.989 "
Štabovi	5.452 "	654 "
Svega:	888.135	130.310

Lokalnih trupa bilo je dve vrste: 36 samostalnih linijskih bataljona, dislociranih na Kavkazu, u Turkestanu i Sibiru, bile su operativne jedinice koje su učestvovala u akcijama u Centralnoj Aziji; lokalne trupe u užem smislu bile su stacionirane u evropskoj Rusiji, gde nije bilo garnizona, radi obezbeđenja teritorije i eskorta kažnjenika.

U nedostatku zvanične dokumentacije za utvrđivanje jačine ruske vojske 1914. služe sekundarni izvori koji ne daju dovoljno precizne podatke.

Pred rat 1914. vojna obaveza obuhvatala je 22 godišta, od navršene 21. do 43. godine starosti, od toga u kadru 3 do 4 godine (za konjicu, konjičku artiljeriju i tehničke trupe), 14—15 godina u rezervi, ostalo u opolčenju. Rezerva se deli na dve kategorije: prva kategorija (7—8 mlađih godišta) dopunjava aktivne trupe, druga formira rezervne i pozadinske jedinice. Obaveza kozaka obuhvata 18 godišta u nekoliko poziva, a prvi poziv (4 godišta) služi aktivno u miru.

Ruska mirnodopska vojska bila je organizovana u 37 korpusa (1 gardijski, 1 grenadirski, 25 armijskih u Evropi, 3 kavkaska, 2 turkestanska i 5 sibirskih), ukupno 70 pešadijskih i 24 konjičke divizije (6 kozačkih)⁵⁴. Tvrđava je bilo 27 sve tri klase⁵⁵. Sa pomoćnim formacijama jačina ruske mirnodopske vojske dostigla je uoči rata oko 1,300.000 ljudi (oko 60.000 kozaka) na oko 170 miliona stanovnika.

Za rat 1914. Rusija je mobilisala 37 armijskih korpusa kao u miru od po dve divizije. Konjica i kozaci su formirali 24 divizije — takođe koliko u miru — uz 8 samostalnih brigada i nekoliko pukova. Formirano je iznova 35 rezervnih pešadijskih divizija i niz teritorijalnih brigada. U svemu mobilisano je oko 5,500.000 ljudi, a od toga u sastavu armijskih korpusa i samostalnih divizija bilo je 1,500.000 bajoneta, 150.000 sabalja i 7000 oruđa⁵⁶, ili 1830 bataljona i 1250 eskadrona⁵⁷.

⁵⁴ Pešadija: 1.260 bataljona (347 pukova).

Konjica: 77 pukova, 54 kozačka puka, 476 eskadrona, 323 (kozačke) sotnije.

Artiljerija: 621 baterija.

Inžinjerija: 117 pionirskih (saperskih), 61 telegrafska, 19 pontonirskih, 16 vazduhoplovnih, 3 avijacijske, 76 železničkih četa; 39 odeljenja reflektora i 1 avijacijsko.

⁵⁵ Tvrđavske trupe: artiljerija — 261 četa; pioniri — 17 četa; mineri — 16 četa; telegrafisti — 13 četa; golubija pošta — 8 stanica.

⁵⁶ Y. Danilov, *La Russie dans la guerre mondiale*, str. 65—66. Imati u vidu da je brojno stanje znatno veće od broja označenih bajoneta i sablji. U operativnoj vojsci (korpusima i divizijama) moglo je biti oko 2.500.000 ljudi.

⁵⁷ A. Зайончковский, *Мировая война*, str. 21.

Rusija je stavila pod oružje najveći broj ljudi, ali relativno znatno manji procenat od svojih 25 miliona vojnih obveznika. Po oceni Danilova dopunom rezervistima znatno je smanjena borbena vrednost ruske aktivne vojske.

AUSTRO-UGARSKA

Posle poraza od 1866. i austro-madžarske nagodbe od 1867, nova Austro-Ugarska, kako se ranija Austrija sada zove, moralo je reorganizovati svoju oružanu silu u dva pravca: prilagoditi je zahtevima vremena i novom državnom uređenju.

Austrougarske oružane snage podeljene su na tri dela: carska i kraljevska stajaća (zajednička) vojska (i ratna mornarica) s nemačkim komandnim jezikom, podređena u miru zajedničkom Ministarstvu rata; kraljevsko ugarsko domobranstvo (honvéd) s mađarskim službenim jezikom u čijem sastavu je bilo i ugarsko-hrvatsko domobranstvo s hrvatskim službenim jezikom — oba potčinjena mađarskom Ministarstvu zemaljske odbrane; carsko-kraljevsko domobranstvo (Landwehr) sa nemačkim službenim jezikom podređeno austrijskom Ministarstvu zemaljske odbrane. Zajednička vojska imala je sve rodove, a domobranstva u početku samo pešadiju i konjicu.

Opšta vojna obaveza zavedena je 1868. u trajanju od 12 godina: tri u kadru, sedam u rezervi i 2 u domobranstvu, odnosno svih 12 godina u domobranstvu za one obveznike koji su tamo upućeni na odsluženje roka od dve godine. Prekobrojni su aktivno služili samo 2 meseca pa prevođeni u dopunsku rezervu gde su ostali 12 godina. Pučki ustanak (Landsturm) bio je predviđen samo za zemlje mađarske krune (Translatanija), Tirol i Forarlberg. Njemu su pripadali ljudi od 18 do 45 godina, podeljeni u dve klase: od 18 do 39 i od 40 do 45 godina starosti, s tim što su se mogli pozvati pod oružje samo u slučaju upada neprijatelja u zemlju.

Za period 1868—78. godišnji regrutni kontingent austrijske polovine iznosio je 54.541 čovek za zajedničku vojsku i ratnu mornaricu a 5454 za dopunsku rezervu, a za mađarsku polovinu 40.933 odnosno 4093. Uz kadrovski rok od tri godine bilo je oko 300.000 ljudi, formiranih u 8 korpusnih oblasti (Generalkommandos) i 9 vojnih oblasti (Militärkommandos) u rangu divizije, sa 24 pešadijske

i 4 konjičke divizije.⁵⁸ Pod zagrebačkom korpusnom oblasti bile su dve krajiške divizije, u Zagrebu 21. divizija sa dva varaždinska i dva slavonska puka, u Karlovcu 22. divizija sa 4 karlovačka i 4 banska puka, a pod temišvarskom korpusnom oblasti 23. divizija sa Petrovaradinskim i tri banatska puka. Za isti period 1868—78, ratna jačina austrougarske operativne vojske određena je na 800.000 (36 miliona stanovnika) od čega je austrijska polovina (Cislatanija) davala 470.368, a mađarska 329.632 čoveka. Odnos između kadra i rezerve bio je nepovoljan. Pešadija je morala duplirati svoje pukove.

Domobranstvo ima u početku samo kadrove, austrijsko za 78 bataljona i 25 eskadrona, ugarsko za 82 bataljona i 32 eskadrona, a hrvatsko za 4 bataljona i 4 eskadrona. Ali se ono razvija brže od zajedničke vojske. Parlamenti, mađarski i austrijski, radije su odobravali finansijska sredstva za svoje posebne vojske, honved i landver, nego Delegacije za zajedničku vojsku. Vremenom se domobranstvo iz trupe milicijskog tipa pretvorilo u redovnu vojsku u mnogočemu bolje naoružanu i opremljenu od zajedničke vojske. Mađžari su čak nastojali da sve trupe svoje polovine stave pod svoju upravu, pa su na otpor Beča deset godina uzastopno (od 1903. do 1912) uskraćivali povećanje regrutnog kontingenta i kredita za zajedničku vojsku, što je znatno ukočilo razvoj austrougarske vojske u trenutku kada je u Evropi trka u naoružavanju bila na vrhuncu. Regrutni kontingent, na primer, povećao se sa 40 godina od 105.000 (1868) na 126.000 (1910), a broj stanovnika za to isto vreme od 36 na 51 milion.

Služba u kadru smanjena je 1912. za pešadiju zajedničke vojske na 2 godine. U međuvremenu je vojna obaveza proširena na 24 godine: 12 godina u zajedničkoj vojsci i domobranstvu i 12 godina u landšturmu (sada za sve krajeve monarhije), od čega je sedam najmlađih godišta obrazovalo I poziv za popunu i pojačanje operativne vojske a ostala pet (od 38. do 42. godine starosti) bilo je namenjeno za službu u pozadini.

Pred rat 1914. bilo je u kadru 36.000 oficira i činovnika i 414.000 podoficira i vojnika, u 16 korpusa sa 33 pešadijske i 8 konjičkih divizija zajedničke vojske, 8 pešadijskih divizija austrij-

⁵⁸ Pešadija: 524 bataljona (80 pukova).

Konjica: 41 puk (14 dragunskih, 16 husarskih i 11 ulanskih) — u svemu 246 eskadrona i 41 dopunski.

Artiljerija: 169 pokretnih i 72 tvrđavske baterije.

skog landvera, 8 pešadijskih i 2 konjičke divizije honveda (od kojih 42. pešadijska divizija sa hrvatskim službenim jezikom). U svemu 49 pešadijskih i 10 konjičkih divizija.⁵⁹

Za rat 1914. Austro-Ugarska je mobilisala u operativnoj vojsci 17 korpusa, 48 divizija, 11 konjičkih divizija, 3 samostalne brigade, 14 marševskih brigada (iz dopunskih jedinica), 15 honvedskih marševskih i 20 landšturmskih brigada. Marševske brigade su pripadale II, a landšturmske III liniji. U svemu 1.094 bataljona, 425 eskadrona, 483 poljskih (pokretnih) baterija, 224 drugih baterija, 155 inženjerskih četa, 15 eskadrila. Ukupno 1,421.250 ljudi, ali se u operativnoj vojsci na hrani računalo 1,800.000 — 2,000.000 ljudi. Ukupna jačina sa posadnim jedinicama: 90.000 oficira i činovnika i 3,260.000 podoficira i vojnika, ukupno 3,350.000 ljudi.

I pored svoje agresivnosti austrougarska vojska je imala vrlo krupne nedostatke. Naoružanje je bilo manjkavo, pušaka *Mannlicher* M. 95 bilo je samo za trećinu pešadije, ostale dve trećine su imale prepravljene puške M. 88/90, neke jedinice čak i jedometku *Werndl*; brzometna artiljerija uvedena je tek 1908—09, nedostajala su oruđa razantne putanje; odnos kadra i rezerve bio je vrlo nepovoljan, a broj neobučenih obveznika penjao se na milione. Najveća nezgoda bila je ipak višenacionalna struktura države, tačnije politička prevlast manjine nad potlačenom većinom divergentnih interesa. Privilegovane manjine, Nemci i Mađžari, nisu činili ni 50 odsto stanovništva. Od 100 austrougarskih vojnika bilo je 25 Nemaca, 23 Mađžara, 13 Čeha, 4 Slovaka, 8 Poljaka, 8 Ukrajinaca, 9 Srba i Hrvata, 2 Slovenca, 7 Rumuna i 1 Italijan.

ITALIJA

Dovršivši svoje ujedinjenje 1866 (Venecija) i 1870 (Rim), Italija — nova evropska velika sila sa imperijalističkim pretenzijama — pristupila je takođe temeljnim vojnim reformama u svetlosti iskustava rata 1870—71.

Opšta obaveza po pruskom uzoru uvedena je 1875. za sva sposobna lica od navršene 21. do navršene 39. godine života. Obveznici su podeljeni na tri kategorije: prva, određena žrebom, služila je

⁵⁹ Ukupno: 683 bataljona (od toga landver 119, honved 97), 353 eskadrona (41,60), 430 pokretnih baterija (32,26), 92 čete tvrđavske artiljerije, 75 četa pionira i sopera, 12 železničkih četa, 32 telegrafske čete i odeljenja, 1 vazduhoplovno odeljenje, 115 vozarskih eskadrona, 27 sanitetskih odeljenja.

kadrovski rok — u konjici pet a u ostalim rodovima tri godine — prelazila zatim u rezervu stajaće vojske za četiri odnosno šest godina, posle čega je prevođena u mobilnu miliciju za tri do četiri godine, da bi najzad završila u teritorijalnoj miliciji; obveznici druge kategorije sa povoljnim žrebom služili su u kadru samo pet meseci što je moglo biti podeljeno na više godina, pa zatim su prelazili u mobilnu teritorijalnu miliciju; treća kategorija — izdvojena iz socijalnih razloga — prelazila je pravo u teritorijalnu miliciju. Od 145.000 mladića koliko je tada činila jedna regrutna klasa, oko 65.000 je služilo redovan kadar, 35.000 je odlazilo u drugu, a ostalo u treću kategoriju. Maksimalna jačina stajaće vojske za period od 1875—79. je određena budžetom na 185.000 ljudi zajedno sa karabinijerima (žandarmerijom) i pitomcima vojnih škola.⁶⁰ U ratu jačina operativne vojske određena je na 300.000⁶¹ ljudi, a mobilne milicije — kao druga linija — na 150.000, mada je mnogo više ljudi obeju kategorija bilo na raspolaganju. Ratni razvoj su ograničavale slabe finansijske mogućnosti.

Zbog izduženog oblika zemlje koja se u datim političkim odnosima mogla angažovati jačim snagama samo na severu, protiv Austro-Ugarske ili Francuske, problem mobilizacije se morao rešavati na poseban način. Bilo je predviđeno da se kadrovske trupe, popunjavane eksteritorijalno iz cele zemlje, na oglas mobilizacije prebace na sever svim raspoloživim sredstvima gde će primiti dopunsko ljudstvo i sav materijal koji se čuvao u severnim tvrđavama. Sporost takve mobilizacije, neophodne u takvoj geografsko-strategijskoj situaciji, kompenzovana je donekle barijerom Alpa koji su čuvali Italiju od upada sa severa.

⁶⁰ *Pešadija*: 80 pukova linijske pešadije (240 bataljona) u 40 brigada; 10 pukova bersaljera (40 bataljona); 7 bataljona alpinaca (24 čete).

Konjica: 20 pukova (120 eskadrona) formiranih u 9 brigada.

Artiljerija: 10 poljskih artiljerijskih pukova (100 baterija) i 4 puka tvrđavske artiljerije.

Inžinjerija: 2 puka.

Mobilna milicija: Do 1. aprila 1875. bili su formirani kadrovi za 108 bataljona linijske pešadije (480 četa), 15 bataljona bersaljera (58 četa), 7 alpskih bataljona (24 čete), 30 poljskih baterija, 12 četa tvrđavske artiljerije, 10 inžinjerijskih četa. Za *teritorijalnu miliciju* do 1875. nije bilo urađeno ništa.

⁶¹ Deset armijskih korpusa po 2 divizije (2 pešadijske brigade, 2 eskadrona konjice, artiljerijska brigada od 3 baterije) i korpusne rezerve (bersaljerski puk, konjička brigada, artiljerijska brigada od 3 do 4 baterije).

Uoči rata 1914. Italija je imala u kadru 12 korpusa sa 25 pešadijskih i 3 konjičke divizije, u svemu 15.000 aktivnih oficira i 298.000 podoficira i vojnika.⁶² Od tog broja je u Libiji bilo oko 50.000 ljudi, u Eritreji 5.000 a u Somaliji 3.500 ljudi. Za rat je raspolagala sa 41.692 oficira, 789.055 podoficira i vojnika operativne vojske (sa stajaćom vojskom), 328.601 u mobilnoj i 2,281.802 u teritorijalnoj miliciji. Ukupno 3,442.150 ljudi.

VELIKA BRITANIJA

Ratovi 1866. i 1870—71. odjeknuli su i u Velikoj Britaniji značajnim reformama vezanim za Kardvelovo ime, ministra rata 1868—72.

Zaštićena morem i nedostižno jakom flotom, Britanija je bila jedina među velikim silama koja nije zavela opštu vojnu obavezu. Za bogatu zemlju problem regrutovanja potrebnih dobrovoljaca nije bio nesavladiv. Ranija, praktično doživotna služba, svedena je sada na 12 godina. Dobrovoljci, stupivši u vojsku između 18. i 25. godine života, obavezivali bi se da će rok odslužiti bilo sav u aktivi bilo delom u aktivi (u kasarni), delom u rezervi, ili sasvim u rezervi, posle čega su se još jednom mogli obavezati na 9 godina u rezervi. U artiljeriji i inženjeriji obaveza je bila 8 u aktivi i 4 u rezervi. Da bi obezbedio bolje regrutovanje dobrovoljaca, Kardvel je ukinuo telesne kazne (1870) i zemlju podelio na regrutne okruge gde se obavljala i prva obuka. Da bi podigao nivo oficira ukinuo je kupovinu činova. Dotle trupe u zemlji i kolonijama nisu bile u organskoj vezi. Sada će pukovi imati po jedan bataljon u zemlji, drugi u prekomorskim posedima, pa će se povremeno izmenjivati. Kardvel je reorganizovao i Ministarstvo rata u tri odeljenja: Vrhovna komanda bavila se obukom i operacijama, Nabavno odeljenje snabdevanjem, a Finansijski sekretarijat budžetom.

Stajaća vojska iznosila je 1875. oko 136.000 ljudi, od kojih je jedna trećina do jedne polovine bila dislocirana u kolonijama, pretežno u Indiji. Tome treba dodati 100.000 ljudi indijske vojske (domorodaca) sa britanskim komandnim kadrom.

Pripadnici rezerve aktivne vojske su uz izvesnu platu bili obavezni na povremene vežbe a morali su se odazvati i pozivu za

⁶² Ukupno: 326 bataljona, 145 eskadrona, 233 pokretne baterije, 98 tvrđavskih artiljerijskih četa, 24 pionirske, 15 telegrafskih, 10 pontonirskih, 12 minerskih, 6 železničkih, 2 automobilske, 5 specijalne, 10 vozarskih, 12 sanitetskih i 12 intendantskih četa.

slučaj nacionalne opasnosti. To je bila malobrojna organizacija, najviše nekoliko desetina hiljada ljudi. U Britaniji je bilo i drugih vojnih organizacija, sve na dobrovoljnoj osnovi, predviđene samo za odbranu metropole. Jačina milicije, najstarije vojne ustanove Britanije, određena je za 1872. u Engleskoj na 80.000, u Škotskoj na 10.000, a u Irskoj na 30.000 ljudi. Njeni članovi — od 18. do 35, a za islužene vojnike do 45. godine starosti — bili su obavezni na 27 dana godišnje vežbe uz izvesnu nagradu. Milicija se nije smela upotrebljavati van zemlje, ali je mogla poslužiti kao rezervoar za popunu aktivne vojske. Dobrovoljaca, o kojima je Engels imao toliko nepovoljno mišljenje, bilo je oko 150.000. Njihov kvalitet se u međuvremenu nešto popravio. Služili su o svom ruhu i kruhu. Država im je davala samo oružje i opremu, bez uniforme. Najzad, milicijska konjica od oko 15.000 ljudi regrutovanih među sinovima imućnih farmera. Država im je davala oružje i 2 funte godišnje za odelo. Pozivali su se na vežbu sedam dana godišnje.

Od Kardvelovog vremena britanska vojska nije napredovala. *On je podigao novu kuću u koju se uselila stara armija* — kaže Fuller. Generalni ađutant pisao je 1891. da u Britaniji nema nijednog efikasnog bataljona, a njegov prethodnik da domaća armija *liči na isceden limun*.⁶³ Burski rat je dokazao da nije bila dorasla njegovim zahtevima. Krupne reforme sprovedene su tek posle tog mučnog rata, u vezi sa Srdačnim sporazumom s Francuskom kada je trebalo stvoriti efikasnu vojsku koja će se u slučaju potrebe angažovati protiv Nemačke na Kontinentu. Glavni njen tvorac je lord Holdejn, ministar rata od 1905. Kičener je u Indiji iz osnova reorganizovao britansku i indijsku vojsku, a fildmaršal Roberts koji je slomio burski otpor u regularnom ratu, u metropoli je na čelu Nacionalne vojne lige nastojao da u narodu razvije vojnu obuku zauzimajući se ujedno, mada uzaludno, i za uvođenje opšte vojne obaveze. Ova nastojanja su bila u logičnoj vezi sa imperijalističkom politikom Velike Britanije čija se snaga nije mogla ograničiti samo na moru.

Uoči rata 1914. Velika Britanija je raspolagala Ekspedicionom snagom (Expeditionary Force), namenjenom za operacije u Evropi, u jačini od 6 pešadijskih i 1 konjičke divizije, uz armijske, etapne i dopunske trupe, u svemu oko 166.000 ljudi sa 70.000 konja, 456

⁶³ J. F. C. Fuller, *The Army in my Time*, str. 47—49.

topova, 172 mitraljeza i 9.000 vozila. U sporazumu sa francuskim Generalštabom bile su preduzete mere da se Ekspediciona snaga u roku od 8 dana ukrca za Kontinent. Bila je to čisto profesionalna, skroz izvežbana, možda najčvršća trupa koja je stupila u prvi svet-ski rat. Ona se neće dati *uhapsiti*, kako je govorio Bismark za bri-tansku vojsku koja se bude pojavila na Kontinentu, a što se ka-snije bezglavo ponavljalo u Nemačkoj.

Rezerva operativne vojske prema budžetu 1913—14. iznosila je oko 145.000 ljudi, u osnovi vojnici aktivne vojske na odsustvu. Uz njih je postojala Specijalna rezerva koja je manjim delom popu-njavala vozarske i etapne formacije Ekspedicione snage, a glavni-nom obrazovala dopunske jedinice. Prema istom budžetu trebalo je da ima oko 78.000 ljudi. Specijalni rezervisti vežbali su u prvoj godini nekoliko meseci, a posle svake godine kraće vreme.

Glavna rezerva regularne vojske bila je Teritorijalna armija. Ona je zamenila raniju miliciju i dobrovoljce. Bila je formirana u 14 divizije i 14 brigada jahaće pešadije. U svemu, prema forma-ciji, trebalo je da bude 11.275 oficira i 315.438 ljudi.⁶⁴ Teritori-jalna armija se popunjavala dobrovoljcima između 17. i 35. godine starosti koji su se obavezivali na 4 godine, što su mogli produ-žavati do 40. godine starosti, ili stupiti u teritorijalnu rezervu. Ljudstvo Teritorijalne armije je u prvoj godini bilo obavezno na 40 sati vežbe, a u narednim na svega 10 sati. Oficiri, popu-njavani iz najimućnijih krugova, imali su vrlo slabo stručno zna-nje. Čvorne položaje držali su aktivni oficiri. Teritorijalna armija nije bila obavezna da služi van britanskih ostrva. Mogla je to činiti samo dobrovoljno. U budžetskoj 1912—13. godini za preko-morsku službu bilo se javilo preko 1000 oficira i 20.000 vojnika. Teritorijalna armija, koja se vezivala za postojeće regrutne okruge, mobilisala se kada i Rezerva operativne vojske.

Anglo-egipatsku vojsku činilo je oko 6.000 ljudi britanskih posadnih trupa i 17.000 egipatskih trupa.

Anglo-indijska vojska sastojala se od oko 75.000 britanskih regularnih i 160.000 indijskih trupa u čijem je sastavu bilo 3.000 engleskih oficira. U svemu 10 divizija sa jednom burmanskom.

Ukupna mirnodopska snaga britanske vojske u metropoli i ko-lonijama (bez indijske vojske) po budžetu 1913—14. iznosila je

⁶⁴ Po formaciji trebalo je da bude: 194 bataljona, 14 biciklistička bataljona, 56 konjičkih pukova, 14 konjičkih baterija, 41 poljski, 14 hau-bičkih i 1 brdski divizion, 14 teških baterija, odgovarajuće tehničke i pozadinske jedinice.

258.197 (od toga 12.889 oficira), 47.357 konja i 1070 topova. U ratu je mogla imati po formaciji ukupno 659.057 ljudi.⁶⁵

Pregled britanske armije ne bi bio potpun bez dominiona. Na Imperijalnoj konferenciji 1909. odlučeno je da se organizacijski izjednače sve suvozemne snage Imperije. Kanadska milicija reorganizovana je u 23 pešadijske, 7 konjičkih i 10 artiljerijskih brigada, australijska u 50 pešadijskih bataljona, 23 konjička puka, 22 poljske baterije; novozelandska u 16 pešadijskih bataljona, 12 konjičkih pukova i 9 poljskih baterija; južnoafrička u stajaću snagu od 5 konjičkih pukova i 5 poljskih baterija i miliciju od 12 bataljona pešadije, 13 konjičkih pukova i 3 poljske baterije.

I Velika Britanija, pored svoje ogromne flote, stvorila je gotovo milionsku armiju. Istina, ona se samo delimično mogla baciti na vojište, a u prvo vreme samo Ekspediciona snaga, ali su Holdeynove reforme dale okvire za razvoj znatno većih operativnih snaga.

⁶⁵ Regularna vojska u zemlji i kolonijama	167.868
Regularna vojska u Indiji	75.897
Indijska vojska	160.000
Kolonijalni korpus	8.765
Armijaska rezerva	145.000
Specijalna rezerva	78.714
Teritorijalna vojska	315.438
Ostalo (milicija, itd.)	7.375
Svega:	959.057

Formacijsko brojno stanje nije bilo svuda postignuto. Na dan 1. januara 1913. računa se da je nedostajalo preko 70.000 ljudi svih kategorija.